

137
3(A-B)

ग्रंथनाम,

अथ

वृत्ता

(A) "सन्निपातकलिका" ।
Sannipat Kalika

936
3(A-B)
विषय
वैद्यशास्त्रम् ।

(B) "सुश्रुतसंहिता" । सुश्रुतमुनिः । वैद्यशास्त्रम् ।
Su Shrut Sankhita

संनि

६

१३१
३५५

इति सन्निपातकलिकासंपूर्णः॥
गरुडोपनामकविषकूरामभट्टस्य पुस्तकं

[illegible]

137
3A

अमरुच नसारहित कर्तुं न त सार चंदनैर्युतः ॥ सदा ह सन्निपातं निहंति मधुमिश्रितो
 धूपः ॥ २१ ॥ अमरुच नसारहित कर्तुं न त सार चंदनैर्युतः ॥ सदा ह सन्निपातं निहंति मधुमिश्रितो
 वक्षः ॥ २२ ॥ अमरुच नसारहित कर्तुं न त सार चंदनैर्युतः ॥ सदा ह सन्निपातं निहंति मधुमिश्रितो
 सदा ह कलस्य ॥ २३ ॥ इति सदा ह ॥ २४ ॥ अथ चित्त भ्रमः ॥ यद्विचित्रं विचित्रं विचित्रं विचित्रं विचित्रं विचित्रं
 भ्रममदपारितापमो ह वै कल्प भ्रमा ॥ विचित्रं न यन हास्यं गीतं नृपं प्रलापं विदधति तम
 साध्यं केचित् चित्त भ्रमा ॥ २५ ॥ इति पश्चात् पूर्व ह वा ह को मुद्रिका दा रू नि बै ॥ इम्या क ॥ २६ ॥
 पटोल पुत्रे कुत्र चित्त भ्रमं हति ॥ २७ ॥ इति वकी पूर्व ह गौ स नि वि स री ॥ व पुत्रे व ॥ इका पचो ॥ २८ ॥
 धिः ॥ इम्या क मेघा ह य ॥ अरति नि चित्त भ्रमं हति कृत कषयः ॥ २९ ॥ इति चित्त भ्रमः ॥ अथ इति तां
 मः ॥ हिम शि शि र र री रः ॥ आस हि क प्रसे म ॥ विचित्रं नित स क लो म रिय नना दो लि ता पा ॥
 कृमः व मुथु स का स द धि वि सार यु त ॥ इति मर द पी री त गा त्र प्र भा वा त ॥ ३० ॥ इति री
 धं ती ण ता गो व स य ॥

तां
 ल
 प्रगे

पंचकोतर्क रूको शी मु भू नि बो गा क षाय क ॥ पाय पु द ति शी तां गः स न्नि पा त ज्य रा प ह ॥ ३१ ॥ इति
 विमो उ म सा ध्यः ॥ अथ तं दिवः ॥ प्र १ ॥ ता तं इ ति ज्व र क प वि पा र सा कु ल त नु १ ॥ वै हा प्रा ति
 हा पृथु ल क ठि ना वं दि क व ति ॥ अ ती रा र श्वा सो व म थु प रि ता प ॥ अ ति र ज्वा स थो वं डे कं ड
 १ ॥ व ति स तं तां दिवः ॥ ३२ ॥ ज्व रे प्र थ म मु ने च दृ पु भ्यां ने व प ल्यं किं ॥ तं दि कः स न्नि पा तः ॥
 क वृ सा ध्ये य यं म त ॥ ३३ ॥ इति तं दिवः क वृ सा ध्यः ॥ ३४ ॥ अं गी पु श्वा र पु श्वा नि द धि का ना ग र मृ ता
 को थः ॥ अ प न य ति तं दिवः गं दि स दि ग्धं प्र यो पी तं ॥ ३५ ॥ कु रं ग वा द्वा वि चित्रं व को ष पा क षा नि म
 बा पु मे ना ब र त सु र्मि ल वि हि तं स तं दिवः हं ता भ वे न्न स्य ॥ ३६ ॥ अ न र सै वी ह क ण क र वि र वं ग भ वे ॥
 वृ त्तो म नः मि ल ले रं ज न म पि वि हि तं तं दिवः नि हं ॥ ३७ ॥ अ मृ ता व हा ली कु थो यो व यु त स तं दिवः ज प ति ॥
 इ ति तं दिवः ॥ ३८ ॥ अ थ कं ठ कु ड्यः ॥ इ ति र ती वं ठ गृ ह मो ह कं प दा स ज्व रे र क स मि र णा ति ॥ इ न गृ ह
 आ स वि ला प मु ध री या त्कं ठ कु ड्यं वि ल क ष्ण ध्यः ॥ कं ठ कु ड्यं क ष्ण ध्यः ॥ ३९ ॥ वि न रं वं क न्ति
 त र जे दु कां ह रि त की च ना वि लि पि ता म ल के ॥ अं स य ती क ठ कु ड्यं वृ ष र जी नी दु प स स त

मूल
ति
॥३॥

क्रोशः॥३॥ शृतीवसकचेतकीचनहागीभूनिबभाडीनिशाती तापुष्करचित्रैः सचवि
काशुंगीकणाकदुलैः॥ धात्रीदारुनिर्मितैः समस्त्रैः॥ श्रीचुषोमिजिः॥ रमिः
कृततिर्कटकुड्ममचिरकोष्कप्रापयुतः॥३॥ अनपनयति कुड्मकुड्मकुड्मपा मातैनीनो
नस्यः॥३॥ अश्वत्थसलिलसहितः॥ त्रिकटुकुड्मनिनस्यः॥३॥ इति कटुकुड्मः॥ अथ कर्णिक
प्रलापश्रुतिमूलनिकटुगुणं यथा श्यासं कपप्रासेकप्रसोवः॥ इति स्वापकणैतिकर्णिक
थं बुधाः कर्णिकं कटुसाध्यं वदंति॥३॥ अथ कर्णिकः कटुसाध्यः॥ रतः श्रावोडलोकाभिर्घृत
पानप्रशश्यते॥ कर्णिकं कर्णिकं श्रावोमायुर्वेदविशारदेः॥३॥ रास्नावृहतिपद्याघनवृ
काशोषपुष्पसनी॥ भृगोयात्रिभन्नीकाथकं कर्णिकं कटुसाध्यं॥३॥ मरिचदरीमुलरस्नाफल
पकणा महीषधैर्मिश्रः॥३॥ निबयुतः पीतः कर्णिकं कटुसाध्यं॥३॥ इति विशालाक्षेन निशा
कुरुरदारुकाधरविदुष्यैः॥ इति कर्णिकं कटुसाध्यं॥३॥ इति विशालाक्षेन निशा
इति विशालाक्षेन निशा॥३॥ अपनयति कर्णिकं कटुसाध्यं॥३॥ इति विशालाक्षेन निशा

ल
धा
॥३॥

दशहतिरेकपासुकारतकुसमेतदहनतुदिनकुं॥ श्रीकुर्वीसीसयुक्तं अपनयति सुखसिद्धिं चा
आरंभप्रयोगात् लज्जामपरिवृत्तान् पुनर्नानसंमर्गिणी विध्यं संकोरि॥ इति कर्णिकं कोअसा
धैः॥ अथ नानाप्रकारैः॥ अथ बलोपचयः॥ अथ नानाप्रकारैः॥ अथ बलोपचयः॥ अथ नानाप्रकारैः
षवान् सृजति जिगीतमाशुसभमदुः॥३॥ दार्पणदोस्तीकपत्रिकं कटुसाध्यं॥३॥ इति विशालाक्षेन निशा
विदध्याते ज्वरसंनिपाते निश्चेते नेपुली विबोधनाथैः॥ अथ नानाप्रकारैः॥ अथ बलोपचयः॥ अथ नानाप्रकारैः
अपनयति चित्तमोहं ज्वरमुग्रं सन्निपातोः॥३॥ इति विशालाक्षेन निशा
रसोनसुराजिकाभिः॥ नेत्रं ज्वरं च लज्जामपरिवृत्तान् पुनर्नानसंमर्गिणी विध्यं संकोरि॥ इति कर्णिकं कोअसा
गंधामागधीक्षिपुलांतलधुनमधुविश्राशिगुमुलद्रुको॥३॥ इति विशालाक्षेन निशा
तदतिनस्योभरनेनेत्रप्रमाथी॥३॥ इति विशालाक्षेन निशा
तिसारहिकाधमानभ्रमजदवधुश्चासंज्ञाप्रणादीः॥ इति विशालाक्षेन निशा
रक्तहीवीनिगदीतदतिप्रणहंतप्रसिद्धः॥३॥ इति विशालाक्षेन निशा
सहितपिकणालोहितमृदुमाशुहृतिः॥३॥ इति विशालाक्षेन निशा

पल्लोः श्रीधर उपायः
 च पल्लोः डोवोना सा प्रसूत रत्ना डित् ॥ ५५ ॥ जटाय पदा कपट के मनेषो दुव जाति वारिष धके ॥
 मपल्लोः मधुनि बल रुण च देन के च धिते सुरत हरं सलिलं ॥ ५६ ॥ कजे शिमे खना सा सुरते श्राव
 वी३ क रति य ॥ रत्न की ब चित्सा ध्यास नि पातो द्वे वचरे ॥ ५७ ॥ इति रत्न की वी ॥ ३ ॥ अथ प्रपन ॥ कप का
 ता४ प्रलाप परिपविन द्विपिडा रोग क प्रताप पवमान परित चित्त ॥ प्रहा प्र नी री विकल प्रतुरा पवां
 ति५ शिंप्रं प्रयापित पाता पवद प्रलापि ॥ ५८ ॥ तमस्तु सा उति वने बला लो रं कुवा वने यदुष्या ॥
 या मिति वदेनो नित्य सया ज्योविष गुते मे ॥ ५९ ॥ नगर गुरग गंधा पर्वत रं खपु मे निदरा विरपचि
 जभा रती भूते के री ॥ जल धार कृत माल श्रे त मिति सा सनी भ्याम पहर ति कषायः पीत मान प्रलाप ॥ ६० ॥
 जल पर दहा मूलि वारि भुंगे संमेतं मलय जघन सा रवा सक पर्वत च ॥ सम वरण घृता संक्रा थ शं कषा ॥ ६१ ॥
 योय पन यति निरुं पीत मान प्रलाप ॥ ६२ ॥ इति प्रलाप कः ॥ अथ जिह्वा कः ॥ अथ सन को सपरिता पविहलः
 क ठिग के व वृ तो च जिह्वा ॥ बधिर मुक्य बल ह निल दौ मे भूति का रत सा ध्या जिह्व कः ॥ ६३ ॥ जिह्व कः असा
 ध्यः ॥ ॥ सिं हि ना रा पु क रे स क ह के रा स्ना ग डू चि यु ते भो डू के व र भु गि ना री ठि स मे दु स्प री वा स
 पने ॥

क्रिपा क मे जि ॥ भृंगी च नवा वा सपुष्कर जहा भा जी रा ठि सिं हि का क्रा थं पान विधान वर कफ
 हरो भि न्या सवि चं सकः ॥ ६४ ॥ जयं ति द र मूल पुष्कर जहा ॥ ६५ ॥ सिं हि का क्रा थं पान विधान वर कफ
 विस्तन वा तारि मे वार वि भा ति यो सम ता व रुष व र कगी गो मु च से यो जी तः ॥ ६६ ॥ भृंगी यो
 ष पु न र्वा विरु चि रा द्यु तः कषा यो हरे सा नि न्या स ग द क प ज्य र यु तं नि स री वं पान तः ॥ ६७ ॥
 ॥ ६८ ॥ मे जिह्वा सिं हि बिल्व वरु ल री ठि भुंगे कं ज जि तं जयं ति धृ ह ति दू योष ण व पा क्रा थं रं
 गु सि दू पि वे नू यः प्रा तः प्र कि धा य ल री त ग दं ज्यो त मं स नि धै त स्या भु प्र दी मं प्र या ति
 स ह सा स री ग ले या ध यः ॥ ६९ ॥ एत र नि स लिल यु तं सिं हि का श्री क ल प्र व र ल न ग पा ठा नि चं
 ब पा षा ण ने दे ॥ प व न रि पु ज रा वि स यु त क र व प्र ति धि न म प ले ति नि न्या स मू ले ॥ ७० ॥ थ
 भा गी भू नि ब नि व र्ध न क ह क व यो ष व सा वि रा ला रा स्ना नं ता प री ति सुर त र र ज
 नि मा र लो रू ट का निः ॥ ७१ ॥ हिं दा विं डि डू यी त वृ दे ति वि षो पुष्कर जयं मा मे यो धि पा ठा
 क ल मे जि फ ले री ठि यु ते क ल्पि त सु ल्प का मे ॥ ७२ ॥ क्री थो दू जि रा ना मा य धि क र री मि

४३

३८

पीतं किं कृत्वा रिक्तावति कां प्रियं चामि श्री तं प्रोक्तं वैश्वमेधनसि दुमु निविमर्शनि विमर्शं ॥ ४३ ॥
 सुरतरुकरनिबेस्तपाजपटो लिङ्गनियुगुल विश्वासिंहिकापुष्पागङ्गा ॥ सलिलेषु तमगुडु चोसयु
 नैसाद्रुमेवै प्ररुमयति कषायो डिह्मकं वरसा ॥ ४४ ॥ तिष्ठते द्रव्यैः सलवणे मर्तुलिङ्ग सौचित्ये ॥
 डिह्मयां सुखकृते पाकदृति तेन हन्यते ॥ इति डिह्मवे ॥ अथा विन्यासाः ॥ दोषत्रयं सिद्धि
 मुखं च निद्रा वै कल्पे निश्चये तेन तीव्रवाचः ॥ बलप्रणाशः श्वसनं निराधो विन्यास उक्तस्य
 मृत्युकल्पः ॥ ४५ ॥ रामठनागरसंहितं वने गरसंते दिबु दिमान् प्रातः ॥ अथ कुरु तिस्रो
 हितं नववतिसुखो दोषनं तस्यः ॥ ४६ ॥ लवणम रिचकुसुमाभूतके रिमधूके म सौणमति
 मृदिला कोम निरुज्जन स्यः ॥ प्रकटय तिवितीर्णं दुत्रिजारे चतुर्विंशकल करण बोधवि
 दुभिर्दिपमानेः ॥ ४७ ॥ लघुतै म रिचकुसुमाभूतके रिमधूके म सौणमति
 मुत्रवि ॥ कफपवनविकारे सल सहा प्रबोधे गदितम गदविहिने जयोरं जनं स्यात् ॥ ४८ ॥
 ॥ ४९ ॥ सहाय स्य न जायते चरणयो दुदु समादृतं तभालो हं हं लोका कया हितकृते तव

द्या

तान् सन्निधानि हं मां खलश्चा स्मादि हिक्का ज सनगुदरजा ध्यानविधं सकादि उरुस्तं ॥ ५० ॥
 वातान् गलजगुदरजा सर्वे संधिप्रयाति मातंगौ घनिहं मानमुगपति स्रष्टु रोगजालं सद्यो ॥ ५१ ॥
 दिष्योते हि ज्येष्ठा ज्योततमिनि रिए दिरुज्जो मो जेह्मालो वेरु हं ते धुमुला सन विनिस्तर
 संज्ञिषु सद्यः सुता ॥ ५२ ॥ इति संनिधाने कलिक्ता सप्तमः ॥ वेला लवणमहि केन के
 जातिप्रज्जती फल समल वं विधिना विवृण्ये ॥ लो दुग्धपाचित मिदं म रिचप्रमाणा कायां जहि
 भवति शुक्लं विबं धका रि ॥ ५३ ॥ अमाति सारं मथपकुमपिहं नाना रक्ताति सारम पहं निशि वं म
 दिष्टा ॥ ५४ ॥ ईश्वराने नितेशुक्तं भनगु टिका अमातिसारं नमुक्त रक्ताति सारविधं समेदर
 गुटिका मिहं ॥ ५५ ॥
 यलादि

प्रतीतिः। मोरुहं। धारुनि श्रियं स्वसं ५४

सुधुता राहिता

137 (B)

यावद्

थारुदेणयस्यशिरः छिन्नमिति ततो देवा अश्विना वनिगम्योचुः ॥ न गवंतौ नः श्रेष्ठतमौ युवानविष्यथो यत्तस्य न व
श्यां शिरः संधातव्यमिति नाह चतुर्वेदमस्त्विति। अथ तयोरर्थे देवा इदं यत्तनागेन प्रासादयन्ता न्यायस्य शिरः संधि
तमिति अष्टास्वपि चायुर्वेदतंत्रे देवाधिकमाशु क्रिया करणात् ॥ यंत्रशस्त्रक्षारानि प्रणिधानात् ॥ सर्वतंत्रसामान्या
च ॥ तदिदं शीघ्रं तं पुण्यतमं स्वर्ग्यं यशस्यं आपु ष्यं वृत्तिकरं चेति। ब्रह्मो प्रोवाच। तस्मात्प्रजापतिरधिजगेत्तस्मादश्विना
वश्विन्यामिदं इन्द्रादहं मया त्विह प्रदेयमर्थिन्यः प्रजाहितहेतोः ॥ नेवतिचात्र ॥ अहं हि धन्वंतरिरादिदेवो नरारुजा
मृत्युहरो नराणां ॥ शस्यमेह त्वास्ववरं दहीत्वा प्राप्नोस्मि गन्धर्वा इहोपदेष्टुं ॥ १ ॥ अस्मिन्नुशास्त्रे पंचमहाभूतशरीरि
समवायः पुरुष इत्युच्यते ॥ तस्मिन् क्रियासोधिष्ठानं ॥ कस्माच्चोक्तस्यैव विधात्वा लोको हि द्विविधः ॥ स्थावरो जंगमश्च ॥ द्वि
विधात्मक एवाग्रेऽयः सौम्यश्च तद्भूयस्वात् ॥ पंचात्मको वा तत्र चतुर्विधो भूतनामः ॥ स्वदेजं नरायुजोऽजोऽग्निजं संसृजं ॥ त
त्रैव पुरुषः प्रधानं ॥ तस्योपकरणं मन्यतस्मात्पुरुषो धिष्ठानं ॥ तदुःखसंयोगात् व्याधय इत्युच्यते ॥ ते चतुर्विधा आगंत
वः शारीरा मानसा स्वानाविकाश्चेति ॥ तेषां गंतवोऽनिघातविषयनिमित्ताः ॥ शारीरास्त्वन्नपुष्पप्लाधवा तर्कफपितशो

वीची साधु २ क्रियास्थानं

कमिदेशाद्याः पार्ति मर्जा इपोठजा ठडि जस्तस्य ॥
प्रात्रलोहलकुडादिप्रहारः गलचे भूकचस्मिपुटकैतजरायुजातत्रचुसो
स्थावरादयः जपधानं जरायुजपुरुष प्रधानं व्याधयि

[illegible]

आदि युक्ताना ३

श्री १२२ =

शरीरजीवविनिर्णयः
शरीरविनिर्णयः

शरीरजीवविनिर्णयः

शरीरजीवविनिर्णयः

द्वैतः॥ स्वभावतएव एते दोषाणां च यप्रकोपप्रशमप्रतीकारहेतवः॥ प्रयोजनवन्तश्च नवन्ति चान्न॥ शारीराणां विकार
गणामेषवर्गश्चतुर्विधः॥ चयेकोपेशमेचैव हेतुरुक्तं चिकित्सकैः॥ १॥ आगंतवश्च ये रोगा ते द्विधा निपतन्ति हि। म
नस्य न्येशरीरे न्येतेषां तु द्विविधाः क्रियाः॥ २॥ शरीरपतिता नानुशरीरवदुपक्रमः। मानसानां तु शब्दादिरिष्टो वर्गः
सुखावहः॥ ३॥ एवमेतत्पुरुषो व्याधिरौषधं क्रियाकाल इति चतुष्टयं समासेन व्याख्यातं। तत्र पुरुषग्रहणात् तत्सं
नवद्वयसमूहोक्ततादिरुक्तः॥ तदेगप्रत्येगविकल्पाश्च त्वश्वाससिरास्नायुसंध्यस्तिप्रवृत्तयः॥ व्याधिग्रहणात्
वातपित्तकफशोणितसंनिपातवैषम्ये निनिजाः सर्वे एव व्याधयो व्याख्याताः। औषधिग्रहणात् द्रव्यसंयुक्तं लवीर्यं
विपाकानामादेशः॥ क्रियाग्रहणात् स्नेहादीनि छेद्यादीनि च कर्माणि व्याख्यातानि॥ क्रियाग्रहणात् सर्वक्रियाका
नामादेशः॥ नवन्ति चान्नवीजं चिकित्सितं स्येत्तत्समासेन प्रकीर्तितं। सविंशमध्यायशतं तस्य व्याख्या न विष्यति॥
तच्च सविंशमध्यायशतं पंचसुस्थानेषु। तत्र सूत्रस्थाननिदानशारीरचिकित्सितकल्येष्टार्थवशात् सविन्योत्तर
तंत्रेशेषानर्थान्वक्ष्यामः॥ नवन्ति चान्न। स्वयंनुवाचोक्तं मिदं सनातनं पठेद्विद्यः काशिपतिप्रकाशितं॥ सपुण्यकर्मात्

मूलकार्त्तिके रुद्धिं विकल्पोनेदः ६ वृत्तिगात्रोक्तं १

इह लोके वा लोके

शास्त्रे १

पाठनीयं २

शास्त्रे नैव कुलप्रोक्तं
पन्था-नां हि लोके नो ह्यत्र १

विप्रजितो नृपैरसुखये शक्रसलोकतां जेत॥ ॥ इति सौ श्रुते आयुर्वेदेशास्त्रे स्तनस्थाने वेदोत्पत्तिनाम
प्रथमोऽध्यायः॥ ॥ अथातः शिष्योपनीयमध्यायं व्याख्यास्यामः॥ ॥ ब्राह्मणस्य त्रियवैश्यानामन्यतम
मन्वयवयः शीघ्रसौर्यशौचाचारविनयशक्तिव्रतमेधाधृतिस्मृतिमतिप्रतिपत्तिमुक्तं॥ तच्चुत्तीक्ष्णदेतायमृ
जुवक्रासीनासंप्रसन्नचित्तवाक्पेष्टकेशसहं चर्षिषकृशिष्यमुपनयेत्॥ अतो विपरीतगुणोपनयेत्॥
उपनीयं तु ब्राह्मणप्रशस्ते धृतिथिकरणमुहूर्तनक्षत्रेषु प्रशस्तायां दिशि शुचौ समे देशे चतुर्हस्तं चतुरस्र
गोमयेन स्तब्धिलमुपविष्य दर्शनं संस्तरसहितं कृत्यारत्नपुष्पलाजवस्त्रैर्न स्येच्च पूजयित्वा देवताविप्रान् निषज
श्च तत्रोत्तिष्ठ्या सुसदक्षिणतो ब्रह्माणं स्थापयित्वा अग्निमुपसमाधाय खदिरपलाशदेवदारुविल्वानां सुवि
द्रिश्चतुर्णां च क्षीरवृक्षाणां दधि मधु घृताक्तानिः दूर्वाहीमिकेन विधिना सप्रणवानिर्माहो व्याहृतिनिः श्रुत्या
ज्याहुतिर्जुहुयात्॥ प्रतिदेवतमृषींश्च स्वाहाकारं कुर्यात् शिष्यं च कारयेत्॥ ब्राह्मणस्त्रियाणां वर्णानां मुपनयनं
कुर्यात् वैश्यावैश्यस्येति॥ अहमपि कुलगुणसंपन्नं मंत्रवर्जमुपनीयाध्यापयेदित्येके॥ ततोऽग्निं त्रिः प्रदक्षणीकृत्य

त्रिः
दिव्यं

सुतं

ब्रह्मा प्रजापतिश्च अग्निर्नो एते देवा इत्यथो धन्वंतरिस्ता रक्षा जीत्रे या हि तामयं कुं॥ इत्युवाच ह त्रिः
राजन्मो ह्यस्योपमयनिर्गच्छुमहितिः
शिवाहस्तो नकारयेत्
शास्त्रेति

निषजायोगिनामपि। द्वित्रलीयोव्रणः सद्यो न नागं वात रोगिकं॥ महावातिकं मूर्च्छांति साश्मरिश्च न गेदरः॥ कुश
 नां महतां वापि मेहिकं पेंडिकं तथा। मधुमेह चिकित्सा च तथा चोद रिणामपि। मूढगर्भं चिकित्सा च विद्रधिना वि
 सर्पिलं। ग्रंथिदृष्ट्युपदेशानां तथा च सुद्रु रोगिकं॥ शुकदोष चिकित्सा च तथा च मूख रोगिकं॥ शोफस्यानागता
 नां च निषेधो मिश्रकं तथा। वाजीकरं च यक्षीणे सर्ववाधाशमेपि च॥ मेधायुकरणं चापि स्वभावव्याधिवारणं। नि
 र्दृति सतापकरं कीर्तितं च रसायनं॥ स्नेहोपयोगिकं स्वेदो वमने च विरेचने॥ तयोर्ध्यापत्र चिकित्सा वनेत्र वस्ति वि
 भागिकः॥ नेत्र वस्ति विपत्र सिद्धिस्तथा चोत्तर वस्तिकः॥ निरूहक्रमसंस्तश्च तथैवातुरसंस्तकः॥ धूमनस्य विधिश्च
 ग्रन्थत्वारिंशदिति स्मृताः॥ प्रायश्चित्तं प्रशमने चिकित्सा शौतिकर्म च॥ पर्यायास्तस्य निर्दिष्टा विचिकित्सा स्थानमु
 च्यते॥ अन्नस्य रक्षा विज्ञानं स्थावरस्येतरस्य च। सर्पदष्टविषज्ञाने तस्यो वचं चिकित्सितं॥ दुर्दुर्लभं सुषिकानोचकी
 रानां कल्प एव च। अष्टौ कल्याणमाख्याता निषनेषजकल्पनात्॥ अध्यायानां शतं विशर्मेते दुर्दीरितं॥ अतः परं
 स्वनाम्नैव तेन मुत्तरमुच्यते॥ अधिकल्पकृतैयस्मात् तं त्रमेतदुपद्रवात्॥ औपद्रविक इत्येषः तस्यायत्वान्निरुच्य ॥५॥

वमे २

ते। संधौ वर्त्मनि शुक्ले च क्लृप्ते सर्वत्र दृष्टिषु॥ संविज्ञानार्थमध्यायागदानोत्तु प्रतिपत्ति॥ चिकित्साप्रविनागी
 योवातानिष्पंदवारणः॥ पित्तस्य श्लेष्मणस्यापि रौधिरस्य तथैव च। लेख्यनेद्यनिषेधौ च छेद्यानोवर्मदृष्टिषु॥
 क्रियाकालविभागश्च कर्णोत्थानां चिकित्सिते॥ घ्राणोत्थानां च विज्ञानं तद्गतप्रतिषेधनं॥ प्रतिश्यायनिषेधश्च
 शिरोगदविवेचने॥ चिकित्सातद्गतानां च शाखाकर्म तत्र मुच्यते। नवग्रहाकृतिज्ञाने स्कंदस्य च निषेधने। अपस्मार
 शकुनोश्च रेवत्याश्च पुनः पृथक्॥ सूतनायास्तथांधायाः शीतसूतनिमालिके। नेगमेष चिकित्सा च यद्येत्यतिसयो
 निजा॥ कुमारतत्रमित्येतच्छरीरेषु च कीर्तिते॥ चरानीसारशोषाणां गुल्महृद्रोगिनामपि। पांडूनां रक्तपित्तस्य मूत्रा
 याः पानजाश्वये॥ तस्माया उर्दिहिकानां निषेधश्चासकासयोः॥ स्वरनेद चिकित्सा च क्लृप्तावर्तिनोः पृथक्॥
 विश्वचिकारोचकयोर्मूत्राघातविह्वल्योः॥ इतिकायचिकित्साया शेषमत्र प्रकीर्तितं॥ अमानुषपेधश्च तथापस्मा
 रिकोपरः॥ उन्मादप्रतिषेधश्च तत्र विधानिरूच्यते। रसनेदास्त्वष्टवृत्तं युक्तयस्त्रात्रिकाश्च याः॥ दोषनेदास्त्रिजे
 या अध्यायास्तत्र हृषणाश्चेष्टत्वादुन्नरत्वे तत्र मादुमहर्षयः॥ वक्ष्ये संग्रहाष्टमुन्नरं वापि पश्चिमं। शासकपतेन

कौमारं चिकित्साकायिकी चया ॥ नूतविद्येति चत्वारितंत्रे तत्तरसंज्ञिते । वाजीकरं चिकित्सासुरसायनविधिस्तथा ।
विषतंत्रं पुनः कल्याः शल्यज्ञाने समेततः ॥ इत्यष्टौ गमिदेतत्रमादिदेवप्रकाशितं । विधिनाधीत्ययुजाना नवति प्राण
शान्तिवि । एतद्व्यवस्था मध्येयमधीत्य च कर्माप्यवश्यमुपासितम्यमुनयसोहि निषया जाही नवति । नवति चात्रयस्तु
केवलशास्त्रज्ञः कर्मस्वपरिनिष्ठितः ॥ समुह्यत्मा उरप्राप्य प्राप्य नीरुरिवाहवं ॥ यस्तु कर्मसु निष्ठं तातो वा स्वीकृ
त्प्रहविष्णुतः ॥ ससस्तु सजाना मोतिवधं वाहीति राजतः ॥ उजावेतावनिपुणावसमर्थो स्वकर्मणि । अर्द्धवेदप्रज्ञ
वेतावेकपक्षाविवद्विजौ ॥ ओषधो मृतकल्यास्तु शस्त्राशनिविषोपमाः ॥ नवत्यसौ रूपहितास्तस्मादेतौ विवर्ज
येत् ॥ स्नेहादिघननिश्चाये छेदादिषु च कर्मसु । ते निध्नंति जनैर्लोनात् कुर्वेद्यान्वपदोषतः ॥ यस्तु नयसोमतिमा
नससमर्थो र्थसाधने । आहवे कर्मनिर्वो कुर्वेच्चक्रस्येदनो यथा । अथ वसंतदेतदभ्ययेयथा तथोपधारयस्व
प्रोच्यमानमथ सुचयेत्ततो तसंगाया व्याकुलायोपस्थितायाभ्ययनकालेशिष्या यथाशीक्तिगुरु रूपदिशेत् ।
पदपादोऽश्लोकार्धश्लोकं वा ते च पदपादश्लोकार्धश्लोकान्नयः क्रमेणानुसंधेयाः । एवमेकैकशोधयेत् । आत्म ॥ ६ ॥

नाचानुपठेत्॥ अद्वैतमवित्तमशंकितमननुनासिकं व्यक्तास्तरमपीडितवर्णमस्ति नवौष्टहसैरनन्तिनी
तेसु संस्कृतं नात्युच्चैर्नातिनीचैश्च पठेत् न चांतरेण कश्चित्त्रजेत् न योरधीयमानयोः॥ नवतश्चात् शुचिर्गुरुप
रोदसस्तं दानिद्राविवर्जितः॥ पठने तेन विधिना शिष्यः शास्त्रांतमाप्नुयात्॥ वाक्यसौष्टव्यार्थविज्ञाने प्रागभ्येकमेव
पुण्ये॥ तदभ्यासे च सिद्धौ च एतेनाध्ययनांतगः॥ इति सौष्टवे सूत्रे स्थाने संप्रदानीयो ध्यायः तृतीय समाप्तः॥
अथातः प्रजापतीयमध्यायं व्याख्यास्यामः॥ ॥ अधिगतमप्यध्ययनमप्रजावित्तमर्थतः खरस्य चंदनं नारद
वकेवलं परिश्रमकरं नवति॥ नवतिचात्र॥ यथा खरश्चंदनं नारवाही नारस्य वेत्ताननुचंदनस्या॥ एवं हि शास्त्राणि
बहुवधीत्यर्थेषु मूढाः खरवद्वहं नि॥ तस्मात्संविशमध्यायशतं मनुपदपादश्लोकार्धश्लोकमवस्य मनुवर्णयि
तव्यं॥ सहोत्तरेण॥ तस्माद्दिद्व्यं रसगुणवीर्यविपाकप्रजावादोषधातुमलाशयमर्मशिरास्नायुसंध्यस्थिगर्भ
संनवं द्रव्यसमूहविनागाश्चेतप्रनष्टशाल्योद्गरणव्रणविनिश्चयननविकल्पासाध्यप्राप्त्यारब्धयता च विकार
राणामेवमादयश्चान्ये विशेषाः सहस्रशो॥ येन चिसमाना विमलबुद्धेरपि बुद्धीमाजलीकुर्युः किंपुनरप्यबुद्धेः स्त

योगनिबन्धकृतौ
स्वस्तिनैर्बुधैः त्र्यम्बकनिर्वातजातुमेउल्लेख्यार
अनुत्तरवतः २

मन्त्रदिग्द्वयस्वतद्विनिर्वातः १ सत्कृतपञ्चवारप्रेषः आशुपदेकपञ्चविंशति
स्तुतुवर्गादितामस्तुतः १

मार्गः नारायणः

श्रेयस्थामेव
रन्तुजाधोमय
नेतृमपुत्रेश
नमिधममोह

यथातोषो
नतिरिति

ततः प्रशस्तेषु तिथिकरणमुहूर्त्तनक्षत्रेषु दध्यक्षतान्नपानरत्नैरग्निविप्रान्ननिषजशार्बयित्वाकृतवविमंगैश्च
स्वस्तिवाचनैर्बुधैः पुनर्कवेतं प्राप्नुयस्वमातुरमुपवेश्य यत्र यित्वा प्रत्यक्षुखौ वैद्यमर्मशिरास्नातुसध्यं विधमनीः प
रिहरन् अनुलोमशस्वच्छेदनाय हृदि पत्रं निदध्यात् आस्यदर्शनात् सद्यदेवा पदरेष्ठस्त्रमाशुच महस्वविच
पाकैः पुच्छं गुलं च गुलावाशस्त्रपदमुक्तं तत्रायतो विशालः समः सुविनैर्क इति त्रैलोक्यगुणाः ॥ नवतश्चात्र ॥ आ
यतं च विशालं च सुविनैर्को निराश्रयः ॥ प्राप्तकाले कृतश्चात्र त्रैलोक्यः कर्मणि सस्यते ॥ शौर्यमाशुक्रियाशस्त्रतीक्ष्ण
मश्नुदवेपथुः ॥ असमाहस्य वैद्यस्य शास्त्रकर्मणि सज्यते एकेन चात्र एनाशुच्यमानेना तैराबुध्यवेद्यापगन्
व्रणान् कुर्यात् न वति चात्रायतो यतो गतिविद्यादुसंगो यत्र यत्र चैतत्र तत्र त्रैलोक्यं कुर्यात् तथा दोषो न तिष्ठति त
त्र चूगंडशंखध्वजाटास्त्रिपुटोद्घुदेतवेष्टककुक्षिकक्षावंक्षलोषु निर्यकछेद उक्तः ॥ मुढगनैर्दरामशोष्मरीजग
दरमुखरोगेषु अनुक्तैर्वतः कर्मकुर्वीत ततः शास्त्रमवचार्य शीतान्जिरद्विरातुरमाद्यास्य समं तात्परिद्यांगुल्या
चव्रणमनिमृज्य प्रक्षाल्य कषायेन स्नोते नोदकमादाय तिलकं कमधुसर्पिः प्रगाढमौषधयुक्तो वर्ति प्रणिद
शोऽनैर्नकु मरितिनिरुद्धः ॥ त्रैलोक्यः ३
नेनेवादेकमिच्छामासूरीपुत्रित्वे
शुद्धगन्तुहो नो जनेन प्रतिपत्तिः
दिशि जावोत्तराश्विनं चरन् नो नो नो
नमिधममोह

विषयमुक्तो
शोच्येव श्राव
दो नो दो नो
ह ५
वेदनादि
यन्मम

पि २

शोऽनैर्नकु मरितिनिरुद्धः ॥ त्रैलोक्यः ३
नेनेवादेकमिच्छामासूरीपुत्रित्वे
शुद्धगन्तुहो नो जनेन प्रतिपत्तिः
दिशि जावोत्तराश्विनं चरन् नो नो नो
नमिधममोह

मन्त्रेनापीकृतं ॥ आशयपरिगो ॥ अनीर एते
षोऽनैर्नकु मरितिनिरुद्धः ॥ त्रैलोक्यः ३
नेनेवादेकमिच्छामासूरीपुत्रित्वे
शुद्धगन्तुहो नो जनेन प्रतिपत्तिः
दिशि जावोत्तराश्विनं चरन् नो नो नो
नमिधममोह

चैत्रमउजबहूदः ॥ आशयपरिगो ॥ अनीर एते
षोऽनैर्नकु मरितिनिरुद्धः ॥ त्रैलोक्यः ३
नेनेवादेकमिच्छामासूरीपुत्रित्वे
शुद्धगन्तुहो नो जनेन प्रतिपत्तिः
दिशि जावोत्तराश्विनं चरन् नो नो नो
नमिधममोह

ध्यात्। ततः कल्केनावछाद्यनाति। स्निग्धं नातिरूक्षं घनांकवलिकोदत्वावस्त्रपटेन बद्धीयात्। वेदनारक्षो
 धैर्धूपैर्धूपयेत्। रक्षोघ्नैश्च मन्त्रैः रक्षोञ्जयात्। ततो गुग्गुलुं अगस्त्यं सज्जैः सवचागौरशर्षपचूर्णैर्लेवणनिबप
 न्ध्यामि श्रेयसं युक्ते धूपयेत्॥ आज्यशेषेण च स्पृश्यान् समावृत्ते त उदककुं नाच्चायोगृहीत्वा प्रोक्षप
 न् रक्षाकर्मञ्जयात्॥ तद्वक्ष्यामः॥ कृत्वा नां परिरक्षार्थं तथारक्षो नयस्य च। रक्षाकर्म करिष्यामि ब्रह्मा तदनु
 मन्यते॥ नागाः पिशाचा गंधर्वाः पितरो यक्षराक्षसाः॥ अतिद्रवंतिये त्वो ब्रह्मा धातुता सदा॥ पृथिव्या मे ते र
 से च ये चरंति निशाचराः॥ दिशु वासु निवासाश्च पातु त्वां ते नमस्कृताः॥ पातु त्वां मुनयो ब्रह्मा दिव्याराजर्षयस्त
 था॥ पर्वताश्चैव नद्यश्च सर्वाः सर्वे च सागराः॥ अग्नी रक्षतु ते जिह्वा प्राणान्वायुस्तथैव च। सोमो व्यानमपानं ते
 यर्जन्यः परिरक्षतु॥ उदानं विद्युतः पातु समानं स्तन इत्येव च। बलमिन्द्रो बलपतिर्मनुर्मन्यो मतिं तथा॥ कामास्ते
 पातु गंधर्वाः सत्वे मित्रो निरक्षतु॥ प्रक्षोते वरुणो राजा समुद्रो नानि मंडलं। चक्षुः सूर्यो दिशः श्रोत्रे चंद्रमाः पा
 तु ते नमः॥ नक्षत्राणि सदा रूपं छायां पातु निशास्तव। रेतस्त्वाप्याययं त्वापो रोमा एषधयस्तथा। आकाशं वा

नितेपातुदेहे तववसुंधरा। वैश्वानरोशिरःपातुविष्णुस्तवपराक्रमे। पौरुषं पुरुषोऽष्टौ ब्रह्मात्मानं ध्रुवो नृ
वो॥ एतादेहे विशेषेण तव नित्याहि देवताः। एतास्त्वा सततं पातु दीर्घमायुरवाप्नुहि। स्तुति तैर्नृगवान् ब्रह्मा
स्वस्ति नारदपर्वतो॥ स्वस्त्यग्निश्चैव वायुश्च स्वस्ति देवाः सहेन्द्रगाः॥ पितामहकृतारक्षस्वस्त्वा युवर्द्धतो नवार्द्ध
तयस्ते प्रशाम्यंतु सदानवगतव्यथः॥ इति स्वाहा॥ एतैर्वेदात्मकैर्मन्त्रैर्कृत्या व्याधिविनाशने॥ मयैवं कृतं रक्षस्व
दीर्घमायुरवाप्नुहि। ततः कृतं रक्षामातुरमगारं प्रवेश्या चारिकमादिशेत्॥ ततस्तृतीये हनी विमुख्यैव मेव व
क्षीयात्॥ वस्त्रपट्टेन। न चैनं त्वरमाणोऽपरे धुर्मोक्षयेत्॥ द्वितीय दिवसपरिमोक्षणाद्विप्रैर्यतो ब्रह्माश्चिरादु
पसंगोहति। तावन्नृजा च न वति॥ अत उर्ध्वं दोषकावबलादीन् वेक्ष्य कषाया लेपनबंधाहारचारान् विदध्या
त्। न चैनं त्वरमाणं सातर्दोषं रोपयेत्॥ सत्येनापचारेण स्यंतरमुत्संगं कृत्वा नृयोगतिं विकरोति। न वति च
न तस्मादेतर्बहिश्चैवं संशुद्धं रोपयेत् ब्रह्मणं॥ रूढे यज्जीर्णव्यामव्यवायादिनृपरित्यजेत्॥ १॥ हर्षक्रोधं नयंचापि
यावदास्थैर्यसंनवान्। माषान् षट्सप्तचतुर्णां विधिरेषप्रशस्यते। हेमं तेशिशिरे चैव वसंते चापि मोक्षयेत्॥ २॥

मनुसिवा
नरुतिम

अपदि त्याग
निविदा योग्य
तम
६

प्रह्लदः पवि
अवतार
शरधपिने
पवितामस
जीतरसु
प्राज्ञोपदे
पवितामस
देवनेनेक्षम
रतेदीक्षने
लोषमोह
तज्जोमपु
सीतानि
नवति हा

अथ श्रीनरसिंहरत्नहस्तोत्पत्त्यानां तेषां तु परिणामांतराज्ज्ञानमन्त्रः स्तोत्रं जीनेतृतालाद्वग्राहायापांतुल्येष्टेस्त्वर्णिमवस्थाशब्दे स्थापयितुं विहितम्
आदि नमस्तस्मै ४

साध्यासाधुस्यस्यकोपे २
 तत्र प्रकीर्तितं दशकुलं ॥ १ ॥
 सध्या २ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥
 साध्यासाधुस्यस्यकोपे २
 तत्र प्रकीर्तितं दशकुलं ॥ १ ॥
 सध्या २ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

धीनां उपशमो हेमं ते श्लेषिकाणां च निराधेवातिकानां घनात्पाये ॥ स्वभावत एव ॥ एते स च यत्र कोपसंशमया
 ख्यात नवंति वात्र च यत्र कोपोपशमादोषाणां हि द्वयोरपि । संख्यासाधारणवसनविष्यद्वर्तमानयोः ॥ रतुसंश
 तु दोषाणां च याद्यापरिकल्पना ॥ एवं प्रकाराख्याख्याता विधिवस्याम्यतः परं ॥ द्वांसंयद्व्यंशोऽयं स्ववर्तमानत्वं
 विधिः ॥ न विष्यद्वर्तुके चापि एते ताभ्यासकारणात् ॥ तत्र सर्वोद्देवसंतस्य विंगं । मध्याह्ने ग्रीष्मस्य कोराह्ने प्राह्ण
 प्रदोषे वार्षिकं । शारदमर्द्धरात्रे । प्रत्यूषसहिमेतमुपलक्षयेत् ॥ एवमहोरात्रमपि वर्षमिव शीतोष्णवर्षादोषो
 पचयप्रकोपोपशमैः जानीयात् ॥ तत्रोप्यापन्नेषु रतुष्वप्यापन्नाऽषधयो नवंत्यापश्च ता उपयुज्यमानाः प्रा
 णा युर्वर्तवीर्यो जस्यो नवंति ॥ तासां पुनः व्यापदोऽनिष्टकारिताः ॥ शीतोष्णवर्षाणिविपरीतान्योषधीर्व्यपद
 यंत्योपश्च । तासां मुपयोगात् विविरोगप्रादुर्भावो मरको नवानवति ॥ तत्र पुराणानि रोषधीनिरनुपहतानि क्रि
 याकार्याः । तत्राप्यापन्नानमोषधिनामपांचोपयोगः । कदाचिद्व्यापन्नेषु पि कृत्यानि शापरक्षाक्रोधोधर्मैरु
 पध्वस्यंते । जनपदाविषोषधिपुष्पगंधेन वा युनोपनीते तेन वा क्रम्यते यो देशस्तत्र देशस्य प्रकृतिविशेषण

ध्य ३
 व्यापन्नानामेव हि ध्या ३
 कालस्य प्रादुर्भावो मरको नवानवति ॥ तत्र पुराणानि रोषधीनिरनुपहतानि क्रि
 याकार्याः । तत्राप्यापन्नानमोषधिनामपांचोपयोगः । कदाचिद्व्यापन्नेषु पि कृत्यानि शापरक्षाक्रोधोधर्मैरु
 पध्वस्यंते । जनपदाविषोषधिपुष्पगंधेन वा युनोपनीते तेन वा क्रम्यते यो देशस्तत्र देशस्य प्रकृतिविशेषण

कासश्वासवमप्युप्रतिश्यायशिरोरुग्ज्वरैरुपतप्यते। ग्रहनक्षत्रचरेरैर्वाग्रहदारशयनासनेयनेवाहनमणि
 रत्नोपकरणगर्हितलक्षणनिमित्तैर्वाप्रादुर्भावैर्वातत्रस्थानपरित्यागशान्तिप्रायश्चित्तमेगलेजाप्यहोमोपहा
 रेज्योजलिनमस्कारतपोनियमदयादानदीक्षान्यपगमः। देवताब्राह्मणगुरुपरैर्नवितव्यं। एवंसाधुऊशालेन
 वति॥ १॥ कृतुनामनऊर्द्धमव्यापनानां। लक्षणान्यपदेशामः। वायुर्वायुत्तरः शीतोरजोधूमाऊलादिशः। छिन्नसूषा
 रैः सविताहिमन्तद्वाजशायया॥ दर्विताश्वांसपद्मवैदमहिषारुन्नेऊजराः। रोध्रप्रियंगुपुन्नागाः पुष्पिताहिम
 साङ्कये॥ २॥ त्रिशिरेशीतमधिकं वातवृष्ट्याऊलादिशः। शेषेहेमन्तवत्सर्वविज्ञेये लक्षणबुधैः॥ सिद्धविद्याधरव
 धूचरणालक्तकांचिते॥ मलयचंदनलतापरिघंगाधिवासिते॥ ४॥ वतिकामिजनानंदजननोनंगदीपवैः। देपत्यो
 ममिनिदुरोवसन्तेदक्षिणानिलः॥ ५॥ दिशोवसन्तेविमलाः काननैरुपशान्तिताः। किंशुकोनोजवकुलाः सूताशोकादि
 पुष्पितैः॥ ६॥ कोकिलाषट्पदैर्गलैरुपगीता मनोहराः। दक्षिणानिलसंबीताः सुमुखः पल्लवोचलाः॥ ७॥ ग्रीष्मे
 तिह्णेशुरादित्योमारुतो नैरुतो सुखः। अवेर्मदावहोत्यर्थकैवलंसा। रासजोष्टयोः॥ ८॥ हस्तसांस्तरितस्तमोवि

शः प्रचलिता इव। अंतर्वक्राद् युगलापयः पानाजला मृगाः ॥२॥ ध्वस्तवीरस्त एव ताविषं लोकि तपादपाः ॥ प्राविष्यं
वरमानध्वं पश्चिमामिके लं वि तैः ॥१०॥ ऊर्व द्विश्चातकान् हृष्टान् हं सान् मानसगामिनः ॥ नीमसंतमसे सायं मथि दुर्ग
मकई मे ॥११॥ जघनोद्धनकोताः प्रमृष्टा सारमंडनाः ॥ तडित्प्रनाहतालोले निमिलन्नयनोत्पलाः ॥ गजितध्व
निनात्र स्तहृदयाश्चानि सारिकाः मेव कप्रोतसंकारौ मेधैरुचं वृक्षपणैः ॥१२॥ जितहेसावलीकांतिवलाकापंक्ति
सारितैः ॥ केकागर्जनोद्गीतनृत्यतवर्हिनिरीक्षतैः ॥ अंबुधैर्विद्योतप्रस्तुतैस्तुमलस्वनैः ॥ कोमलश्यामशष्पाद्या
शकगोयोज्वलामही ॥ कदंबनिंबकुटजसर्जके तकिचै विजाः ॥ ततो वकीरुवद्यौलैः पूरोक्रमतटदुमाः ॥ बापः प्रो
तफुल्लकुमुदनीलोत्पलविराजिताः ॥ परव्यक्तस्थलैर्वहसं स्मोपशो न्निता ॥ नातिगर्जत्स्ववर्त्मनि
रुद्धुर्ग्रहं ननः ॥ कर्कुरूर्ध्वशरधर्कश्चेतान्ननिमलै ननः ॥ तथा सशस्मवूरुहे जातिही सा सद्यटितैः ॥ पिंकवु
कारताकीर्णनिम्नोत्ततसंशुभ्रुः ॥ वातासंस्त्राकवर्ककासाशनविराजिताः ॥ स्यगुणैरति युक्तेषु वि
परीतेषु बाधुनः ॥ विषमेष्वपि चाहोषाः कुप्यन्तुषु देहिनीं हरेदूर्मिते श्लेष्मापि पीतेशरदिनिर्हरेत् ॥
वर्षाहौ शमयेद्वायुः प्राग्निकारश्चमुद्रुपात् ॥ इति षडोध्यायः ॥ अथ धैत्र विधि मध्याय

वल्गु

अथ शान्तिः ॥ अथ दशमस्कन्धः ॥ निर्विकल्पकसुखं निर्विकल्पकदुःखं निर्विकल्पकमोक्षं निर्विकल्पकविमुक्तिं निर्विकल्पकनिर्वाणं निर्विकल्पकप्रज्ञां निर्विकल्पकब्रह्मं निर्विकल्पकमात्मनः ॥

नमिषः शा. भा. ५

श्रीदेव नैकाशिका दत्त व्यास तु त्रि
नी श्री व्यासिका व्यास शरीर व्यासः दृष्ट २२ अ
न यो ज्ञान धारिण न च मनस पी ज क र क प्रसूत त्व
भन पा देन हृद या दिनी सी धि स्या भान न हृदी ने धै

चलु विभक्ति ५

१२।
 आख्यास्यामः ॥ यंत्रशतमेकोत्तरे । अत्र हस्तयेत्रमेव ध्यात्वा न तमं यंत्रं तान्न वृजयेत् ॥ यस्माच्च स्ना-
 द्दत्ते यंत्राणां यप्रवृत्तिरेव च ॥ तदधी तत्त्वायुं च कर्मणां तद्यथा । लोहवैष्णव्येस्तत्र शृंगवज्रकुण्डला-
 त्तराणि स्नाद्युच्यतां तान्मद्यनचर्मणि चेति । तेनोपयंत्रानिष्पाद्यते । तत्र मैनशरीरौ बाधकराणि
 शल्यानि । तेषां माह रत्नाभा यो यंत्राणि तानि षड्विधाकाराणि । तद्यथा स्नास्ति कथं यंत्राणि स-
 र्वं यंत्राणि तावयं यंत्राणि नापि यंत्राणि तान्मात्रं यंत्राणि उपयंत्राणि चेति । तत्रैवं स्निग्धं
 यंत्राणि द्वंद्वं यंत्राणि द्वेष्टतावता ज्ञेयं त्रैविशंतिः विंशतिः । नाजः अष्टाविंशतिः शालाकाः पंच-
 विंशतिः उपयंत्राणि तानि प्रायशो लोहानि चरीति । तत्पूतिरूपं न च क्वचित् तद्विज्ञे । तत्र नाना-
 प्रकाराणां व्याख्यानां सगपदितां मुखैर्मुखानि

स्वास्ति श्रीगणेशाय नमः ॥

99

93

[illegible]

धातोरदकनैषेषु तत्र क्षारपायिनां । शिरसा व्याप्ति छेदनेषु उदका पायिनामासछेदनचेदनपाटनेषु तैलपायिने
शिराव्यधस्नायुचर्मछेदनेषु । तेषां निशानार्थं चक्षुराशिवाको माषस्रवप्रनाधारसेस्थापनशास्त्रं कीफलेकमिति
न वृत्तिचात्र ॥ यदा सुनिश्चितं शास्त्रं रोमछेदिषु संस्थितं सुरहीतं प्रमाणेन तदा कर्म्मणियोजयेत् ॥ १॥ अनुशास्त्राणि
नुत्वं कसारस्कृतिककाचक्रुरुबिंदुजलोकाग्निक्षारनखगोजीरोफालिकाशाकपत्रकरीरवालो गुलय इति । शिशूनो
शास्त्रं नीरुणां शास्त्रानावेव योजयेत् ॥ विधिः प्रवक्षते पश्चात् अग्निक्षात्रै रजलौकसो ॥ २॥ ये स्युर्मुखगतारोगाः नेत्र
वर्त्मगतश्च ये गोजीरोफालिकाशाकपत्रैर्विश्रावयेन्नुतान् ॥ ३॥ एष्वेष्टैष एष्वेतानेषु बालांगुल्यंकुराहिताः ॥ शास्त्रा
एतानि मतिमान् शुद्धसैक्यायसानितु ॥ ४॥ कारयेत्करणै प्राप्तं कर्म्मारं कर्मकोविदं ॥ प्रमाणस्तस्य वैद्यस्य सिद्धि
न वृत्ति नित्यशः ॥ ५॥ तस्मात्परिचयः कार्यः । शास्त्राणामादितः सूदाः ॥ इति सौश्रुते आयुर्वेदशास्त्रे स्तत्रस्था
ने शास्त्रावचारणीयो नाम अष्टमोऽध्यायः ॥ ८॥ अथातो योग्यास्तनीयमध्यायं व्याख्यास्यामः ॥ अधिगत
सर्वशास्त्रार्थमपि शिष्ययोग्याकारयेत् । छेदादि क्रिया मार्गस्नेहादिषु च कर्म्मपथमुपदिशेत् ॥ इति वैष्ण्वप्रसे

सर्वशक्तिः कृतः ॥ शुद्धस्त्वायः शुद्धमेवायसत्त्वं शुद्धत्वमावर्त्तनेन
 तैः कृमिभिरिति ॥ सारमयत्वोत्पत्तिहेतुत्वायस्त्वं तीक्ष्णोत्पत्तिवकार
 योत्पत्तिप्रयोजयेत् ॥ कर्मरत्नोत्पत्तिवकारोत्पत्तिप्रयोजयेत् ॥
 कर्मरत्नोत्पत्तिप्रयोजयेत् ॥ ४ ॥

योग्यास्तुत्रीयो लपदार्थेषु हस्तके शक्तिपादानि नृत्तं नृत्तमिदं यः
 योग्यं नृत्तं पिसम्यग्ग्राह्यं ॥ २ ॥
 निरुपरीया लपदा लपदा नृत्तं
 निरुपरीया लपदा लपदा नृत्तं

1

वचनमप्युक्तं

तदपि न लोकादि
न च सिद्धत

तत्र सा स्त्रियति
उपासितेति ३

॥ १ ॥
 ॥ २ ॥
 ॥ ३ ॥
 ॥ ४ ॥
 ॥ ५ ॥
 ॥ ६ ॥
 ॥ ७ ॥
 ॥ ८ ॥
 ॥ ९ ॥
 ॥ १० ॥
 ॥ ११ ॥
 ॥ १२ ॥
 ॥ १३ ॥
 ॥ १४ ॥
 ॥ १५ ॥
 ॥ १६ ॥
 ॥ १७ ॥
 ॥ १८ ॥
 ॥ १९ ॥
 ॥ २० ॥
 ॥ २१ ॥
 ॥ २२ ॥
 ॥ २३ ॥
 ॥ २४ ॥
 ॥ २५ ॥
 ॥ २६ ॥
 ॥ २७ ॥
 ॥ २८ ॥
 ॥ २९ ॥
 ॥ ३० ॥
 ॥ ३१ ॥
 ॥ ३२ ॥
 ॥ ३३ ॥
 ॥ ३४ ॥
 ॥ ३५ ॥
 ॥ ३६ ॥
 ॥ ३७ ॥
 ॥ ३८ ॥
 ॥ ३९ ॥
 ॥ ४० ॥
 ॥ ४१ ॥
 ॥ ४२ ॥
 ॥ ४३ ॥
 ॥ ४४ ॥
 ॥ ४५ ॥
 ॥ ४६ ॥
 ॥ ४७ ॥
 ॥ ४८ ॥
 ॥ ४९ ॥
 ॥ ५० ॥
 ॥ ५१ ॥
 ॥ ५२ ॥
 ॥ ५३ ॥
 ॥ ५४ ॥
 ॥ ५५ ॥
 ॥ ५६ ॥
 ॥ ५७ ॥
 ॥ ५८ ॥
 ॥ ५९ ॥
 ॥ ६० ॥
 ॥ ६१ ॥
 ॥ ६२ ॥
 ॥ ६३ ॥
 ॥ ६४ ॥
 ॥ ६५ ॥
 ॥ ६६ ॥
 ॥ ६७ ॥
 ॥ ६८ ॥
 ॥ ६९ ॥
 ॥ ७० ॥
 ॥ ७१ ॥
 ॥ ७२ ॥
 ॥ ७३ ॥
 ॥ ७४ ॥
 ॥ ७५ ॥
 ॥ ७६ ॥
 ॥ ७७ ॥
 ॥ ७८ ॥
 ॥ ७९ ॥
 ॥ ८० ॥
 ॥ ८१ ॥
 ॥ ८२ ॥
 ॥ ८३ ॥
 ॥ ८४ ॥
 ॥ ८५ ॥
 ॥ ८६ ॥
 ॥ ८७ ॥
 ॥ ८८ ॥
 ॥ ८९ ॥
 ॥ ९० ॥
 ॥ ९१ ॥
 ॥ ९२ ॥
 ॥ ९३ ॥
 ॥ ९४ ॥
 ॥ ९५ ॥
 ॥ ९६ ॥
 ॥ ९७ ॥
 ॥ ९८ ॥
 ॥ ९९ ॥
 ॥ १०० ॥

आकिर

राहणिके व्याधि विशेष ३

कंठ दन्त मांसा रोगा

अहं

लेपनी

॥

जलादीनी पीतवत्

आ ५५५:५

वाला

अत्र

अत्र सारवत् निमित्त

अत्र

पुष्पिक

वित॥ सद्दिविधः। प्रतिसारणीयः। पानीयश्च। तत्र प्रतिसारणीयः। कृष्ट किं तिनद दुक्लि स मंडल न गेद रावेदा
 शोदु व एना डी चर्म की तिल काल क न्येथै मुखे यंग विद्रधि वा स्यु मिविषादि सुप्रयुज्यते॥ सप्त सुच मुख रोगेषु
 पुजि द्वा विजि द्वा पकुश दे ता वेद ने धुनिः स्मृतेषु च रोहिणी एतेषु चैवानुशस्त्र प्रालिधान मुक्ते॥ पानीय सुगुह्यो
 दरा निसंग स्रधादि जीर्णानाह शर्क रा मर्या न्यतर विद्रधि मिविषा री सुचो पयुज्यते॥ सप्त सुच मुख रोगेषु अहि
 त स्तुरक्त पित्त ग्वरित पित्त प्रलुति दृढ बाल दुर्बले न्न म मृद मूर्छा ति मिरपरी ते न्योऽन्य न्यै चै व विधे न्यः॥ तं चै तुर
 स्तार वदु ग्ध परि श्रावयेत्॥ तस्य विस्तरो न्यत्र॥ अथ प्रतिसारणीयो मृदुर्मध्य स्त्री स्थाश्च तं चिकीर्षुः॥ शरदि गिरि सा
 नु जं शुचि रूपो पितः निवसति हि हृतानि या न्यस्मिन्कानि चिन्तयेत्॥ अपक्रामं त्व तश्चा यं मायाय पाद्ये तं पुमः प्रशस्तेऽह
 नि प्रशस्त देश जात मनुपह तं मध्य मवय संमहांत मसितं मुष्के कम धि वा स्य मंत्रे णाने ना निमंत्र अग्नि वीर्य महा वीर्य
 मनि वीर्यं प्र ए स्य तु॥ इहै व तिष्ठ कल्याण मम कार्यं करिष्यसि॥ मम कार्यं लते पश्चात् देव लोकं गमिष्यति॥ येन पुष्प
 रक्त पुष्पं सह संत्रुडु यात्॥ अपरे क्व विस्तृत मद्रुतं यदि न पश्येत् तदा पातयित्वा स्व उराः प्रकल्प विपाद्य निवाते दोषे नि

तेषां

चिकीर्षुः

पादेन

पेययि

नाह

यद्यपि

स्मरणे

रुग्णी

स्वर्ग

मिष्यति

रूपमूर्ति हवत्
 वा लने नास्तीति
 काला मां कं कधी यं ३

५

गरिषि
 अत्र
 ५

शतः परिच्छेदाश्च तासां येषु चिकित्सकः
तस्मात्परिच्छेदास्तत्र निषण्णसिद्धिं निष्पत्तायुक्तये ध्याय सर्वेषु मातो दर्शनादिभिः

निमुपाक्रोशमसंयहः॥ प्राप्नुयान्नियतं वैद्योऽयोऽसाध्यं समुपाचरेत्॥१॥ मिथ्यादृष्टाविकाराहिदुराख्यातास्तथैव
च॥ तत्र साध्या अपि व्याधयः प्रायेणैषां दुश्चिकित्स्यतमाः॥ तत्र यथाश्रोत्रियनृपतिस्त्रीबाजावृद्धनीरुजसेवककिन्नरः
तथा दुःपरिमृष्टाश्च मोहयेयुश्चिकित्सकः॥२॥ विद्यमाना परि संवसरोच्छिताश्च विकारा न प्रायसो वर्जयेत्॥४॥ कित
वदुर्बलवैद्यविदग्धव्याधिगोपकद्रिद्रुपणकोधिनामात्मवतामनाथानोच एव निरूप्यचिकित्सां कुर्वन् धर्मार्थ
कामयशोसि प्राप्नोति॥ न वेति चात्र॥ स्त्रीभिः सहास्यं संवादे परिहासं परिवर्जयेत्॥ तदंजनिरनादेयमन्नादन्य
द्विषक् वरे॥१॥ इति सौष्टते आयुर्वेदशास्त्रे स्त्रे त्रस्थाने विशेषानुप्रवेशनीयोऽध्यायोदशमः समाप्तः॥
अथातः क्षारपाकविधिमध्यायं व्याख्यास्यामः॥॥ शास्त्रानुशस्त्रेभ्यः क्षारः प्रधानतमो न वेति॥ ऐद्यनेद्यनेभ्यः करण
त्रिदोषघ्नत्वात् विशेषक्रियावधारणं चात्र क्षारणात् रूपेण हाक्षारः॥ नानौषधिसमवायात् त्रिदोषघ्नशुक्ल
त्वात् सोम्यः॥ तस्य सोम्यस्यापि सतो दहनपचनदारणादिशक्तिरविरुद्धा॥ सखचाग्नेयोषधगुणस्यैष्टत्वात्॥ कटु
कउष्णः तीक्ष्णपाचनो विषयिणः शोधनो रोपणः शोषणः क्षम्यमकफऊष्णविषमेदसामुपहृतापुंस्त्यस्य वातिसे

त्रिदोषघ्नत्वात्
क्षारपाकविधिः

क्षारपाकविधिः
क्षारपाकविधिः

त्रिदोषघ्नत्वात् शुद्ध्यादावपि ति हेत्वे तस्मात् क्षारः प्रधानतमो न वेति॥ ३॥ त्रिदोषघ्नत्वात् नानेति श्रयोष
ह॥ विरक्तिग्नौ शोधकत्वेन पाचकत्वेन च क्षारपाकविधिः॥ ३॥ त्रिदोषघ्नत्वात् नानेति श्रयोष
क्षारपाकविधिः॥ ३॥ त्रिदोषघ्नत्वात् नानेति श्रयोष

द्वितीयं

हिरिकुण्ड

श्रीगणेशाय नमः

तत्र

पारं

कोशोपातक

कोशोपातक

श्रीगणेशाय नमः

श्रीगणेशाय नमः

श्रीगणेशाय नमः

श्रीगणेशाय नमः

श्रीगणेशाय नमः

श्रीगणेशाय नमः

श्रीगणेशाय नमः

श्रीगणेशाय नमः

श्रीगणेशाय नमः

श्रीगणेशाय नमः

श्रीगणेशाय नमः

श्रीगणेशाय नमः

चित्तं त्वत्सुधाशर्कराः प्रक्षिप्यति लनाले रादीपयेत् । अथोपशान्ते शौतद्रस्मयकगुह्यात् ॥ कूटशर्करा नस्म
 शर्कराश्च । अथानेनैव विधानेन कूटजं पलाशाश्च कर्णपारिजतं कचिनीतिकारमधतिस्वकार्कसिद्धिद्वयामार्गपारला
 नकर्मालवृषकदलीचित्रकसर्तकीकंदहृषास्येतासमस्तछदान्तिमं यगुनाश्चित्तस्वश्च कोशातकीसमूलपत्रशाखादहेत् ।
 ततः क्षारद्रोणमुदकद्रोणेः षड्विंशलोद्यमूत्रैर्वा यथोक्ते रेकविंशतिस्तत् । परिश्रायमहति कटाहरानैः शनैर्द्वयैव
 घटयेत् विपचेत् । सयदानवत्यंशोरक्तस्तीक्ष्णः पिष्टुं लैश्च । तदा तमादायमूहति वस्त्रे परिश्रायेत् तुरे विसृज्य पुनरग्न्या
 वधि श्रायेत् । तत एव च क्षारोदकोत्कूटं वमध्यर्द्धं चोपनयेत् । ततः कूटशर्करा नस्म शर्करा क्षारिपकशं खना नीरग्नि
 वर्णाः त्वत्वायसे पात्रे तस्मिन् नैव क्षारोदके निक्षिप्य पिष्ट्वा तेनैव द्विद्रोणे अष्टपलसंमितं शंखनाभ्यादीनां कर्णप्रतीवा
 प्य सततमप्रमत्तश्चेत्तमवधट्टया च पिचे स यथानाति सोद्रोनाति द्ववश्च न वति । तथा प्रयतेत । अथेन मागत पाकम
 वतार्या न गुप्तमाया स ऊने संहृतमुखे निदध्या देषमध्य एष एवाप्रतीवापः पक्वसंस्कृष्टमोमृदुः । प्रतीवापे यथाधाने
 दन्ती इव तीचित्रकलांगलीर्का । प्रतीकप्रवीलनाले पत्री खिड सुवर्चिका कनकक्षीरी हि गुवचातिविषाः समाः क्षिप्वा

जपातनाहति

नरं पत्र सुमारी वृत्त

चोप

सुखमशोऽक
२३ पत्र

अथ
पत्र

३

वृणाः शुक्तिप्रमाणं प्रतीकापः। स च सर्ववत्। पक्वस्तीक्ष्णास्तेषां यथायाचिबलमुपयोगः। क्षीणबासे तु क्षारोदकमा
वपेत्। तीक्ष्णक्षारं काष्ठांतरेण॥ क्षीणजले च। चक्षुरणार्थं नवतिचात्रा नैवाति तीक्ष्णो नमृदुः शुक्लं च क्षोथपिष्ठ
व॥ अक्षिष्यं दीशिवः शीघ्रक्षारो चाष्टगुणाः स्मृतः॥ १॥ अतिमार्दवं शोथोष्मते क्षापेच्छिष्यसर्पिता। सांद्रता पक्वता ही
न इव तादोष उच्यते॥ २॥ तत्राक्षारसाध्यव्याधिव्याधितमुपवेश्य संवेश्य वा निवाता तपेदशो असेवाधे अगोपहरणीयो
केन निधानेनोपसंहृतं संनारं ततो स्पृता मवकाशं निरीक्ष्य अववृष्या वलिष्य प्रपाठयित्वा शिला कया क्षारं प्रतिसा
रणी दत्वा वा कशतमाना मुपेक्षेत्। धर्मार्थं कीर्तिमत्यर्थं सतां ग्रहणं मुनम्॥ प्राप्नुयात् स्वर्गवासं च आतुरे हि तमाचरे
त्। तस्मिन्निपतिते व्याधौ ह्यस्मत्तादव्यलक्षणं। तत्राह्वयः रामेनः सप्विर्मधुकं सेयुतः॥ ३॥ अथ चेत्तस्मिन् मूलत्वात्
क्षारदग्धं न शीर्यते। इदमा लेपने तत्र समग्रमवचारयेत्॥ ४॥ आह्वयकांजिकबीजानि तिलान्मधुकामवच। प्रपिष्ट
समनागेन तेनैव मनुलेपयेत्॥ ५॥ तिलकल्कः समधुको हृता को अणरोपणः। रसेनाह्वयेन तीक्ष्णो नवीर्योष्मो न च
योजितः॥ ६॥ आग्नेयेनाग्निना तुल्यं कथं क्षारः प्रशाम्यति। एवं चेन्मन्यसेव सप्रोच्यमानं निबोध मे॥ ७॥ अह्वयवर्जो

कुलोमनु

अथ पतितो तं दुःखं कंठेन प्रदिग्धगात्री तैलवर्णा यत्कं मुखी तामहस्तांगुष्ठो गुलीन्यां गृहीतपुच्छो दक्षिणहस्तो
गुष्ठो गुलीन्यां शनैः शनैः अमार्जयं स्नात्वा सुखात् वामयेत् । तावत्स्यावत्सम्पक्वो तन्निगानीति सम्पक्वो तो स
ल्लिख्य सरकेत्यस्तान्ते कुक्कामासति चरेत् ॥ यासीदतिन चेष्टे सा दुर्वीता पुनः सम्पक्वामयेत् ॥ दुर्वीता या व्याधि
रसाध्य इन्द्रियमदो नाम न वति ॥ अथ सुखांता तार्त्तम्ववसं निदध्यात् । शोलितस्य चायोगयोगाति योगानवेक्ष्य जलो
कोत्रणान्मधुनावघदयेत् । तत्राति योगे शतधौ तद्युताम्यंगः शतधौ तद्युताकपि धारणावा सितान्नि रक्षिष्य परि
सेवयेत् ॥ बध्नीतवामिथ्या योगकषायमधुरस्निग्धशीतैश्च प्रदेहः ॥ यदि ह्यादिति न वति चान् ॥ क्षत्राणि ग्रहणं जा
तिपोषणं सावचारणं । जलौकसां योजनीया तत्साध्यात् सजयेत् गदात् ॥ इति श्रीसूत्रस्थाने जलौकावच
रणीयोध्यायः ॥ अथातः शोलितवर्णनीयमध्यायेन्यास्यास्यामः ॥ तत्र पांचनौतिकस्य चतुर्विधस्य ष
डुसोपेतस्य द्विविधवीर्यस्याष्टविधवीर्यस्य चानेकप्रकारस्योपयुक्तस्याहारस्य सम्पक्परिणतस्य यस्ते जो त्ततः स
रः परमसूक्ष्मसरस इत्युच्यते । तस्य च हृदयं स्तनं सहृदया चतुर्विंशतिधमनीरनुप्रविश्योर्द्विगदशदशचामंगामि
अथ गान्धर्वाणां वातादिराद्यैः प्रयौ ॥ अनेकगुणैः प्रयुक्तं अथवा पाण्डित्यवश्यात् प्रयुक्तं ॥
वर्तमानं तिष्ठत्वा दयश्च न वति ॥ जालदेवतां त्रीने द्युतेः साधनं ॥
नानि सोमास्तौ च स्वमताव द्द्विनेन प्रवृत्तिर्यस्येति परमतान्तेन ॥ वेपथो विने द्युतेन ॥
शीतोष्णस्निग्धरुक्षतिशरविघ्नत्वं मूडतीक्ष्णजेदेन तत्प्रयुक्तं ॥ तेषां विषयः ॥
लोहिणे र हृदयस्य आशये विद्यमानस्य अनामकाशयो मध्यमनिर्गता नीतत्रयानां सगन्तात् ॥
तेषां प्रयुक्तं उदादि चो ॥ इत्यादि न ह्येवमुक्ता ॥ ३ ॥
प्रयुक्तं साध्या ॥ ३ ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ सिद्धिस्तु ३ चिकित्सा प्रणाली ॥
 यकत्वा न विद्विहा अनेनेनाम्ना सुन्द तावन्तो राजो नामासमाहितो तत्र ॥
 स्मृति च मी नवातर कु र्म मरुतना त मृदा मृष्टा वि
 यिः ॥ सुदीया मृष्टि ३ मदन मजा प्रते तथा म्ने जायते श्री रस्य ते जा न्मि कान्मपीत
 ॥ नीवय विरयेय विभाय विभायमविभाद हहे इकेन कर्मणा ॥

निश्चतसः तिर्यग्माः ॥ लक्ष्मीशरीरमह रहस्यप्यति ॥ जीवयति वृद्धयति धारयति यापयति चादृष्टहेतुकेन कर्मणा

[illegible]

भारणादिनिविशेषः साम्य इत्यवगम्यते। सर्वलुब्धोऽप्यारोपः स्यात्। नानाविधः। ३। नानाविधः।
स्तेनमात्राः शरीरस्तेनदेहिना। अद्याप्यप्रसन्नेन रक्तमित्यभिधीयते ॥१॥ रसादेव रजः स्त्रीणां मासिमासि च

हं श्रवेत् । तद्वर्षातद्वादशाहूँ यावत्पंचाशतः क्षयं ॥२॥ आनेवेशो लिते त्वा नय मनीषा मयि त्वात् । गनस्य तस्य वा
विश्वं तादवता रागस्य दने लघुता तथा । भ्रम्यादीनां गुणास्त्यते दृश्यते

तत्र शोलिते ॥ रसा इकं ततो मां सं मां सान्नेदः प्रवर्तते । मेद सोऽस्ति ततो मज्जा मज्जाः शुक्रं स्पृशेत्तवे ॥ तत्र एतेषां धातु

नां अन्नं पानं रसः प्रीणयिता न वति रजसं पुरुषं विद्यात् रसं रसं त्रयं लतः ॥ अन्नात्पानाच्च मातृमात्रा विराजिता ॥
 ॥ ३ ॥ कृत्वा सप्तमौ धामादपि कृत्वा सप्तमः ॥ सप्तमः प्रीतिरध्यास इत्यादि पंचदशकला एकैकस्मिन्धाता

[illegible][illegible]

रक्तनाश
यपरिप
धर्मि
प्रेमपुत्री
पदमराग
अप्यादि
त्यादि
चित्र
सुदीर्घ
गोला
शाय
नरक
द्वि
त्यादि
का
वद
पमि

धुति घटे ॥ एवं समासेन रसशुक्रं नवति । स्त्रीणां चार्त्तव नवति ॥ नवति चात्र ॥ अष्टादश सहस्राणि । अस्मिन्सख्य
समुच्चये ॥ कलानां नवति प्रोक्ता स्वतंत्र परतंत्रयोः ससाक्षाच्चिर्बलसंतानवदण्डनाविशेषेणानुपधावत्येवंश
रीरं केवलं ॥ बाजीकर एष स्वोषधयः ॥ स्वबलशुणोत्कर्षाद्विरेचनवदुपयुक्ताः शुक्रं विरेचयंति तथाहि ॥ पुष्पमुक्त्वा
स्थागंधोनशक्यमिहास्तीति वक्तुं नैव नास्तीति । अथवा ॥ स्तिसृतां जावानां अनियुक्तिरिति त्वत्वाकेवलं सौहार्मानि
वेज्यते । स एव गंधो विवृत्त पत्रकेसरेषु पुष्पेषु काष्ठांतरेणानियुक्तिगच्छति । एवं बालानामपि वयः परिणामात् शु
क्रप्रादुर्भावानियुक्ती नवति ॥ रोमराज्यार्त्तवादयश्च विशेषाभारीणां । रजसि चोपचीयमानेशनैः रसनगर्भाशये
योनिवृद्धिर्नवति ॥ स एवात्र पानरसो हृद्धानां परिपक्वशरीरत्वादप्रालिनो नवति ॥ त एतेशरीरधारुणात्प्रधातव ए
व उच्यते । तेषां स यद्वृद्धिशोणितनिमित्ते तस्मात्तदधिष्ठते वक्ष्यामः । तत्रैके निधमुरुणं । कृष्णं पुरुषं तनुं शीघ्रम
त्वेदीचवातेन दुष्टं ॥ क्षीनं पीतं हरितं श्यावं विश्रमनिष्टं पिपीलिका मक्षिकाणां वा स्कंदिचपित्तेन दुष्टं । गैरिकोद
कप्रकाशस्मिन् शीतलं बहुलं पिष्टलं चिरश्चाविमांसयेसी प्रभं च श्लेष्मदुष्टं सर्वलक्षणयुक्तं काजिका नं विशेषतो

नाजप-सिद्धि विधिप्रकरणम् ॥ प्रकृतेन सिग्माति ४
पाता घसि २५ ३

प्रतिष्ठापिका
जोशनामस्ते

पुनश्च नमोऽस्तु

कुरुक्षेत्रे जयसि कीर्णान्तराश्वसि तस्मिन् सौमित्रे ॥ संसृष्टमिति रोषात्तन्नाह हि सोऽमिति
 सप्ततुल्यं रश्मिः शनवर्णादिति श्लोकानुत्त उत्तान शक्तिः ॥
 यथा रश्मिः शनवर्णादिति श्लोकानुत्त उत्तान शक्तिः ॥
 यथा रश्मिः शनवर्णादिति श्लोकानुत्त उत्तान शक्तिः ॥

सप्ततुल्यं रश्मिः शनवर्णादिति श्लोकानुत्त उत्तान शक्तिः ॥

दुर्गं चि वसन्निपातदुष्टं पित्तवद्वक्त्रेनातिष्ठस्मं हि दोषलिंगं संसृष्टं जीवसोलितमप्यत्र वक्षामः ॥ सर्वो गशो फली ए
 स्य चास्त्रं नो जननिमित्तः ॥ x इन्द्रगोपप्रतिकाशं असंहतं अविवर्णं प्रच्युतिस्त्वं जानीयात् ॥ विश्वायुः प्रवक्षामः ॥
 अथा विश्वायुः ॥ x पांडुरोगो रीस उदरिशो विगर्जिणी नो च स्वयथवः ॥ तत्र विश्वावर्णं दिविधं प्रच्युतिस्त्वं जानीयात् ॥
 न च ॥ अत्र प्रच्युतिस्त्वं जानीयात् ॥ तत्र रुज्ज्वसंकीर्णं स्मं समं अनवगाढं अनुत्तानमाशु च शस्त्रे पातयेत् ॥ मर्मशि
 रास्नायुसंधीना चानुपधाति च तत्र दुर्दिने दुर्विदेशी तवातयो राश्विने नुक्ते माने स्क्वेत्वा त्रशोलितं न श्रवत्येव वा
 वति ॥ न वति च त्रामदमूर्छा अमार्त्तानां वातविण्मूत्रसंगिणो ॥ निद्रानिद्रत नीतानां नृणो नासक प्रवर्तते ॥ तत्र दुष्ट
 शोलितमनिद्रियमाणं शोफदाहरागपाकवेदना जनयेत् ॥ अतिप्रवृद्धं व्यापादस्पदं दर्शयेत् ॥ अत्यस्माति श्विना
 ति विद्वेष्यं शैर्विश्रावितमतिप्रवर्तते ॥ तदतिप्रवृत्तं शिरोनितापं माध्यमधीमं थंति मिरमादुर्नो वंधा उक्षयमाक्षेपकं
 तस्मादाहं पक्षाघातं एको गविकार हिष्कांश्चासंकासं पांडुरोगं मरणं चापादयति ॥ तस्मान्नशीतेनात्यस्मेनास्वि
 नेनातिपातिते ॥ यवाश्च प्रतिपीतस्य शोलितं मोक्षयेत् निषक ॥ सम्यक् सृत्वा मदारक्तं स्वयमेवावतिष्ठते ॥ शुद्धं

नमित

गीष्मेश

अथ उक्तं

२४॥

॥ अथ उक्तं ॥
 ॥

नागेद्विधा नूताळतिर एमुखी गोवंदं ते चेति । तानि र्दृष्टे पुरुषेदं शो स्वयथुरतिमात्रं वेदना कंदू मूर्च्छा ज्वरो दाह छ
 र्दिमदः सदनमिति लिंगानि नवंति । तत्र महागदः । पाना लेपनपंच सुजातिषु विषये एषा चिकित्सा क्रियते । मस्तक
 रणादिषु उपयो ज्यः । देहायुधादष्टमसाध्यमित्यताः सविषाः सचिकित्सा ता व्याख्याताः । अथ निर्विषाः कपिलापिंग
 लाशंकुमुखी मूषिका पुंडरीकमुखी सांबरिका चेति । तत्र मनः शिखारंजिता न्यामिव पार्श्वान्यां पृष्टे स्थिता मुद्गवर्णा
 कपिला ॥ किंचिद्रक्ता वृत्तकायापिंगाश्चुगाचपिंगला यल्लङ्गणी शीघ्रपायिनी दीर्घतीक्ष्णमुखी शंकुमुखी मूषिका ल
 तिवर्णानिष्टगंधा च मूषिका । मुद्गवर्णा पुंडरीक उल्लवक्रा पुंडरीकमुखी स्निग्धा पद्मपत्रवर्णा अष्टादशांगुल प्रमा
 णा सांबरिका ॥ सा च पश्चार्थे इत्यविषा व्याख्याताः । तासां यवनपौष्पादश संह्यपौननादी निक्षेत्राणि तेषु महाशरीरा
 बलवन्तः शीघ्रपायिन्यो महाशरीरानि निर्विषाश्च विशेषेण नवंति ॥ तत्र सविषमस्कीर्तुर्दुर्दूरमूत्रपुरीषकोथजाताः
 कलुषेष्टेनः सुचसविषाः पद्मोत्पलनलिन ऊमुदसौगंधिक कुवलय पुंडरीकरौ वलकोथजाता विमले बने न स्सुच
 निर्विषाः । न वतिचात्र । क्षेत्रेषु विचरंत्येतः सखिलाद्य सुगंधिषु ॥ न च संकीर्णचारिण्यो न च पंकेराया सुखाः ॥ १॥

मेमुपाति

वाशुदेवता देश कृष्णातीरा सरतः ४
 मस्तीर्तमपारपर्वतविशेष ४
 योततो मथुरा देशः ४

तासां ग्रहणमात्रचर्मणा। अन्यैर्वाप्युद्योगैर्गृहीयात्॥ अथैनानवे महति घटे सरस्वतागोदकपंकमावाप्यनिर्दधा-
त्॥ नकार्ये चासामुपहरेत्। शैवलैर्वर्षैर्मोदकांश्च कंदाशूणि लुप्यनिर्दधात्। शय्यार्थं तणमोदकानि पत्राणि।
अहात् अहात् चान्योजलकंदद्यात्। सप्त रात्राश्च घटमन्ये संक्रामयेत्॥ नवति चान्न। स्थूलमध्याः परिक्रिष्टाः पृ-
ष्ट्यामंदविचेष्टिताः। अग्रहाण्याप्यपायिन्यः सविषाश्च न सजिताः॥१॥ अथ जलोको वसे च कसाध्यं व्याधितमुपवेश्य वा-
पिरू सतमवकाशं मृतगोये मेघैर्लेयं धरुजं स्यात्॥ अथ जलोका सोमुद्रकं कसंयुतेन जलेन बहिः प्रख्याप्य गृहीत्वा
चताः सप्त परजनीकलोदकप्रदिग्धगात्रीः सखिलसरकमध्ये मुहूर्तं स्थिता विगतक्लमाश्च विगतमलाश्च ज्ञात्वा ता-
नि रोगं ग्राहयेत्। सूक्ष्मशुक्लद्विचुल्लोतावच्छिन्नो वा ललासुखमपावृणुयात्। अगृह्णत्यासी रं शोलितं विंदुवा द-
द्यात्। शस्त्रपदानि वा ऊर्वीताय देवमपि न गृहीयात् तदान्योग्राहयेत् यदानि विराते अश्वसुरवदानं कृत्वो नम्य च-
दीर्घं स्नंधं तदा जानीयात्। गृह्णातीति। गृह्णतीति वा ईवस्त्रावच्छिन्नो धारयेत्॥ अथ दंशो तोदकं दूषादूनी वै जीनीयात्॥
शुद्धमियमादत्त इति॥ शुद्धमाददानामपनयेत्॥ अथ शोलितगंधेन नमुंचेत्॥ मुखमस्यास्ततः सैंधं चूर्णेनावकिरेत्॥

अथर्वश्रुतिः ४ अः २८ १३

निस्तारत्त ५

रुचिरनिस्तारयोग्यः २

नारीसुकुमारालामनुग्रहार्थं परं सुकुमारो यं शोणितवसे च नोपायो निहितो यः कुलौकसः ॥ तत्र वात्र पितृकफं
दुष्टं शोणितं यथासंख्यं शृंगजलौकोलांबु निरुह्ययात् ॥ स्निग्धशीतरुक्षत्वात् सर्वाणि सर्वेषां विशेषतः सुविश्राव्यं
शृंगालाञ्च न्याग्रह्ययात् ॥ जवेति चान्न ॥ उष्णं समधुरं स्निग्धं गवां शृंगं प्रकीर्तितं ॥ तस्माद्वातोपसृष्टे तु हितं तदवसे च
ने ॥ १ ॥ शीताधिवासामधुराजलौकावारिसंज्ञवा ॥ तस्मात्पित्तोपसृष्टे तु हितासात्ववसे चने ॥ २ ॥ अलांबुकेदुर्कं रुक्षं ती
क्ष्णं च परिकीर्तितं ॥ तस्मात्क्षेत्रोपसृष्टे तु हितं तदवसे चने ॥ ३ ॥ अलांबुष्टांगुलं हन्यात् शृंगं च द्वादशांगुलं ॥ जलौका
चहरेत्तु येषि शिराः सर्वगतं हरेत् ॥ ४ ॥ तत्र प्रस्थिते तनुवस्ति परलावनद्धेन शृंगेण शोतितं तमवसे चयेत् ॥ आश्रयणा
त् ॥ सांते दीपयालां जलायुकावस्थंते ॥ जलमासामोयुरिति जलायुका जलमासामोके इति जलौकसः ॥ ताद्वादश
तासां सविषाः षट्तावन्त्येव निर्विषाः ॥ तत्र सविषाः ॥ लुष्मा कर्बुरात्रैगद्दीन्द्रायुधाः सामुद्रिका वगोचरेनाचेति ॥ तासु
जननैर्णवर्णाः दृष्ट्यै शिराः लुष्मा ॥ वर्मिर्मस्यैव दायताः ॥ छिन्नोन्नतैर्कुक्षिः कर्बुरात्रैगद्दीन्द्रायुधाः सामुद्रिका वगोचरेनाचेति ॥ तासु
इन्द्रायुधवद्गद्दीन्द्रायुधाः इषदसितपीतिका विचित्रपुष्पास्तुतिविचित्रा सामुद्रिका ॥ गोदृषणवदधो

मस्तके स्तुत्यंता २२

जलाम्बुजानां २

जलज्यातः
नावरित्तिसारा ३

२८ १४

असेनशक्तिः २

चिकित्सा

अनिक

शा

शोषेणावचारयेत्। अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि धूमोपहृतलक्षणं। स्वसितिक्षौति चात्यर्थमाप्याधमतिक्रान्ते ॥१॥ च
क्षुषः परिदाहश्चैरागश्चैवोपजायते सधूमकं निश्चे सति घ्रेयमन्येन वेत्ति च ॥२॥ तथैव च रसान्शुसर्वान्श्रुतिश्चा
स्योपहन्यते। तस्मादाहज्वरयुतः सीदन्यथ च मूर्च्छति ॥३॥ धूमोपहृत इत्येष शृणुतस्य चिकित्सितं। सर्पिरिक्षुर
संश्लोषयो वा शार्ङ्गरो बुवा ॥४॥ मधुरास्त्रोरसौ वापि वमनाय प्रदापयेत्। वमतः कोष्ठशुद्धिः स्यात् धूमगेयश्च निस्पृष्टः
॥५॥ विविधानेन सौम्येति सदनं सर्वथुज्वराः। दाहमूर्च्छा तडाध्मानश्च श्वासकासश्च दारुणाः ॥६॥ मधुरैर्लवणास्त्रैश्च
कटुकैः कवलप्रहैः। सम्पकृष्टह्लातीन्द्रियार्थान् मनश्चास्य प्रसीदति ॥७॥ शिरोविरेचनं चास्मै दद्याद्ये रणे न शास्त्रवित् ॥
दृष्टिर्विशुध्यते चास्य शिरो ग्रीवा च देहिनः ॥८॥ अविदाहिलघुस्निग्ध आहारं चास्य कल्पयेत् ॥ उष्णवातात्तपैर्दग्धे शीतः
कायो विधिः सदा ॥९॥ शीतवर्षानलैर्दग्धे स्निग्ध उष्णस्य रास्यतो तथा तितेजसा दग्धे सिद्धिर्नोस्ति कथंचन ॥१०॥ इदं व
ज्रास्ति दग्धेऽपि जीवति प्रतिकारयेत् ॥ स्नेहान्यंगवरीछोकैः प्रदेहैश्च तथा निषक् ॥११॥ ॥ इति सूत्रस्थाने द्वाद
शोऽध्यायः ॥ ॥१२॥ अथातो जौलोको वतरणीयमध्यायव्याख्यास्यामः ॥ ॥ नृपाद्यवाप्यस्तु विरजीरुदुर्वल

प्रसाधकं नवति ॥ नवतिचात्रा ॥ अग्निनाकोपं रक्तं च शीतं जेतोः प्रकुप्यति ॥ ततस्तेनैव वेगेन पित्तमस्याऽप्युदीर्यते ॥ १ ॥ तुल्य
 वीर्ये उजे ह्येते रसतो वीर्यते स तथा ॥ तेनास्य वेदना तीव्रा प्रसृत्या च विदह्यते ॥ २ ॥ स्फोटाः शीघ्रं प्रजायन्ते च रतस्माच्च
 दृते ॥ दग्दस्योपशमार्थाय चिकित्सा संप्रचक्ष्यते ॥ सुदृष्टस्याग्निप्रतपनं कार्यं मुख्यं तथोषधं ॥ शरीरे स्विन्नं नृपिष्टं सि
 न्नं नवति शोणितं ॥ ४ ॥ प्रसृत्या ह्युदकं शीते स्कंदयत्यतिशोणितं ॥ तस्मात्सुखयति ह्यस्मिन्नुशीतं कथंचन ॥ ५ ॥
 शीतामुष्माच्च दुर्दग्धे क्रियां ऊर्यान्निषकपुनः ॥ घृतालेपनं सेकांस्तु शीतानैवास्य कोरयेत् ॥ ६ ॥ सम्यग्दग्धे तु
 माक्षीरेः स्रक्षचंदनगैरिकैः ॥ सामृतेः सर्पिषा युक्तैः स्निग्धैरा लेपं कारयेत् निषक ॥ ७ ॥ ग्राम्यान्नुपोदकैश्चैतं पिष्ट्वा
 मांसेः प्रलेपयेत् ॥ पित्तविद्रधि चैवं संततोष्माणामाचरेत् ॥ ८ ॥ अतिगदग्धे विशीर्णानि मांसाऽप्युद्धृत्य शीतलां ॥ क्रि
 यां तु र्यान्निषकपश्चात् शालितंदुलकंडनैः ॥ ९ ॥ तिदुकीत्वक्कषायैर्वा घृतमिश्रैः प्रलेपयेत् ॥ व्रणं पुडूचिपत्रैवा
 छादयेदथ वोदकैः ॥ १० ॥ क्रियां ऊर्यान्निखिलानिषकपित्तविषसर्पवत् ॥ मधुछिष्टं मधुकैरोधं सर्जरैस्तथा ॥ ११ ॥
 मंजिष्ठाचंदनं मूर्वापिष्ट्वा सर्पिर्विपाचयेत् ॥ सर्वेषामग्निदग्धानां एतद्रूपेण मुत्तमं ॥ १२ ॥ स्नेहदग्धे क्रियां रूक्षां वि

चोश्नेहः १

रूक्षा ३ लेपनं

शालं २

पक्षोक्तः
 पत्रजैः २

वेदनादिवृत्तयदाहविश्रान्तारोविश्रान्तारोऽपीदृशो विविधा लेशाप्रतिभारोऽपि ॥ १ ॥ शब्दधर्मीकुत्र चित्तवृत्तिरिति
 नामाप्रत्ययलोकावली ॥ २ ॥ द्वाहस्वल्पदाहोऽपि सारानिमेधार्थे व्याधिं ३
 सुविश्रान्तं कर्मादि ॥ ३ ॥ विनाशविश्रान्तोऽपि ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

राशेदनादिषु नाडीषु शोणितप्रवृत्तिषु चानिमिकर्म ऊर्यात् ॥ तत्र रोगो ह्येति मावस्ये हाग्निकर्म चतुर्को निधये ॥
 तद्यथा ॥ बलायाद्वैचंद्रविदुलेख्याप्रतिसारणानीति दहनविशेषाः ॥ नवंति चात्र रोगस्य संस्थानमतो विदित्वानर
 स्य मर्माणि बलावलेच ॥ व्याधितथां तु च समीक्ष्य सम्यक् ततो व्यवस्ये द्विषग्निकर्म ॥ तत्र सम्यक् दग्धे मधुसम्पिण्या
 मयं गः ॥ अथेमान्निना परिहरेत् ॥ पित्तप्रवृत्तिमंतः शोणितं निन्नकोष्ठमनुदत्तं शल्यं दुर्बलं बालं वृद्धं नीरुमने
 कप्रणवीडितमस्वेद्योश्चेति ॥ इत उर्ध्वमितरथा दग्धं लक्षणं वक्ष्यामः ॥ तत्र स्तिग्धं रूक्षं चासृत्य द्रव्यमग्निर्दहति ॥ अ
 निसंतप्तो हि स्नेहश्च शिरासामाग्रांनुसारित्वा त्वगादीन् अनुप्रविश्या शुद्धहति ॥ तस्मात् स्नेहदग्धे धिकारुजो नवंति
 तत्र सुष्ठु दुर्दग्धं सम्यक् दग्धं चेति ॥ चतुर्विधमग्निदग्धं ॥ तत्र यदि वर्णं सप्यते ॥ तिमात्रं तल्लुप्तं ॥ यत्रोत्तिष्ठेति त्वोषदाह
 चोपौतवेदनाश्चिराश्चोपसाम्यंति ॥ तद्दग्धं सम्यक् दग्धं मनवगाढं ताक्षु फलवर्णं सुसंस्थितं रक्तं सर्वलक्षणं संयु
 कं च ॥ अतिदग्धे त्वग्मांसा बलनं गात्रविशेषः ॥ शिरास्नायुसंध्यस्थि व्यापादनमतिमात्रं चरदाहपिपासा मूर्च्छाश्चोप
 द्रवाः ॥ नवंति ॥ अर्णश्चास्यचिरेण रोहति ॥ रूढश्च विवर्णो नवंति ॥ तदेतत् चतुर्विधमग्निदग्धं लक्षणं मात्मकर्म सुवेत्ति

लोकाः

सर्वशरी
 चनेकोप
 इवः शोभा
 तीक्ष्णराद
 निराग्निक
 स्थानो न
 वात् ३
 चलाशरी
 वीरका २

शान्तिः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

प्राणालोकलोहादिनिमित्त
पीतसोमप्रतिफलमेत

अग्नीनासाध्यपुर्वत
मासगतशोषोद्योगार्थ
आमेतिकेकालात्ययेयदिभस्महेत्यर्थः४

शितविधिः अग्निनाशुद्धिः

अनुरूपताते
जोसकलूर

हृत् १५
जो २
अग्नीना
मसाधन
मसाधन
सिद्ध
साग
रोवा
पीतलो
शीतलो
तज्जाल
यन्त्र
सर्व
योम

मर्ममध्यायं व्याख्यास्यामः॥ ॥ क्षारादग्निर्गरीयान् क्रियासु व्याख्यातः॥ तदग्धानो रोगाणामपुनर्नीवोत्त॥
स्वेदनेषजशस्त्रक्षारैरसाध्यानां तसाध्यत्वाच्च॥ अथमानिदहनायकरणानितद्यथा॥ तत्रपिप्यजोसंक्षोदेतेशर
शालाकाजोबोष्टेतरलोहानिमोसगतानोक्षौद्रगुडस्नेहाश्चशिरास्नायुसंध्यस्थिगतानो॥ तत्रानिकर्मसर्वेषु पुञ्ज
योदन्यत्रशरद्रीष्माभ्यां॥ तत्राप्यात्यंतिकेअनिकर्मसाध्येवाधोतत्पनीकंशीतिविधित्वासर्वेषु कृतुषुचपिछलम
नंतुक्तवतः कर्मज्यात्॥ मूढगनीरमरीनगंदराशोमुखरोगेष्वनुक्तवतः कर्मजवीत॥ तत्रदिविधमनिकर्माङ्कुरेके
त्वकदग्धं मांसदग्धं च इह तु शिरास्नायुसंध्यस्थिष्वपि न प्रतिषिद्धमि॥ तत्रशब्दप्रादुर्भावोदुर्गंधतात्वकसंकोचश्चत्व
दग्धकपोतवर्णताल्यस्ययथुवेदनताशुष्कसंञ्चितव्रणताचमांसदग्धेक्ष्माचतव्रणताश्रावसेनिरोधश्चशिरा
स्नायुदग्धेरूक्षारुणताकर्कशस्थिरव्रणताचसंध्यस्थिदग्धं तत्रशिरारोगाधिमंथयोः नूललाटशंखप्रदेशेषुदहे
त्॥ वर्मरोगेष्वार्द्रनक्तं प्रतिष्ठानोदृष्टिं कृत्वावर्मरोगमुक्त्वा न दहेत्॥ त्वग्मांस शिरास्नायुसंध्यस्थिस्थिते॥ अथ
प्रसरुजेषायाधुच्छितकठिनसुप्तमांसेव्रणेष्वथशोर्बुद नगंदरापेचीक्षीपदचर्मकीलतिलकात्रहृदिसंघिशि

आयवस्तुविजोतमस्त

चरुशराशुः चकला
आयवस्तुविजोतमस्त
अतोमरुतास्तु

धूसरव
तो ४

५५

१३

रसान्क्षारे सर्वानेवं विभावयेत्। लवणस्तत्र च यिष्टः कटुको नुरसस्तथा ॥ ७ ॥ आस्त्रेन सह संयुक्तः सतीक्ष्ण
वणोरसः। माधुर्येन जतेत्यर्थे तीक्ष्णत्वं विमुच्यते ॥ माधुर्यात् शममाप्नोति वद्विरद्वि विवास्तुतः। न तत्र विविधं स
म्यक् दग्धं। अतिदग्धं हि न दग्धं तत्र सम्पक् दग्धेर्विकारोपशमो लाघवमनाश्रवश्च। हीनदग्धे तोद दाहकं दूजाद्या
निव्याधिद्विष्टं। अतिदग्धे दाहपाक राग आवागम ईक्ष्णमपि पासामूर्णस्पर्श एवा ॥ क्षारदग्धे त्रैलोक्ये यथा दोषे
यथा व्याधिचोपक्रमेत् ॥ अथ नै तै क्षारस्य त्यास्तद्यथा ॥ दुर्बलबाह्यस्थ विरः नीरु सर्वो गस्तनोदरी रक्तपित्ती गन्धि
लीडु मती प्रहृष्टं च ॥ प्रमेहरुक्षस्तसी एव स्मामूर्णो पशुतक्ता वोपहृष्टो हृत्त फल योनयस्तथा मर्म शीरास्ता
युसंघितरुणा स्ति सेवनी गलनो निनखान्तर शोकः श्रोतः स्तब्धमांसेषु च देशेषु स्मोक्ष्णान दद्यादन्यत्र वर्म रोगा
न ॥ तत्र क्षारसाध्येषु व्याधिषु स्तनगात्रमस्ति सलिनमनद्वेषिणे हृदयसंघिपीडोपदुते च क्षारो न साध्यति।
न वंति चात्र। विषाग्निशस्त्राशानि मृत्फकल्पः क्षारो न वत्यल्पमतिः प्रयुक्तः ॥ सत्त्वप्रमत्तेन सदा प्रयुक्तो रोगान्नि
हन्त्यादचिरेण घोरान् ॥ ॥ इति सुश्रुतसंहितायां सूत्रस्थाने एकादशोऽध्यायः ॥ ॥ अथातो अग्निक

नान्ये च भुक्ता इव दग्धमाप्नोति कल्पय १

चतुर्थोऽध्यायः स्याद्विषयः ॥ रक्तपदस्य मूलकं ॥
 सिरुर्न सत्पानीयं रक्तं शीतं रजः ॥
 पृथक्तामिषादन्तं ॥ नीलाश्वत्थं ॥

यदेतद्विरुद्धिरस्य निवारणं । संधाने रक्तं न चैव पाचनं दहनं तथा ॥ ३ ॥ अथ एकपायः संधत्ते रक्तं स्कंदयते हिमं ॥ तथा
 संपाचयेत् न स्मराहः संकोचयेत् शिरा ॥ ४ ॥ अस्कंदमाने रुधिरं संधानानि प्रयोजयेत् । संधाने न स्पमाने तु पाचनैः स
 मुपाचरेत् ॥ ५ ॥ कृत्स्नं रेनिस्त्रिनिर्वेद्यः प्रयते तयथा विधिं ॥ असिधिमस्तु चैतेषु दाहः परमदृश्यते ॥ ६ ॥ शोषदोषय
 तो रक्तेन व्याधिरतिवर्तते ॥ सावशेषे ततस्त्वेयं न तु ऊर्यादति क्रमे ॥ ७ ॥ देहस्य रुधिरं मूलं रुधिरं एव धार्यते । तस्मात्
 यत्नेन संस्पर्शं रक्तं जीवति स्थिते ॥ ८ ॥ श्रुतरक्तस्य शोकाद्यैः शीतैः प्रकुपितेऽनिले । शोफे स तोदं को ह्मेन सर्पिषा
 परिषेचयेत् ॥ ९ ॥ इति सौश्रुते ज्ञायुर्वेदशास्त्रे शोलितवर्णनीयोध्याये ॥ १४ ॥ ॥ अथातो दोषधातुमलस्य
 रुद्धिर्विज्ञानीयमध्यायं व्याख्यास्यामः ॥ ॥ दोषधातुमलमूलं शरीरं । तस्मादेतेषां लक्षणमुच्यमानं मवधार
 यतत्र प्रस्यदा नो दहनं हरणं विवेकधारणं लक्षणं वायुः पंचधा प्रविनक्तः शरीरं धारयति । रागप्रेतपो जस्ते जो
 मेधोष्मत्पित्तं पंचधा विनक्तं मृगिकर्मणामनुग्रहं करोति ॥ संधिश्चेधनस्तेहनरोपणं हरणं बलस्त्वेयं भुत्
 श्लेष्मापंचधा प्रविनक्त उदककर्मणामनुग्रहं करोति ॥ रसस्त्वृष्टिं श्रीणं रक्तं पुष्टिकरोति । रक्तं वर्णं प्रसादं मांसं

संस्कृत ३ सैधन ७
तिरि व सैधन ७

साल ५ विष्णु दी २५
सर्व शिवायामाया ५

आजा ५
शुक्ति ५

तद्विजानीयात् सम्यग् विशाविते च तत् ॥ २ ॥ लाघवं वेदना शीतिव्याधिर्वेगपरिहयः ॥ सम्यक् विशोविते लिंगं प्रसा
दो मनसस्तदा ॥ ३ ॥ त्वग्दोषा यथयः शोकाभ्यै शोणितजाभ्ये ॥ रक्तमोस एसीलानो न नवंतिकदाचन ॥ ४ ॥ अथ स्व
चप्रवर्तमाने रक्ते एलाशीत शिव ऊष्ट गरपाठा नद्रुदरु विडंग चित्रक त्रिकटुकागार महारिद्रा कंकुरनक्तमात्रफलै
र्यथा लानं त्रिनिश्चतुर्निः समस्तैर्वा च एणी ॥ तैर्लवण तैल प्रगाढे व्रणमवर्धयै देवं सम्यक् ॥ प्रवर्तते ॥ अथातिप्रह
तैरोध्रमधुक प्रियं गुपतैर्ग सगैरिक सर्ज रसां ज नशा ल्मली पुष्पै र्वंदू मां ख शुक्ति यगो धूम्र लैः शनैः शनैर्वा ए सु
ख ह्म एण गुल्ये एण व पी डयेत् ॥ सा ल सै जी उ नारि मे दे मे मष्टं गी ध व ध न न त्व शि वा च एणी ॥ त्तानिः सौ मे ए वा ध्या मि
ते न समुद्र फे न ला सा च एणी यथोक्तै र्ब्र ए वं ध न द्रव्यैः गाढं ब धी यात् ॥ शीता छा द न नो जे ना गा रैः शीतै प्र दे ह परिषे कै
शो प च रेत् ॥ क्षारे णा नि ना वा द हे त् ॥ यथोक्त व्य ध ना द नंतरं वा ता मे वा ति प्र हृ तां शि रां वि धे त् ॥ का को ल्या दि का थं वा ॥ श
र्क र म धु म धु रं पा य ये त् ॥ एण हरिणो र न्न श र मा हि ष व रा हा णां वा रु धि रं वा क्षी र मू ष रा सेः सु स्नि ग्धैः वांश्वा श्री या दु प
द वांश्च यथा च मु पा च रे त् ॥ न वं ति चा न् ॥ धा तुः क्ष या त् शु ते र क्ते मं दः सं जा य ते न लः ॥ प व न च परं को पं या नि त स्मा त् य
त्न तः ॥ १ ॥ त न्ना ति शी तै र्ल धु निः स्नि ग्धैः शो णि त व र्द्ध नैः ॥ इ ष द क्षैः र म न क्षै र्वा नो ज नैः स मु पा च रे त् ॥ २ ॥ च तु र्वि धं

संस्कृत च तु
सा जे जो द
पी ते
गु न
सु र

सौ प्र
वि प्र
शी न
आ र
प्री पा
प सो

शीते उक्ते
इत्येतां तत्

विष्णु दी २५
यत्र वेद्यं तत्रैव
पदवर्ति ५
आली मू ५
परो ज्ञेयं धादि ५
परो ज्ञेयं धादि ५
परो ज्ञेयं धादि ५

च प्राणायतनमुत्तमं॥ देहस्यावयवस्तेन व्याप्तो नवतिदेहिनः॥ अनिधाता तस्य या त्र कोपा त्र ध्याना त्र शोका त्र श्रमा त्र क्रोधः॥
 भुंजः संसीयते ह्ये न्योधा तु ग्रहा विनिःसृतं॥ तेजः समीरितं तस्मात् विश्वं संयति देहिनः॥ तत्र विश्वं सो व्यापत्॥ स ये इति
 लिङ्गानि नवंति॥ व्यापनस्य संक्षिप्तं शेषो गात्राणां सद न दोष व्यवनं॥ क्रियासंनिरोधश्च विश्वं संस्तुष्टं गुरुगात्रता वा ता शो
 फोर्वर्णने दोषानि स्तं दानि द्रा च व्यापाने मूर्छा मांसस्य यो मोहः प्रलापो मोह मिति च क्षीणो न यो दोषा बलस्योक्ता व्यसृष्टि
 श्रंसने स्यात्॥ विशेष सादौ गात्राणां दोष विश्वं सन श्रमः॥ अप्राचुर्यं क्रियाणां च मृतं विश्वं सलक्षणं॥ गुरुत्वे स्तुष्टं तां गेषु
 ग्लानिर्वर्णस्य चेदने॥ २॥ तं दानि द्रा वा त शोको बल व्याप दिक्क्षणे॥ मूर्छा मांसस्य यो मोहः प्रलापो ज्ञान मेव च॥ ३॥ पूर्वोक्ता
 निचलिङ्गानि मरणं च बलक्षये॥ तत्र विश्वं संव्यापने च क्रिया विशेषः॥ रविरुद्धैर्बलमाप्याययेत्॥ नष्टं सप्तमितं रं वज्र
 येत्॥ तेजो व्याप्ये यं क्रमशः पच्यमाना नां धातूनामलिनिवृत्तं मुदरस्थं स्नेह जातं वसास्ये स्त्रीणां विशेषतो नवेत्॥ तत माह
 वसौ अमार्ग्यं मृदुल्यरो तं मातो साहृष्टि स्थिति पत्निकांति दीप्तयो नवंति॥ तत्कषाय तिक सीत गुरु रूक्षा विष्टं नवे गा धा
 तम वायव्या याम व्याधिक र्शने विक्रयते॥ तस्यापि पारुष्य वर्णने दतो दनिः प्रजन्तानि विश्वं सने नवंति॥ कार्ष्ण्यं मंदानि

पितृद्वौ पीतावनासतासंतापः शीतकामित्वं अल्पनिद्रतामूर्छाबलहानिरिन्द्रियदौर्बल्यं पीतविएमन्नेत्रत्वं चक्षु
 ष्मद्वौ शौक्ल्यं स्त्रैर्यंगोरवमवसादस्ते दानिद्रासंध्यतिशेषश्चरसोऽनिद्रद्वौ हृदयकैदेप्रसेकं चापादयति। रक्तं रक्तो गा
 स्तितां शिरापूर्णत्वं च मासं स्फिकगडोष्टोपस्थोरुबाहुजं धासुहृद्विगुरुगात्रतां च॥ मेदः स्निग्धं गतामुदरपार्श्वद्विका
 सश्वासादीन् रोगं ध्ये च॥ अस्म्यध्यस्थीत्यधिदेतां च॥ मज्जासर्वांगनेत्रंगोरवं। शुक्रं शुक्राश्मरीमतिआदुर्नोवं च॥ पुरीषं मा
 रोपं क्लेशौ शुभं च॥ मूत्रं मुकुमुकुः प्रवृत्तिवस्ति तोदमाध्मानं च॥ गजैर्जठराग्निहृद्विस्त्रेदे च॥ तेषां यथास्वशोधनं सपणं च॥
 * स्वेदस्त्वदौ रोगं ध्ये कं डं च॥ आर्तवमगमद्विमतिप्रवृत्तिदौर्बल्यं च॥ स्तन्यं स्तनयोरापीनत्वं मुकुमुकुः प्रवृत्ति तोदं च॥ * स्रव
 दविरुद्धैः क्रियाविशेषैः प्रज्वलीत॥ पूर्वः सर्वोतिवृद्धत्वात्तर्क्ये द्विपरंपरं। तस्मादतिप्रवृद्धानां धातूनां कासनं हितं। लंबं
 लक्षणं वलसयलक्षणं चातर्क्यवक्ष्यामः। तत्र रसादीनां शुक्रां तानां धातूनां यत्परं तेजः तत्स्वचोक्तस्तदेव वलमित्यु
 च्यते। स्वशास्त्रसिद्धोतात् तत्र वलेन स्थिरोपचितमांसता सर्वं चेष्टास्वप्रतिधातः स्वरवर्णप्रसादो बाह्यानामन्यतराणां
 च करणानामात्मकार्यप्रतिपत्तिर्नवति। नवतिचात्र। अजसोमात्मकं स्निग्धं शुक्रं शीतं स्थिरं सरं। विविक्तं मृदु मृत्

नामानां धनिर्यत्कप्रकृतिर्वापत्तौ तस्मान्निर्वलहानि अनिलप्रकोपमरणानि सयेत तस्नेहपानाभ्यंगप्रदेहपरि
 षेकः लघनानि क्षयविदधितः नवतिचात्रादोषधातुमलक्ष्णीणो बलक्ष्णीणोऽपि वानरः स्वयोनिर्वर्द्धनं नोक्तं अनपानं प्र
 कोक्षते ॥ १॥ यद्यदाहारजाते हि क्षीणः प्रार्थयते नरः तस्य तस्य सत्वानेन तैतं क्षयमपोहति ॥ २॥ यस्य धातुः क्षयाद्वायुः संसा
 कर्म विनाशयेत् प्रसीलं च बलं यस्यासौ शक्यश्चिकित्सितुं ॥ सर्वः सर्वोतिष्ठत्वात् वर्द्धयद्दिपरे परं तस्मादतिप्रवृद्धा
 नां धातूनां क्षीयते न हि ते ॥ ४॥ रसमिति तमेव स्त्रोत्र्यकार्षे च ॥ तत्र श्लेष्मिधाहारसेविनोऽध्ययनशीलस्य अव्ययामिनो दि
 वा स्वप्नतरस्य च आम एवात्र सोमधुरतरश्च शरीरमनुक्रामन्ति स्नेहान्मेदोजनयति ॥ तदतिस्त्रोत्र्यमापादयति ॥ त
 मतिस्त्रोत्र्यमापादयति ॥ तमतिस्त्रोत्र्यं सुदृश्यासु पिपासासु तत्स्वप्नस्वेदगात्रदोर्गंधं कुथनं सादगद्गदत्वानि स्त्रिमे
 वाविशंति ॥ सौकुमार्याभेदसः सर्वक्रियास्तु समर्थः ॥ कफमेदो निरुद्धमार्गत्वाच्चाल्यविशयो नवत्यावृत्तमार्गत्वात् शोषा
 धातुको न आप्यायते ॥ इत्यर्थमतोऽल्पप्राणो नवति ॥ प्रमेहपितृकाज्वरनगदरविद्विवातविकाराणामन्यतमं प्राप्य प
 चत्वमुपयाति ॥ सर्वेष्वचास्पृश्या बलवंतो नवत्यावृत्तमार्गत्वात् श्रोतसामतस्तस्योत्पत्तिहेतुं परिहरेत् ॥ उल्लेखेन तु

काष्ठे विध्येत्। प्रतनुकंश्च्यवकुलधारया सर्वेदसि एंजुमारस्यवामंकन्यायां विंधावपिचुवर्तप्रवेशयेत्॥ सम्पक्विदुमा
मतेलेनपरिषेचयेत्। शोलितवकुलै न वेदनायांचान्यदेशविदुमिति निरुपद्रवतयाउमदेशविदुसिंगं। तत्रासेन
यदृष्टयाविंधासुशिरासुकालिकामूर्मरिकालोहितकासोपद्रवानवन्ति। कालिकायांचरोदाहः श्वयधुर्वेदना
चनवति॥ मूर्मरिकायांवेदनांचरोग्रथयश्च। लोहितकायांमन्यास्तंजोऽपतीनैकशिरोग्रहः कर्णश्रुलानिनयंति॥
तेषुचयथास्वंप्रतिजुवीते। क्लिष्टजिह्वाशस्तश्चोष्मधादेवगाढवर्त्तित्वादोषसमुदायाप्रशस्त्यधादायत्रसं
रंजोवक्षान्वेदनावानवति। तत्रवर्त्तिमपहत्यमधुकेरंडसूलमंजिष्टायवतिलकैर्मधुघृतप्रगाढेराक्षेपये
त्तावत्तयावत्सुरूढइतिसुरूढचैनंपुनर्विध्यत्॥ विधानंतुसर्वोक्तमेव। तत्रसम्पक्विदुमामतेलेनपरिषेचयेत्।
अहाअहाइतिस्त्रुलांस्त्रुलतरांदद्यात्परिषेकंचे॥ तमेव। अथमपगतादोषोद्भवेकैर्वेदनकंजुमात्॥ नवतिचा
न॥ एवंविवेर्दितः कर्णछिद्यतेउद्विधानृणां। दोषतोवानिद्याताद्वासंधानंतस्यमेश्ठु। तत्रसमासेनपंचदशकर्ण
संधिवंधास्तयः। तद्यथा॥ नेमीसंधानकाउत्पलनेदकोवस्त्रुरकंआसंगिमोगंउकर्णआहायोनिर्वेधिमोव्यायो

स्थगली २

सौ। अष्टे। मध्यशरीरस्तुहृशः स्तुधातु सजितः॥१॥ दोषप्रकुपितोधातुनसपयत्यात्मतेजसा॥ इदं स्वतेजसावक्रि
कृषागतमिबोदकं॥२॥ वेलक्ष्य एषां शरीराणां अस्त्वावित्वा तथैव च॥ दोषधातुमलानां तु परिमाणं न विद्यते॥३॥ ए
षो समत्वं यच्चापि निषस्त्रिवधार्यते। न तत्र स्वास्त्वा दृतेरास्त्रैव क्लृप्तं मन्येन हेतुना॥४॥ दोषादीनां त्वसमतो अनुमा
नेन लक्ष्ययेत्॥ अप्रसन्नैर्द्वियं वीक्ष्य पुरुषं ऊशलो निषकृ॥५॥ जठरानलं दोर्बल्यत् अविपक्वसुयोरसः। स
आमसं सको दोषः सर्वव्याधिप्रकोपनः॥६॥ समदोषः समान्निश्च समधातुमूलक्रियः। प्रसन्नोर्मे द्वियमनाः स्वस्थ
इत्यनिधीयते॥७॥ स्वस्थस्पर्श एऊर्यात् अस्वस्थस्तु बुद्धिमान्॥ सेपयेत्तु हये चापि दोषधातुमलान् नि
षकृ॥८॥ तावत्त्यावदरोगः स्यात् न रोगसमन्वितः॥ इति सौश्रुते सूत्रस्थाने पंचदशोऽध्यायः॥॥ अ
नधातः कर्णवेधवेधविधिमध्यायं व्याख्यास्यामः॥ अथ खलुरक्षाक्षरणनिमित्तं बालस्य कर्णो विध्यते॥
नोषष्टे मासि सप्तमे वा। शुक्लं पक्षे प्रशस्तेषु तिथि करणमुहूर्ते नक्षत्रेषु लतमंगलस्वस्तिवाचनं ध्यायं के ऊमा रेमु
पवेश्य बालकं। न के खलोऽपानि सांत्वयौ मानो निषकृ वामे हस्ते नाकं कर्णं दैवत्वं ते छिद्रे शनैः शनैर्दृष्ट्वा हस्तेन

जेवार

एकैव तु न वेत्यालिः स्तूला एधी स्तिरा युया। तां द्विधा पाटयित्वा तु स्तिवाचोपरि संधयेत् ॥ ३ ॥ गंडादुत्पाद्य रमांसेन
सानुबंधेन जीवता। कर्णं मालिमपा लेस्तु ऊर्यात् निर्लिख्य रास्त्रवित् ॥ ४ ॥ अतो अन्यतमं बंधं चिकीर्षुरगोपहर
णीयोक्तोपसंनृतसंनारं विशेषतश्चात्रोपहरेत्। सुरामंडलीरमुदकं धान्याम्लं कपालचूर्णैश्चेति। ततो गनापुरु
षं वाग्रथितकेशांतं लघुनुक्तवंतमाक्षः सुपरिगृहीतं कृत्वा बंधमुपधार्य छेद्यनेद्यलेख्यवेधनैरुपपन्नैरुपपांथ
कर्णशोणितमवेक्ष्य दुष्टमदुष्टं चेति। तत्र वा दुष्टे धान्याम्लोष्मोदकान्यापित्तदुष्टे शीतोदकपयोऽन्यांश्चेष्मदुष्टे सु
रामंडोष्मोदकान्यांश्च ख्यात्यै कर्णं पुनराविलिख्यानुन्नतमहिना विषमं चेत् कर्णसंध्यं सन्निवेश्य स्थितरक्ते संनि
दध्यात् ततो मधुघृतेनाभ्यज्य पितृहोतयोरन्यतरेणावगुंध्य सूत्रेणानवगाढमशियिलंबध्याकपालचूर्णैरिव की
र्याचारिकमादिशेत्। द्विषणीयोक्तेन विधानेनोपचरेत्। न वतिचात्र। विद्यदने विं दिवा स्वप्नं व्यायाममतिनोज
ने। अवायमग्निसंतापं वा कश्चिन्मं च विवर्जयेत् ॥ १॥ आमतैलपरीषेकं त्रिरात्रमवचारयेत् ॥ ततस्तैलेन संसृष्टं
हावपनयेत् पितुः। न चाशुद्धरक्तं प्रवृत्तरक्तं स्त्रीणारक्तं वा संनिदध्यात् ॥ सहिवातदुष्टे रक्ते रूढोपि परिपुटवान् ॥

जिमः॥ कपाटसंधिकोर्द्धकपाटसंधिकः संसिसोहीनकर्णौबद्धीकर्णौयष्टिकर्णः काकोष्टिकइति। तेषु पृथुलाय
तसमोनयपालिर्नेमीसंधानकवृत्ताय तसमोनयपालिरुल्लेखनेद्यकः। क्रस्ववृत्तसमोनयपालिर्वधूरकः॥ अन्य
तरदीर्घकपालिरासेजिमः॥ बाह्यदीर्घकपालिर्गेउकर्णः॥ अपालिरुनयतोप्याहार्यः॥ पीठोपमपालिरुनयतः सीए
पत्रिकाश्रुतोनिर्वेधिमः॥ स्तूलाणुसमविषमपालिव्योयोजिमः॥ अन्यतरदीर्घकपालिरितराव्यपालिः कपाटसंधि
कः॥ बाह्यदीर्घकपालिरितराव्यपालिरुद्धकपाटसंधिकः॥ तत्रदशौतेकर्णबन्धविकल्याः साध्यास्तेषां नाम निरेवा
रुतयः प्रायेण व्याख्याताः॥ संसिद्धादयः पंचाऽसाध्याः॥ तत्रशुक्लशुक्लरुच्छन्नपालितितराव्यपालिः संसिसः॥ अ
धिष्टानपय्यंतयोश्चक्षीणमांसोहीनकर्णः॥ तनुर्विषमाव्यपालिर्वधूरकः॥ यथितनिर्मांसस्तब्धशिरातोश्चस्म
पालिर्यष्टीकर्णः॥ निर्मांससंसिद्धायाव्यशोणितपालिः काकोष्टिकइतिसाध्येष्वपिबन्धेष्वपिशोफदाहरागपाक
पिडिकाश्रावोपद्रवयुक्तानसिद्धिमुपयांति। नवेतिवात्रा। यस्यपालिद्वयमपिकर्णस्यननवेदिहकर्णपीठसमेमध्य
तस्यनिर्विध्यवर्द्धयेत्। बाह्यायामिहदीर्घायांसंधिरान्यंतरोनवेत्॥ अन्यंतरायांदीर्घायांबाह्यसंधिरुदाकृतः॥ २॥

स्मिः। सुकृते वेद नो यस्तु ते कर्णवर्द्धयेत् शनैः॥७॥ कर्णपाश्या मयान्द एणं पुनर्वक्ष्यामि सुश्रुतः॥ कर्णपाश्या
 प्रजपिताः वातपित्तकफास्त्रयः॥८॥ द्विधा त्रिधा च संसृष्टाः ऊर्वति विविधा रुजः॥ विस्फोटास्तद्धताः शोकाः पा
 श्या दुष्टे तु वातिको॥९॥ दाहविस्फोटजननशोफपाकश्च पैतिके। कंदूश्च ध्वयधुस्तं नो गुरुत्वं च कफात्मके॥
 यथा दोषे च संशोध्य ऊर्त्या तैवां चिकित्सितं॥ स्वेदान्ये गपरीषे कैः प्रलेपास्तृप्तिमोक्षणैः॥१०॥ मृद्वीक्रियां बृह
 णीयैः यथास्वं नोजनैस्तथा॥ य एव वेति दोषाणां सचिकित्सां कर्तुं महति॥११॥ अत उर्ध्वनामं लिगैव सेपाश्या मु
 पद्रवान्। उत्पाटनो ह्युत्पटनः त्रयाव कंदूयते नृशो॥१२॥ अवमंथः सकंदूको ग्रंथिको जंबुलस्तथा। आवी विवा
 दिवोश्चैव शूलेषां क्रमशः क्रियाः॥१३॥ अपामार्गसर्जरसः पाटला लज्जु चत्वचौ। उत्पद्यमाने लेपः स्यात् तैल
 मनिश्चयात्॥१४॥ रणमा कशिंशु सती क गोधामे दोषा तद्वसा। वाराह मस्य मैलेय पित्तं सपिंशु संसृजेत्
 ॥१५॥ लेपमुत्पटके रघाते लमे निश्च साधितं। गौरी सुगंधां सस्यामं अनैनां तंदुर्लीयको॥१६॥ स्यावे प्रलेपं
 संरघात् तैलमे निश्च साधितं॥ पाठारसो जनसौद्रं तथा स्यादस्त्र कोजिकं॥१७॥ तत्प्रा लेपं सकंदूके तैलमे

पिबेदुष्टेदाहपाकरागवेदनावान्। श्लेष्मदुष्टस्तृकं दुमान्। अपहृत्तरक्ते स्यावशोफवान्। स्त्रीणोऽप्यमांसोनवृद्धि
 मुपैति। समदोऽसूतुढो निरुपद्रवः सवर्णो नवति। तदेनैरानैः शनैरप्रवर्द्धयेत्। अतो न्यथा संद्रुतदाहपाकरागवेदना
 वान् पुनश्चिद्यते च। अथ सोपदुष्टस्यातिवर्द्धनार्थमन्यगः॥ तत्र यथा गोधाप्रतुदे विक्षिरत्तपोदुक्तां सवसामज्ज
 सपिः तैलंगौरसर्षपचने यथा धाने सं नृत्याः कालकृत्वा लातिवधाने तापार्थं श्वगंधाविदारिगंधासीरशुक्ला
 जलश्लेष्मकयवं मधुकमधुरकवर्गं पयस्याप्रतिवापं तैलं पाचयित्वा स्यनुगुप्तं निदध्यात्। श्वेदितो नमर्दितं कर्णं स्नि
 हेनै तेन योजयेत्। अथानुपद्रवः सम्यक् बलवांश्च विवर्द्धयेत्॥१॥ यवाश्च गंधाय स्याद्वै तैले श्वेदितं न हितं।
 सितावर्यं श्वगंधापोपयस्वारंडजीवनैः॥२॥ तैले विपक्वससीरमन्यगात्पालिवर्द्धनं॥ ये तु कर्णी नवर्द्धते विवि
 नानेन योजिताः॥३॥ अतएवामपांगदेषु शोतुर्ज्यात् एछन्नमेव च। वात्येदेन अवीतया पदस्तु ततो भ्रवाः॥४॥ अ
 मिताः कर्णबन्धास्तु विज्ञेया अश्लैरिह॥ यो यथा सुविनिष्ट स्यात् तं तथा विनियोजयेत्॥५॥ अरूढं तु यदा क
 र्णं सह सैवान्निवर्द्धयेत्। आमकोशी समाध्यातः सिप्रमेव विमुच्यते॥६॥ जातरोमा सुवर्णा च श्लिष्ट संधि सम

जीरा श्वेतं

श्रीरत्ना

जीर्णस्निग्धविरेच्यथोपदेशः ॥३०॥ रूढं च संधानमुपागतं स्थातुं दुर्दशं तु पुनर्निवृत्ते। हीना पुनर्व
 र्दयितुं यते तस्माच्च ऊर्यादतिवृद्धमासां ॥३१॥ नाडीयोगविनोष्टस्यासासंधानैव द्विद्धि। य एवमेवं जानी
 यात्सरासः कतुमर्हपि ॥ इति सौश्रुते स्तत्र स्थानेषोऽशोऽध्यायः ॥१६॥ ॥ अथातः आमपक्वे सृणी
 यमध्यायं व्याख्यास्यामः ॥ अथ शोफसमुच्छानाग्रंथिविद्वध्वलनीप्रवृत्तयः ॥ प्रायेण व्याधयोऽनिधास्यंते।
 अनेकास्ततयः तैर्विषयैः एतन्नतः पृथुर्यथितः समो विषमो वा त्वग्मांसस्थायी दोषसंघातः शरीरे को देशोऽस्ति
 तः शोफ इत्युच्यते ॥ स षड्विधो वातपित्तकफशोणितं सन्निपातागंतुनिमित्तः। तस्य दोषरूपव्यंजनैर्लक्षणानि
 व्याख्यास्यामः ॥ तत्र वातश्च यथुररुणः तृष्णो वा पुरुषो मृदुः अ० नवस्थिता स्तोदादयश्चात्र वेदना विशेषान्वं
 ति ॥ श्लेष्मश्च यथुः पांडुरुको वा कठिनः स्निग्धो मंदानुसारिकं द्वादयश्चात्र वेदना विशेषाः न्वंति। सन्निपातश्च
 यथुः सर्वदोषविशेषलिगोपेतः ॥ पित्तवत् शोणितं जेतुं तृष्णपित्तं रक्तलक्षणा। आगंतुर्लोहिता वनासश्च स यदा
 बाह्यान्मंतैः क्रियाविशेषैर्न संजावितः प्रशमयितुं क्रियाविपर्ययाद्भुत्वा दोषाणां तदा पाकतिमुखो न

जेफान्द वसत विवतदि

निश्च साधितं। व्रणीकृतस्य देयं स्यादिदं तैलं विजानता ॥१९॥ मधुकंदीरकाकोलीजीवकाद्यैर्विपाचितं। गोधावराह
सर्पाणां वसास्युः स्रुतं हं हं ॥२०॥ प्रलेपनमिदं दद्यात्तदवसिध्याथ मंथके। प्रपौंडरीकं मधुकंसं गंधवमेव च ॥२१॥
तैलमे निश्चसंपक्वं शृणुकंदू मतः क्रियां ॥ सह देवाविश्वदेवा अजातीरं ससैधवं ॥२२॥ एतैरा लेपनं दद्यात्तैलमे निश्च
साधितं। ग्रंथिके गुटिकां सर्वं आवयेदवपाचयेत् ॥२३॥ ततः सैधवचूर्णेन दृष्ट्वा लेपं प्रदापयेत्। लिखित्वा वा श्र
तं दृष्ट्वा चूर्णे रोधस्य जंबुलं ॥२४॥ क्षारेण प्रतिसार्येनं शुद्धं संरोपयेत्ततः। मधुपर्णी मधुकंच मधुकं मधुता सह ॥२५॥
लेपः आविलिदातव्यं तैलमे निश्च साधितं। पंचककै समधुकैः पिष्टे स्तैश्च घृतान्वितैः ॥२६॥ जीवकाद्यैः ससपिंधैः
दध्यमानं प्रलेपयेत्। विश्वेवितायास्त्वथ कनासिकायाः। वस्यामि संधानविधिं यथावत् ॥ नाशाप्रमाणं दृष्ट्वीरुहा
णां पत्रं गृहीत्वा त्वविलंबितस्या ॥२७॥ तेन प्रमाणेन हि गंडपांश्चीबुक्त्यवद्वेत्त्वथ नासिकाग्रं। विलिप्त्वा तु प्रविशेद्
धीतं तं साधु बद्धं निषगप्रमत्तं ॥२८॥ सुसंहितं सम्पगतो यथावत् नुडीदयेनाजिसमिस्पवद्धा। प्रोक्तं मे वै नाम वत्सरा
येन पतंगयष्टी मधुकां जनैश्च ॥२९॥ संस्थाप्य सम्यक् पिबुना व्रणं तैलेन सिंवेद संलुति लानां। घृतं च पायः स नरः सु

वति। तस्यामस्य पचमानस्य पक्कस्य लक्षणमुच्यमानमुपधारये। तत्र मंदोष्णता त्वक् सवर्णता शीतशोफता स्तेय्यमे
दवेदनता लशोफता वामलक्षणमुद्दिष्टं। सूची निरिब निस्तुद्यते। दस्य तद्वापि ष्षटिका निः। तानि श्वसं सप्येतद्
वच्छिद्य तद्वा शस्त्रेणानिद्य तद्वा च शक्तिनि स्नाद्य तद्वा च दंडेन पीड्य तद्वा च पिलिना ॥ वर्य्ये तद्वा च गुल्यादद्यते।
पच्यतद्वा चानि क्षाराभ्यामोषवोषपरि दाहाश्चे वेदना नवंति ॥ वृश्चक विद्ध तद्वा च खानासन शयनेषु न शांतिमुपैति ॥
अध्यात वस्तिरिवात तश्च शोफता वलीप्रोदुर्जा वस्त्वक्परिपुटनं निम्नदर्शनं। अंगुल्यावपीडिते प्रत्युन्नमनं वस्त्रा
विवोदकसंचरणं च ह्यस्य प्रपीडयत्येकमेतमेते चावपीडिते मुकुर्मुकुलोदः कंदूरन्नत व्याधिरुपद्रवशांतिर्न
तपान्निकांक्षा च पक्कलिंगं। कफनेषु तु रोगेषु गंभीरगतिः। त्वादनिघातजेषु च प्राधकेषु किंचिदसमस्तं पक्कलक्षणं
लुग्दिष्टं दृष्ट्वा पक्कमप्यपक्कमन्यमानो निषक्मोहमुपैति। तत्र हित्वक् सवर्णता शीतशोफता स्तेय्यमप्यरुजता
श्मवच्चघनता नमोहमुपेयादिति। नवंति चात्र ॥ आमं विदह्यमानं च सस्यक् पक्कं वयोनिषक्। जानीयासनवेद्वेद्यः
शेषास्तस्करद्वेते यः ॥ १॥ वातादृतेनास्ति रुजानपाकः। पिनादृतेनास्ति कफाच्च सयः। तस्मात्तसमस्तान् परिपाकका

लेपचंति शोफास्त्रय एव दोषाः॥ तस्माच्च सर्वे त्रिजिरेव दोषैः संपाकमायातिविकारसंघाः। कालांतरेणाभ्युदितं तु
 पित्तं कृत्वा वशे वातकफौ प्रसह्य॥२॥ पचत्यतः शोणितमेव पाको मतो परेषां विदुषां द्वितीयः। तत्रामले देहो सशिरा
 स्नायुसंध्यापादनैः शोणितोति प्रवृत्तिवेदना प्रादुर्भावो वृद्धरणमनेकोपोऽवदर्शनं॥ स तविद्वतिर्वाचवति।
 स यदा जय मोहान्पापकमप्यपकमतिमन्यमानश्चिरमुपेक्षते। व्याधिर्वैद्यस्तदागं नीरानुगतो हारमलनमानः सु-
 यः स्वमाश्रयो भवदायो संगमहोतमवकाशं कृत्वा नाडी जनुयित्वा कृच्छ्राध्यो नवत्यसाध्यो वेति। नवंति चान॥
 यस्मिन्नन्याममज्ञानात् यच्च पक्वमुपेक्षते। स्वपचाविव मंतद्वौ ताव निश्चितकारिणौ। प्राक्शस्त्रकर्मणश्चेष्टं नोजये-
 दातुरं लिषक्। मृद्यपं पाययेन्मद्यं तीक्ष्णयो वेदना सह॥ नमूर्च्छत्यन्नसंयोगात् मत्तः शस्त्रं नैव कथ्यते॥२॥ तस्मादवश्यं
 नोक्तं यं रोगे सूक्तेषु कर्मणि। प्राणो ह्यान्यतरो नृणां वायुः प्राणगुणान्वितः॥ आधारयेत्यविरोधेन शरीरं पांचनो-
 तिकं॥ अथो महाबाक्रियया विनायः समुत्थितः पाकमुपैति शोफः॥ विशालमूलो विषमं विदग्धः सल्लघुतां यात्य-
 वगाढदोषः॥ आलेपविश्रावणशोधनैस्तु सम्पक्प्रयुक्तैर्यदि नोपशाम्येत्। पच्येत शीघ्रं सममल्पमूलं सपिडित

तत्र कोशमं गुणो गुणिवर्षसु विदध्यात्। दामसंवाधे गेसं धिकूर्चकं नूनोतरं कर्णेषु स्वस्ति कौस्तुभिको यमलव
णयो र्यमकं हनुशखगे उषुर्वङ्गमपंगयो चीनं पृष्टोदरोरः सुविबन्धं मूर्धनि विनाने चिबुकनासौष्टावस्ति पुगोः क
णोजन एतुर्ध्वं चागीचेति। यो वा यस्मिन् शरीरप्रदेशे सुनिविष्टो नवति। तं तस्मिन् विदध्यात्। येन कर्म उर्ध्वमधस्ति
र्यकं॥ तत्र घनांकवलि कां दत्वा वा महसुपरिसेपमृजुमनाविदमसंकुचितं मृदुपदं निवेश्य बध्नीयात्। न च व्रणस्या
परिजृयात्। यथि बाधकरं वा न च विकेशिको मुखे ति स्निग्धे अतिरूक्षे विषमे र्जुर्वीत। तस्मादतिस्नेहात् केदोरो रस्या
केदोदुःखो सौम्य एवार्मावध्वर्षणमिति। तत्र व्रणायै तं न विरोधात् बन्धत्रिविधो गाढः समः शिथिलः इति॥ कीडयन्नरु
जोगाढः सोम्यो स शिथिलः समो बन्धः प्रकीर्तितः॥ तत्र स्फिकञ्जसिकसावक्षणे रुशिरः सुगाढः। शाखावदनकर्णकं
ठमे दुःखमुक्ते पृष्टपाश्चोदरोरः सुसमः अक्षो संधिषु शिथिल इति॥ तत्र पैलिकं गाढस्थाने समं बध्नीयात्॥ समस्थाने
शिथिलं शिथिलस्थाने नैव एव शोणित दुष्टं च॥ तत्र श्लेष्मिकं शिथिलस्थाने समं समं स्थाने। गाढं गाढस्थाने गाढतरं।
एवेवातदुष्टं च। तत्र पैलिकं शरद्विगीष्मद्विरद्रो बध्नीयात्। रक्तोपदुतमप्येवं श्लेष्मिकं हेमंतवसंतयोः स्महात्वातो

स्मृतं नैव गाढं शिथिलं ४५५

पदुतमप्येवं। एवमप्यस्य बंधविपर्ययवत्तुवी१ त। तत्र समश्रिथि लब्धाने शुगाढे बंधे विकेसिकौषधने रथसंशोफवेद
 नोप्रादुर्भावश्च गाढसमल्लानेषु शिथिलबद्धे विकेसिकौषधपतने पदरांचारात्त्रणवर्मावधर्षणमिति गाढशिथि
 लब्धाने समंबद्धे बंधगुणानावदति॥ अविपरितबद्धे वेदनोपशान्तिरसकप्रसादो माईवं च॥ अबध्यमानो देशमशक
 तलकाष्टोपलपांशुशीतवातातपप्रवृत्तिनिरनिघातविशेषे रनिहन्यते। ब्रणोविधिधवेदनोपदुतश्च दुष्टतामुपैति॥
 आलेपनादिनिचास्यविशेषमुपयांति॥ र्णितं मयितं नमविशिष्टमतिपातितं। अस्तिस्नायुशिराछिन्नमाशुबधेन
 रोहति॥ १॥ सुखमेव ब्रणीतः शोते सुखंगच्छति तिष्ठते। सुखं राय्यासनसुखस्य सिद्धं संरोहति ब्रणः॥ २॥ अबध्याः र्पित
 रक्तानिःघातविषनिमिक्ताः तथा शोफतोददाहरागपाकवेदनानिहताः॥ क्षारान्निदग्धाः पाकात्प्रज्वलितशतमांसा
 श्वनवंति ऊष्टिनामविदग्धानां पिडिकामधुमेहिनां। ब्रणाच्छुणसिध्यंतियेषां चापि ब्रणो ब्रणः॥ कर्णिकाश्चोदुरुवि
 षे विषदुष्टब्रणाश्च ये। मांसपाके च न बध्यंते गुदपाके च दारुणे। स्वबुध्या विनजे चापि लुप्त्या लुप्त्यांश्च बुद्धिमान्॥ ३॥
 देशं रोषं च विज्ञाय ब्रणं च ब्रणकोविदः॥ कृतुं च परिसंख्यायततो बंधान्निवेशयेत्॥ ४॥ ऊर्द्धतिर्यगधस्ताच्चयत्रिणा

श्लोपरिं सोऽप्यदोषः॥२॥ काष्ठे समासाद्य यथा च वद्धि वा स्त्रीरितः सदहति प्रसह्य॥ तथैव सपोष्य विनिष्कृतो हि मांसं शि
रास्मा मुचखादतीह॥ आदौ विस्मापनं ऊर्यात् द्वितीयमवसेवनं। तृतीयं उपनाहं च चतुर्थं पाटना क्रिया॥ पंच
मशोधनं ऊर्यात् षष्ठरोपणमिष्यते। एते क्रमात्रेण स्योक्ता सप्तमं वेत्ता पहमिति॥ ॥ इति आमपक्षेषणीयो ध्या
यः समाप्तः॥ ॥ अथातो ब्रणलेपनबंधविधिमध्याये व्याख्यास्यामः॥ ॥ आलेपश्च आद्यउपक्रमएषः सर्वशोफा
नां सामान्यः प्रधानतमश्च नवंति। ते च प्रति रोगं वक्ष्यामः॥ ततो बंधः प्रधानं तेन शुद्धिर्ब्रणरोपणमस्ति संधिस्थैर्य
च। तत्र प्रति लोमेहि सम्यगोषधमवतिष्ठते। अनुप्रविशति च॥ रोपकृपा रस्वेदवाहिनिः शरीरा मुखे वीर्यं प्राप्नो
ति तस्य प्रमाणं महिषार्द्रचर्मो सेधमुपदिशति। न च शुष्पमाणमुपेक्षेताऽन्यत्र पीडयितव्यात्। शुष्को ह्यपार्थको
रुष्करश्च। सत्रिविधः। आलेपः प्रदेहो लेपश्च तत्र प्रदेहा लेपनयोरंतरं। आलेपः शीतस्तनुरविशोषी च। प्रलेपस्त
प्तः शीतो वा बहु रविशोषी च। मध्यमो लेप इति विशेष तो रक्तपित्तप्रसादलला लेपः। प्रदेहो वा तक्ष्णप्रशमनः ले
पनस्तः शोधनो रोपणः। शोकवेदनापहरश्च तस्योपयोगः क्षताक्षतेषु यस्तु क्षतेषु पुन्यते सन्त्यः कल्कइति संज्ञा

का. त. त.

सुखचेष्टाप्रचारः स्यात्स्वास्तीर्णशयने ब्रणी। प्राच्योदिशि स्थिता देवाः तत्सगार्थं ततः शिर्वः॥ तस्मिन् सुहृद्भिरनुकूलैः
प्रियंवदे रप्युपास्यमानो यथेष्टमासीत्। नवेति चात्र॥ सुहृदो विस्तिपेत्याशु कथायोगै रनिस्सितैः॥ आश्वासयंतो ब्रु-
वाः स्वनुकूलो रुजो ब्रणे॥ दिवान निद्रावशागः स्यात्ततः प्रये संनवः॥ दिवा स्वप्नाद्वलेकं द्वे गात्राणां गौरवं तथा॥ २॥ स्वयं
वेदना रोगैः श्रावश्चैव नृशो न वेत्॥ उच्छान संवेसन परिवर्त्तन वेक्रमणे चैर्भीषणादिषु चात्मचेष्टा स्वप्रमत्तो ब्रण सं-
रक्षेत्॥ स्नानासनं चैक्रमणं याने यानाति जाषणं। ब्रह्मवा एन निषेवे तशक्तिमानपि मानवः॥ १॥ उच्छानाद्यासने स्ना-
ने शय्याचाति निषेवितो॥ प्राश्रुया भ्रातृता देगे रुजो तस्मात् विवर्जयेत्॥ गम्यानां च स्त्रीणां संदर्शनं संजाषणं संस्पर्शनं
निवदूरतः परिवर्जयेत्॥ स्त्रीदर्शनानि दिभुक्कं कदाचिच्चलितं श्रवेत्॥ ग्राम्यं धर्मं तान् दोषान् सां सगं यवाश्रुया-
त्॥ नवधान्यमाषति लकलाय कुलच्छनिष्यावक हरित कशाका सलवण कटुक गुड कुष्ठ विल्व ति वधूर शुष्क शका जा-
विका त्रपोदक मांसं वसा शीतोदकं च शरापाय सेदधि दुग्ध तक्र प्रनृतीन् परिहरेत्। तक्रांतो नवधान्यादिर्यो यं वर्ग उ-
दाहृतः। दोष संजननो ह्येषः विज्ञेयः पूर्य वर्द्धनः॥ १॥ यद्यप्यश्मै रेया रिष्टा सबसीधु सुरा विकारान् परिहरेत्। मद्यमस्य

त्रिविधा स्मृता। यथा च बध्यते बंधस्तथा वक्ष्याम्यशेषतः॥४॥ घ्नो कवलिको दत्वा मृदु चैवावपट्टकं॥ विकेशिका मोष
 धं च नातिस्निग्धसमाचरेत्॥५॥ अक्ले दयत्युति स्निग्धा तथा रौक्ष्या क्षिणोति च। युक्तस्नेहो रोपयति दुर्न्यस्ता वर्मघ्न
 ति॥६॥ विषमं च त्रणं कुर्यात्स्नानयेत् श्रावयेत् तथा। यथा त्रणं विदत्वा तु योगं वैद्यः प्रयोजयेत्॥७॥ पित्तजे रक्तजे वा
 पित्तसंलक्षणे वपरि सिपेत्। असत्त्वकफजे वा पिवा तजे पिवि चक्षुः॥८॥ तलेन प्रतिपीड्याथ श्रावयेदनुलोमतः॥ सर्वो
 न्तलोम
 श्रवधोग्गुहान् तान् संधीश्च विनिवेशयेत्॥९॥ उष्ट्रस्याप्येष संधाने यथोक्तिष्टो विधिः स्मृतः। बुध्वात्प्रेषं स च यु
 क्तेन तथा चास्तिष्ठु जानता॥१०॥ उत्तिष्ठेते निषण्णस्य शयने वाधि गच्छति॥ गच्छतो विविधैर्यानेः नास्य दुष्यति सत्रेण॥११॥
 ये च स्युर्मांसं संस्थावै त्वगताश्च तथा त्रणाः॥ संध्यस्ति कोष्टप्राप्ताश्च शिरास्ता युगतास्तथाः॥१२॥ तथा वगोदगं नीरा सर्वतो वि
 षमस्ति ताः॥ नेते साधयितुं शक्याः कृते बंधात् न वंति हि॥ ॥ इति सूत्रस्थाने त्रणालेपना माध्यायः॥ ॥ अथातो
 ब्रूणीतोपासनीयमध्यायं व्याख्यास्यामः॥ ॥ अथ ब्रूणिनः प्रथममेवागारं अन्विच्छेत्। प्रशस्तवास्तु निगृहे वा तावा
 तर्धर्जिते निवातेन च रोगास्फः शारीरा गंतुमानसाः। तस्मिन् शयने मसं बाधं स्वास्तीर्णं मनो ह्यं प्राक् शिरस्त्वं सस्रजं ऊर्वीत।

वेदविहितैरपरैश्चासीर्विधानैरुपाध्यायानि षजसंभूयोरक्षोऽर्च्यः। सर्वपारिष्ट पत्रान्यांसर्पिः। बालवरो
नच। द्विरङ्गः कारयेद्दमदशरात्रमतेद्रितः॥ छत्राति छत्रेलांगुलीजटिलोब्राह्मचारिणी॥ लस्मीगुहामतिगुहो
वचामतिविषांतथा। शतवीर्यासहस्रवीर्यासिद्धार्थकोश्चशिरसाधारयेत्। व्यजेतबालव्यजनैर्व्रणं विवृतयेत्।
नतुद्देनचकंदूयेत्शयानः परिपालयेत्। अनेन विधिना युक्तमादावेव निशाचराः। वनेकेसरिणाक्रांतं वज्रं
यतिमृगाइव॥ जीर्णशाल्योदनं स्निग्धमल्पमुष्मद्वोत्तरं॥ जुंजानोजोगलेर्मौसैः शीघ्रं व्रणमपोहति॥ २॥ तदु
लीयकजीवंतीसुनिषण्णकवासुकैः। बालसूतकवार्त्तिकैः पृथुलैः कारवेक्षकैः॥ ३॥ सदादिमैः सामलकैः घृतच
ष्टैः ससैधवैः। अन्यैरेवं गुणैर्वापि मुहुरादीनां रसेन वा॥ ४॥ ससुम्निलेप्यैः कृष्णैः चोत्तमैः चोत्तमैः चोत्तमैः चोत्तमैः
ननिद्रावशागोनिशिवाग्रहगोचरः। ब्रह्मी वैद्यवशोतिष्ठेत् शीघ्रं व्रणमपोहति॥ ब्रह्मेश्वरयथुरायासात् सचराचर
जागरात्॥ तौ चरुक् दिवा स्वापात् चमृत्कश्चमैथुनात्॥ एवेत्यत समाचारो ब्रह्मी संपद्यते सुखी॥ ७॥ आयुश्च दीर्घमा
प्नोति धनं च तदिव चो यथा॥ १८॥ ॥ अथातो हिताहितं त्रिंशमध्यायं व्याख्यास्यामः॥ ॥ यद्वा यो पश्येत्तत्पिता

तथा रूक्षं तीक्ष्णमुष्मं च वीर्यं तः॥ आशुकारि च तत्पितं सिधं व्यापादयेत् ब्रह्मणो वा तात परजो ह्युमावस्यायाति सेवना
 उति नो ज्ञाना निष्टु श्रवण दर्शने ध्या मर्शने यशोक ध्यान रात्रि जागरण विषमासन शयनोपवास वागव्यायाम स्थान च
 कमल रात्रि जागरण नियम शीत वात विरुद्धाशन जीर्ण मस्त्रिकाद्या बाधाः परिहरेत् ब्रह्मणितः सततस्य कारणै रव
 मादि निः॥ क्षीण शोणित मांसस्य भुक्तं सम्यक् न जीर्यते॥ १॥ अजीर्णं त्यक्त्वा दीनां विन्मो वलवान् न वेत् ततः शोक
 रजाश्चावदाह पाकान वा भुयात्॥ २॥ सदा च नीच न खाभ रोमणाशु चिनाशुक्त वास साशोति मंगल देव ता ब्राह्मण एत
 परे एन वितव्यमपि॥ त कस्य हेतोः हि सा विहा राणिरक्षांसि पशुपति कुवेरा नु च राणि मोक्ष शोणित प्रियत्वात् सत
 अनिमित्तं ब्रह्मणि नमुपसर्पेति॥ सत्कारार्थं जिघांसू नि वा कदाचित्तेषां सत्कार कामानो प्रयतेनां त रात्मना ह्यपव
 पहारांश्च रक्षांश्चैवोपहारयेत्॥ ते तु संतर्पिता आत्मवर्तनं न हि स्युः॥ तस्मात्सततम तं दितो रकस्व जन परिहृते
 नित्य दीपै रास्त्रेऽस्त्र एदो म पुष्प लाजाद्य लेभ्य ते वेश्मनि संपन्नं गलयुक्ता मनो बुक्त्वाः कथांश्च एव नासीत्॥ स
 पन्नं गलयुक्तानिः कथानिः प्रीतिमान सः॥ आसावा न व्याधि मोक्षाय सिधं सुखम वा भुयात्॥ ३॥ गमु नु सा मायव

कुष्मांड

उपदिष्टानि हिताहितानि तु ॥ यद्वायोः पथ्यं तत्पित्तस्य पथ्यमिति संयोगादपराणि विषतुल्यानि नवंति ॥ तद्यथा
 वक्षीफलं कबरीराम्लफलं खण्डलं च पित्ताकं दधितैलं विरौहिपिष्टं शुक्रशार्कोजाविक्रमांसमद्यजोबवं लिचि
 ममस्य गोधावराहांश्च नैकं ध्यमश्नीयात्पयसा ॥ अन्यत्र रोगोपसृष्टेभ्यः ॥ रोगं साध्यं च देहं च काले देहे च बुद्धिमान् ॥ अ
 वेष्ट्याद्यादिकान् नावान् रोगवृत्तेः प्रयोजयेत् ॥ अवस्थोत्तरवाङ्मुल्यात् रोगादीनां व्यवस्थितं ॥ द्रव्यं नेष्टं तिनिषजः ॥ इष्टं
 तिस्त्वस्तुल्यं सत्त्वं ॥ द्वयोरन्यतरादाने वदंति विषदुग्धयोः ॥ दुग्धस्यैको तहितता विषमेको ततो हितं ॥ एवं युक्तं रसेषु पु
 ष्येषु सखिधादिषु ॥ एको तहितता विद्धि वत्स सुश्रुतं नान्यथा ॥ अतो संयोगादहितानि वक्ष्यामः ॥ न च विरूढधान्यैव
 सामधुपयोर्वा माषैर्वा ग्राम्यान् रपोदकपिशितादीनि ॥ नान्यवहरेत् ॥ न पयो मधुन्यो रोहिणी शौकं काशं शौकं चाश्नीयात्
 बलाकां वारुणीं कुष्माण्डान्योका कमाचीं पिष्यन्ति मरिचाभ्यां नो डीनं गशकं कुर्जं दधीनि चानेकं ध्यं मधुचोष्णोदकां च पा
 नं पित्तेन चामुमांसानि सुरास्यं शरापायसांश्च नैकं ध्यमश्नीयात् ॥ सोवीरं केण सह तीक्ष्णं शुक्लं तक्रेण सह मधुघृतं म
 स्थानं नष्टं पतमांसानि मधुना गोधां मस्यान् रसौ दासवेन घृतमांसं तेनैव तथा ॥ मेरेयमाधीकान्यां च मस्यैः सह सुवि

शेषा ज्ञेयादीक

गोधूमकाजि २

सुशुक्लं ज्ञेयं

स्यापथ्यमिति। अनेन हेतुना। न किंचित् द्रव्यामेकांतेन हितमहितं वा स्तीति। केचिदाचार्या ब्रुवते॥ तन्नूनसम्पू॥
 इह कस्मात् द्रव्याणि स्वभावतः संयोगात् एकांतं अहितानि हितानि च नवंति तत्रैकांतहितानि जाति सात्मात् सलि
 यद्युत दुष्प्रेदन प्रवृत्ति नियुक्तं संतुं एतां नि एकांता हितानि तु। दहन पचन मारणादि धनि प्रजापि क्षार विषा
 दीनि संयोगादपराणि विषतुल्यानि नवंति। अपथ्यत्वात्॥ हितानि हितानि तु। यद्वा योः पथ्यं न त्पि तस्यापथ्यमिति। अ
 त सर्व प्राणिनां अयमाहारार्थं वर्गं उपदिश्यते। तद्यथा॥ रक्तं शालिषष्टिकं कण्ठं मुकुं डुकपीतकं आमोदकं कावकासं पाउक
 नकं पुष्पकं कर्दमकं शकुना हतं सुगंधकं कलमनीवारको द्वौ कदा लं कस्या माकं गोधूमं यौव एण ह रिण ऊ रंग
 मृगमातृकां स्वदेष्टां कं रा लं कं करकयो त लावति तिर कपिं जलवती रिक वर्तकादीनि मांसानि मुद्रव न मज्ज क लोय
 मस्तर मंगल्य चणक हरे एवाढकी सतीनाः चिह्नि वास्तुक सुनिषण्ण क जीवंति तं दुलीय क मेडू क प र्णः गव्यं घृतं सौं
 सैधवं दाडिमा मलक मिश्रेष वर्गः सर्व प्राणिनां सामान्यतः॥ (तानि तु स्वभावापथ्य संयोगः संस्कारः कर्म मानेभ्यः
 पंच निपथ्य तमश्च तथा ब्रह्म चर्य निवात रायनो ह्मोदक निशास्य भव्या यामाश्चैकांततः पथ्यतमाः एकांता हितानि प्रा

क ३३ १५

पाउक

मुद्र ५

मृद ४

पाका-यो। अवणतिको अवणकषायो सर्वतः॥ कटुतिकोरससवीर्या-यो। कटुककषायोतिक्तकषायोचासतः॥ तरतमयो
 गयुक्तोश्च नावान्ति रुक्षानातिस्निग्धानात्फल्मानातिशीतानित्येवमादीन्वञ्जयेत्। नवंतिचात्र। विरुद्धान्येवमादीनि
 रसवीर्यविपाकतः। तान्येकांतेहितानि स्युर्विषतुल्यानिवापुनः। व्याधिमिदियदोर्वल्यमरणाधीविण्मृति॥ विरुद्धसै
 वीर्यादीन्नुजानोनात्मवानरः॥२॥ यत्किंचितदोषमुक्तेऽप्युक्तंकायान्ननिर्हरेत्। रसादिष्वयथार्थंचनेदिकारयक
 ल्यते॥३॥ विरुद्धाश्चान्नरोगान्प्रतिहृतिविरेचनं। वमनंशमनंचापि सर्वेवाहितसेवनं॥४॥ सात्त्विकोऽप्यतयावा
 पिदीप्तान्नेस्तरुणस्यच। स्निग्धव्यायामबलिनोविरुद्धं वितथंचनेत्॥५॥ व्यायामशीलोबलवान्निशुश्चस्निग्धो
 मांश्चापिमहारानश्च। प्राप्नोतिरोगान्नविरुद्धजानोनाप्यासतोनाप्यतयाचनेतुः॥ अथवातगुणान्ब्रूयामः॥ सर्वसम
 धूरः स्निग्धो अवणश्चैवमारुतः। गुरुर्विदाहजनोरक्तपित्तविवर्द्धनः॥१॥ क्षतानोविषजुष्टानां ब्रह्मिणः श्लेष्मलाश्चयेते
 षामेवविरोधेणादोषरोगविवर्द्धनः॥२॥ वातलानां प्रशस्तश्च श्रान्तानोकफरोगिणः। मधुरश्चाविदाही चकषायानुरसो ल
 धुः॥३॥ दक्षिणोमारुतः श्लेष्मः चक्षुष्यो बलवर्द्धनः। रक्तपित्तप्रशमनो न च वातप्रकोपणः॥ विशदोरुक्षपक्षः खरः स्नेहः

गुणधर

पृ३

कारान्। गुडेन काकमाची मधुना मूलकं च। गुडेन वाराहं मधुना च सह विरुद्धं। स्त्रीरेण मूलकमात्रजां ववश्चावितश्च
 करगोधाश्च सर्वोश्च मस्यान् पयः पयसा विशेषेण चिलिचिमं कदलीफलं तालफलं न पयसा दध्ना तत्रेण वा लकुचफलं
 दध्ना माषसूपेण वा। मधुना दृतेन वा। प्रकपयः पयसो ते वा अतः कर्म विरुद्धान् वक्ष्यामः॥ कपोतान् सर्षपं तैलं च शान्
 वा दद्यात्। कपिं जलं मसूरं लावति तिरिगोधाश्चैरुदार्प्य निसिद्धा एरंड तैलं संसृष्टिं तान् वा ध्यात्। मधुचां तरिसोदकानु
 पानं कोरस्य नाजने दशगुणं पयसि तैलं सपिर्मधुचोष्मे रुस्मेन वा। पश्य परिपचने शृंगवेर परिपचने वा नाजने सिद्धो काक
 माची तिलकं कसिद्धं मुपोदकाशकं नालिकेरेण वराहवसा परिच्यो बलाको नासमे गारमूल्यं च नाश्रियादिति। अश्वत्थं
 तोमानं विरुद्धं वक्ष्यामः॥ मधुबुनी मानतस्तुल्येन सपिं श्रीयात्। मधुस्नेहो जलस्नेहो वा। एवं तैलं सपिं पीतं लवसे तैलं मज्जा
 नो सपिं वसे सपिं मज्जानो वसामज्जानो विशेषादां तरिसोदकानुपानौ। अत ऊर्ध्वं रसद्वंद्वानि रसतो वीर्यतो विपाकतश्च
 विरुद्धानि वक्ष्यामः। तत्र मधुरास्त्रोरसवीर्यं विरुद्धौ। मधुरलवणौ च। मधुरकटुकौ च सर्वतः। मधुरतिकौरसविपाकाभ्यां
 धुरकषायौ च अम्ललवणौ च सर्वतः। अम्लकटुकौ रसविपाकाभ्यां। अम्लतिकौ। अम्लकषायौ च सर्वतः। लवणकटुकौ रसवि

वर्ण

बाधयेयं
योग

आधौ वस्यामः॥ पितृस्य यत्कृत्वा हीनो हृदयं दृष्टिः॥ पूर्वोक्तं च त्वक्का एतानि दोषाणां स्थानान्यप्यपन्नानां नवति चान्त्र।
विसर्गादौ न विसेपैः सोमस्तूर्यानि लायथाः॥ धारयन्ति जगद्धेहं कफपित्तानिलास्तथा॥ तत्र जिज्ञासां संकिंपित्तव्यतिरेकाद
न्योऽग्निराहोश्चित्पित्तमेवानिरिति॥ अत्रोच्यते॥ नखधुपित्तव्यतिरेकादन्योनिरुपलभ्यते॥ आग्नेयत्वापित्ते दहन
पाचनादिष्वनिप्रवृत्ते निवदुपचाराक्रियते तत्र निरिति॥ क्षीणे ह्यग्निगुणे तस्मान्न इवोपयोगा अति प्रवृद्धे शीतक्रि
योगयोगादागमाच्च पश्यामो न पित्तव्यतिरेकादन्योनिरिति॥ तत्त्वदृष्टहेतुकेन विशेषेण पक्वामाशयमभ्यस्तं पित्तं च
तुर्विधमन्नं पानं पचति॥ विवेचयति चान्नरसवातमूत्रपुरीष्वाणि॥ तत्र स्त्वमेवात्मशक्त्यपाशेषाणां पित्तस्थानां शरी
रस्य चान्निकर्मणानुग्रहं करोति॥ तस्मिन्पित्ते पाचको निरिति संज्ञा॥ यत्तु यत्तु स्त्रीद्रोपित्तं तस्मिन् नरे जको निरिति
संज्ञा॥ रसस्य रागल्लुक्तः॥ यत्पित्तं हृदयस्थं तस्मिन् साधको निरिति संज्ञा॥ सोऽनिप्रार्थितमनोरथसाधनल्लुक्तः॥
यदृष्टं पित्तं तस्मिन्नालोचको निरिति संज्ञा॥ सरूपग्रहणेऽपि लुक्तः॥ यत्तु त्वचिपित्तं तस्मिन् आजको निरिति संज्ञा॥ सो
ऽग्नपरिषेकावगाहालेपनादीनां क्रियाद्व्याणां पक्वाद्यानां च प्रकाशकः॥ पित्तं तीक्ष्णं इवैव प्रतिनीलं पीतं तथैव

भारती

बलापहः॥ पश्चिमो मारुतस्त्रीक्ष्णः कफमेदो विशोषणः॥ ५॥ सद्यः प्राणः सयकरः शोषणस्तु शरीरिणः॥ उत्तर
 मारुतस्त्रिगुणमृदुर्मधुरएव च॥ ६॥ कषायानुरसः शीतो दोषाणो चाप्रकोपणः॥ तस्माच्च प्रलुतिष्ठानो केदो बलव
 र्द्धनः॥ ७॥ क्षीणस्य विषात्मानो विशेषेण तु प्रजितः॥ ८॥ इति सौश्रुते सूत्रस्थाने हिताहितीयमध्यायो विश
 तिमः समाप्तः॥ ॥ अथातो ब्रह्मण्यममध्यायेत्याख्यास्यामः॥ ॥ यथोवाच नगवान् बन्धुवरिः सुश्रुताचार्यः॥
 वातपित्तश्लेष्माण एव देहसंभवहेतवः॥ एतैरेवावाप्यैरुद्धो मध्योर्द्धसे निविष्टैः शरीरमिदं धार्यते॥ आगौरमि
 वस्तु एतानिः तिस्रनिरतस्त्रिस्तूणमाकु रेके॥ त एव चावाप्यैः प्रलयहेतवः॥ तदेतिः शोणितचतुर्थैः संभव स्थितिप्र
 लयेष्वप्यविरहितं शरीरं न वेति॥ न वेति चात्र॥ नूर्त्तदेहः कफादस्ति न पित्रा न च मारुतात्॥ शोणितादपि वा नि
 त्यं देह एतैस्तु धार्यते॥ तत्र वा गतिगोधनयोरिति धातुः॥ तपहृष संतापे॥ श्लिष आलिंगने॥ एतेषां लुद्धिहितैः प्रत्य
 यैः वातश्लेष्मा निचरुपाणि न वेति॥ दोषस्थानान्यत ऊर्द्ध्वं वक्ष्यामः॥ तत्र समासेन वातः शोणी गुदसंश्रयं तदुपप
 षो नानेः पक्षाशयः॥ पक्वामाशयमध्यस्थं पित्तमाशयमध्यस्थं श्लेष्माणः॥ अतः परं पंचधा प्रविन्यते॥ तत्र वातस्य वात

वा५

नावनासतामंदोष्मतां चोगानो गौरवमाक्षस्ये च अशान द्वेषश्चेति लिंगानि न वेति । तत्र प्रथमं तः क्रिया कालः । अतः
 उर्ध्वं प्रकोपणानिवारणम् ॥ तत्र नाराहरणं बलवद्विग्रहातिव्यायामव्ययं पाथ्यं यनप्रवचना निघातलघनघवनप्र
 तरणरात्रिजागरणजतुरंगरथपदातिचर्याकटुकषोयतिष्ठरुस्तलघुशीतवीर्यशुष्कशार्कवधूरचरकोदौषक
 कोरदूषकरपासाकुनीवारस्तमस्तुटाकीहरेण्डकलायनिः । पावानशानविषमासनाध्यसनवातस्तत्रपुरीषकुक्ष्य
 र्धसवशुद्रारवाष्यवेगविघातादिनिर्वीयुः प्रकोपमापद्यते । सशीतान् प्रवातेषु धर्माते च विशेषतः ॥ प्रत्यक्षस्य प
 राद्धे च जीर्णैश्च प्रकुप्यति । क्रोधशोकनयायासोपवासविदग्धमैथुनोपगमनकुटुम्बलवणतीक्ष्णलघुविदाहि
 तिलनैलपिण्णककुलच्छसपैषपातसीहरीतकशार्कगोधामस्याजाविकमांसवर्धितककूचिकामस्तुसौरकसुराविक
 रास्तकैदुकैदु राकैश्च तृतिनिः । पित्तं प्रकोपमापद्यते । तदुष्मैरुष्मकाले मेधाते च विशेषतः । मध्माद्रे चार्द्ररात्रे च जीर्ण
 त्पन्ने च कुप्यति ॥ दिव्यस्वप्नाव्यायामालस्यमधुरास्तलवणसीतस्निग्धगुरुपिष्ठलानिस्पृहोयनकथवकनैषधेय
 माषमहामाषगोधूमतिलपिष्टविच्छिदधिदुग्धच्छरापायासस्तुविकारान्नपोदकसंसावसाविरामृत्तौणाक्ष

नेत्रजला
 वरोध
 प्रीतिरिषेध

कोरदूषक

जो ५५ म
जी ५

अस्त्रे हृदि
 रत्न ३१

कुटुम्बलवण
 दही ३५

हयव्रतवशात् २ पवाका रसा ५
 जालीव ५

४१

व। उल्लेखकदुरसंचैवविदग्धं चाम्बमेवतु। श्लेष्मस्तानान्यत ऊर्ध्वं वक्ष्यामः॥ तत्रामाशयः पित्ताशयस्योपरिष्ठाततस्य
 त्यनीकं लब्धोर्ध्वगतित्वातेजसोनिग्रहायचंद्रवादि तस्य चतुर्विधस्याहारस्याधारः। सचतत्रोदकेर्गुणैराहारं प्रेक्षि
 नोनिनसेधातः सुखजरोनवति। माधुर्यात्पिच्छिलत्वाचप्रकैदित्वात्तथैवच। आमाशये संनवति। श्लेष्मामधुरशी
 तलः। सतत्रस्तु एवात्मशक्त्याशेषाणो श्लेष्मस्तानानौशरीरस्य चोदककर्मणानुग्रहं करोति॥ सत्कैदकेः। उरस्तुः त्रि
 कसेधारणमात्मवीर्येणान्नरससहितेन हृदयावलंबनं करोति॥ सोवलंबकेः। जिह्वा मूलकंठस्तो जिह्वैद्रियस्यसौम्य
 त्वात्सुम्यर्गसंज्ञाने प्रवर्ततेस बोधकः॥ शिरस्तुः स्नेहसंनर्प्येण विस्तृतत्वाद्विद्याणामनुग्रहं करोति। मात्मवीर्ये
 ण सतर्प्यकः संधिस्तुः श्लेष्मोसर्वसंविस्त्वनुग्रहं करोति स श्लेष्मकः। श्लेष्माशीतो गुरुः स्निग्धः पिच्छिलः शीत एव च॥
 मधुरस्त्वविदग्धः स्याद्वि। दग्धो लवणः स्मृतः। तत्र स्तुं मेव शेषाणोपाणितस्तानानामनुग्रहं करोति॥ शोणितस्ताने
 यल्लत्स्वीहानौतच्च प्रागनिहितं॥ अनुष्मशीतं मधुरं स्निग्धं रक्तं च वर्णतः। शोणितं गुरुविश्रं स्याद्विदाहश्चास्यपित्तव
 त्॥ एतानि दोषस्तानान्येषु संचयीयते दोषाः॥ अक्षसंचयहेतुरुक्तः॥ तत्र संचितानीदोषाणो संचयपूर्णकोष्ठतोपी

वेदनाप्रादुर्भावावापुङ्गुर्मुकुट्युत्रागच्छति विविधवेदनाविशेषास्ते वातिकमिति विधात् ॥ अथ चोषपरिदाहधूमाय
 नानि । यत्र गात्रमेगाशवकीर्णमवपच्यते । यत्र चोष्माजिह्वल्लिङ्गिः स तेजसाशवसिक्त इव वेदनाविशेषास्ते वैतिकमि
 ति विधात् । पित्तवदक्तसमुच्चैश्च जानीयात् । कंठगुरुत्वं सुप्तत्वमुपदेहोऽप्यवेदनत्वं स्तेनः सैत्यं च यत्र तं श्लेष्मिक
 मिति विधात् । यत्र सर्वासां वेदनानामुत्पत्तिस्तं सानिपातिकमिति विधात् । अत उद्ब्रणवर्णान् वक्ष्यामः । न स्मक
 पोतकास्थिवर्णः पुरुषोऽरुणः । तस्मिन् इति मारुतजस्य नीलः पीतो हरितः रषावः तस्मै रक्तः कपिलः ॥ पिंगल इति ॥
 रक्तपित्तसमुच्छायोः स्वेतोऽस्निग्धः पांडुरिति श्लेष्मजस्य । सर्वत्र एवेद नोपेतः सानिपातिक इति ॥ नवतिचात्र ॥ न केव
 लं ब्रह्मैव वेदनावर्णसंग्रहः । सर्वशोकविकारेषु ब्रह्मैव यद्वक्ष्ये तन्निष्कर्षः ॥ इति सूत्रस्थाने द्वाविंशतिमो
 ध्यायः ॥ २२ ॥ अथातोऽत्याहृत्य विविधमध्यायं व्याख्यास्यामः ॥ नत्र ब्रह्मैव वेदनावर्णसंग्रहः । सर्वशोकविकारेषु ब्रह्मैव यद्वक्ष्ये तन्निष्कर्षः ॥ इति सूत्रस्थाने द्वाविंशतिमो
 ध्यायः ॥ २२ ॥ अथातोऽत्याहृत्य विविधमध्यायं व्याख्यास्यामः ॥ नत्र ब्रह्मैव वेदनावर्णसंग्रहः । सर्वशोकविकारेषु ब्रह्मैव यद्वक्ष्ये तन्निष्कर्षः ॥ इति सूत्रस्थाने द्वाविंशतिमो
 ध्यायः ॥ २२ ॥ अथातोऽत्याहृत्य विविधमध्यायं व्याख्यास्यामः ॥ नत्र ब्रह्मैव वेदनावर्णसंग्रहः । सर्वशोकविकारेषु ब्रह्मैव यद्वक्ष्ये तन्निष्कर्षः ॥ इति सूत्रस्थाने द्वाविंशतिमो

विकिर्णसी शकरी साध्या साध्या ३

तुल्यधाम
प्रसादनम्
तैत्ति

धिरस्तिग्धश्चसंविगतः समंतात्परिपीड्यमानोनप्रवर्तते॥आर्जुनप्रसारणोन्मनाविनमनप्रभावनोक्तासनप्रवाहि
लेश्वप्रश्रवति॥आश्रावश्चात्रपिठलोऽवलंबीसफेनप्रयसुधिशोभयितश्च।कोष्टगतोऽसुकमूत्रपुरीषपूयोदकानिश्च
वतिमर्मगतस्त्वगादिषुअवसृष्टत्वानोच्यते।तत्रत्वगादिगतानामाश्रवाणो यथाक्रमं पारुष्यस्यावाऽवरयायदधिमस्तु
क्षारोदकमोसधावेनेपुलकोदकसन्निजत्वानिमारुताद्भवन्ति।पित्तातृगोमेदकागोमूत्रजस्मशोखकखायोदकमाद
कसन्निजत्वानिपित्तवद्भक्तादतिविश्रवत्वेच।कफान्नवृत्तीतकासीसमञ्जपिष्टतिलनालिकेरोदकवराहुबुसास
न्निजत्वानि॥सन्निपातान्॥तिलनालिकेरोदकैरेवोरुकरसकांजिकप्रसादोरुकोदकप्रियंगुफलपल्लवमुद्गसप
सवर्णत्वानीति।श्लोकौचात्रजवृत्तः॥पक्षाशयादशब्दस्तुपुलकोदकसन्निजः।क्षारोदकनिजः।श्रावोवज्योरक्षाश
यान्भवन्॥आमाशयात्कलायांनोनिजश्चित्रिकसंविजः।श्रावनैतान्परीक्षादौततःकर्माचरेन्निषक॥अतश्च
ईसर्वप्रणवेदनावक्ष्यामः॥तोदमेदनताडनछेदनायामनेमन्निविक्षयेणचुमचुमायनिनिर्द्दहनाज्वेजनस्फोटनविदा
रणोत्पादनकंपनविविधश्लेष्मविश्लेषणविकरणहरणस्तेजनस्वपनाकुंचनोऊशिकाःसेनवन्ति॥अनिमित्तविविध

शालाहोमैर्न

तत्ताए२

शारप्रणवेपवत्प्रौडा

सरंति॥ लस्मेर्देवयेवेवापियत्रांगेऽपितो नृसं। दोषो विकारं न न सि मेघवत्तत्र वर्षति॥ नात्यर्थं कुपितश्चापि लीनो
मायेषु तिष्ठति॥ निःप्रत्यनीकः कालेन हेतुमासाद्य ऊप्यति। तत्र वायोः पितृस्थानगतस्य पितृवत्प्रतीकारः पितृस्य
कफस्थानगतस्य कफवत्प्रतीकारः। कफस्य वातस्थानगतस्य वातवदेष क्रियाविनागः॥ एवं प्रकुपितानां प्रसर
तां वायोर्विमार्गगमनारोपौ। ऊषचोषपरिदाहक्षमायनानि पितृस्य अरोचका विपाका गसादाश्चर्द्दिष्टेति। श्लेष्मणो
लिंगानि जनयन्ति। तत्र तृतीयः क्रियाकालः। अत उर्द्धस्थानसंश्रयं वक्ष्यामः॥ एवं प्रकुपितास्तां स्नानशरीप्रदेशान्
धिगम्य तां स्नान् व्याधीन जनयन्ति। ते यदोदरे सन्निवेशं कुर्वन्ति। तदा गुल्मविप्रभृदराग्निसंगानां हविश्चिकाती
सारप्रचृतीन् जनयन्ति वस्तिगता प्रमेहाश्मरी मूत्रादोषप्रचृतीन् मूत्रगता निरुद्धकप्रकारोपदेशाश्च कुदोषप्रचृ
तीन् पुदगता नगंदरार्शप्रचृतीन्। वृषणगता वृद्धीः। ऊर्द्धगतुगतो स्तूर्द्धजान्त्वग्मासशोणितस्थाः सुद्रोगान् ऊष्ण
निविस्पर्षाश्च मेदोगता ग्रंथ्यप्युर्द्धगतं लगंडोऽक्ष्णीप्रचृतीन् अस्थिगता विद्रुध्वनुरापीप्रचृत् मज्जुक्रैगता न
दोषाणो व्याधयो न निर्दिष्टा। पादगता श्मीपदवातशोणितवातकंठकप्रचृतीन् सर्वगतान् च रसर्वांगरोगप्रचृतीन्।

कसेरु कष्टगाटक मधुर वक्षीफल शर्मनाथ शन प्रभृति त्रिः श्लेष्मा प्रकोपमापद्यते ॥ स शीतैः शीतकाले च वसे
 ने च विशेषतः ॥ पूर्वोक्तै च प्रदोषे च नुक्तमात्रे च ऊप्यति ॥ पित्तप्रकोपणैरेव च नीलैः इव स्निग्धगुरु निस्वाहारैः ॥ दि
 वास्वप्रकोधानात्तपश्चमानिद्याताजीर्ण विरुद्धासनादि निरसक प्रकोपमापद्यते ॥ यस्मादक्तं विनादोषैः न कदाचित्
 ऊप्यति ॥ तस्मान्नस्य यथादोषे कालि विद्यात् प्रकोपणे ॥ तेषां प्रकोपात्कोष्ठे तोदसे च रणास्त्रीकापि पासा परिदाहा
 न्देष हृदयोक्ते दाश्च जायंते ॥ तत्र द्वितीयः क्रियाकालः ॥ अत उर्ध्वं प्रसरं वक्षामः ॥ तेषां मेव सैवैक विशेषैः प्रकुपि
 तानां किं एवोदकपिष्टसमवाय इवोदिकानो प्रसरो नवति ॥ तेषां वायुर्गतिर्मत्वा त्रसरणहेतुः ॥ सत्यथ च ताव्ये सहि
 जोन्मृयिष्ठोरजश्च प्रवर्तकं सर्वभावाणां यथा महाउदकसंचयोति वृद्धः सेतुमवदार्या परणोदकेन व्यामिश्रः सर्व
 तः प्रधावत्येवं दोषाः कदाचिदेकशो द्विशः समस्ताः शोलितसहिता वा अनेकधा प्रसरंति ॥ तद्यथा वातः पित्तं श्ले
 ष्मा शोलिते वातपित्ते वातश्लेष्मा पित्तश्लेष्मा एवोत शोलिते ॥ पित्तशोलिते श्लेष्मशोलिते ॥ वातपित्तशोलितानि
 वातश्लेष्मशोलितानि ॥ पित्तश्लेष्मशोलितानि ॥ वातपित्तकफाः वातपित्तकफशोलितानि इति ॥ एवं पदचदशधा प्र

स्त्रिपुटक इति । अणत्सु तिसमासः ॥ शेषास्तु विलतालताय योदुरुप क्रमाः सर्व एव णः । सिप्रसंशो ह त्यात्मवतो सुनि
 पन्निश्चोपक्रोताः । अनात्मवतामस्यैश्चोपक्रोताः प्रदुष्यन्ति । प्रवृद्धत्वात् दोषाणो तत्राति संवृत्तो विवृतः कठिनो मृदु
 रुसन्नोऽतिशीतोत्युष्णः कृष्णरक्तपित्तशुक्रादीनां वर्णानां अन्यतमवर्णैश्चैरवः प्रतिप्रयमांसशिरास्नायुप्रवृत्ति
 निः पूर्णप्रतिप्रयाश्चक्रमाश्चसंग्यमनोस्तेदर्शनो गंधो त्वर्थवेदनावान्दाहरागपाकतोदकं दूशोफपिडिकोपदुतो
 त्वर्थदुष्टशोणिताश्चावीदीर्घकालानुबन्धीनि च दुष्टब्रणलिंगानि भवन्ति । तस्य दोषोष्णयेण षट् विवृत्य यथा
 स्वप्रतीकारं प्रयतेत । अत ऊर्ध्वं सर्वाणां आध्यानवक्ष्यामः । तत्र घृष्टा सुष्ठिना सुबद्धस्फोटनिभे विदारिते वा सस्त्रि
 लप्रकशो नवत्याश्चावः किंचिद्विश्वावीतावजासश्च । मांसगतः सर्पिः प्रकाशसौद्रः स्वेतः पिच्छलश्च शिरागतः सधः
 छिन्ना सुशरासुरकातिप्रवृत्तिः । पक्का सुचतो यनाडी निरिवतो यागमनं दूयस्य आश्चावश्चात्र तं तु विच्छिन्नः पिच्छ
 लोऽभ्रवर्णं विश्यावोऽवश्याय प्रतिमश्च । स्नायुगतः स्निग्धो बलः सिधो एकप्रतिमः सरक्तश्चास्त्रिगतोऽस्त्यनिहेते स्फ
 रिते निभे दोषावदारिते वा दोषनिमित्तत्वात् । अस्ति निःसारशुक्लियोतमिवाभाति अश्चावश्चात्र मज्जमिश्रः सरु

असि २

अफवत् २

दोषाचिन्ता

आवत्

४३

तेकिन्दाना १

तेषामेवमनिसन्निविष्टानां सर्वरूपप्रादुर्भावस्य तत्र प्रतिरोधपूर्वगतेषु चतुर्थः क्रियाकालः ॥ अत उर्द्ध्वं विदश
ने। वक्ष्यामः शोफावृद्धः ग्रंथि विदधि वि स र्पे प्रचृतीनां प्रव्यक्तलक्षणताञ्चरातीसारप्रचृतीनां च तत्र पंचमक्रियाकालः
अत उर्द्ध्वं एषां अवदीर्णानां व्रणनावमापन्नानां षष्ठः क्रियाकालः ॥ ज्वरातीसारप्रचृतीनां च दीर्घकालानुबन्धः ॥ तत्रा
प्रचृत्तिक्रियामाणे साध्यतामुपयाति ॥ नवंति चात्र ॥ संचये च प्रकोपे च प्रसरे स्थान संश्रयो ॥ व्यक्तं चेदे च यो वे नि दो
षाणां संनवे द्विषक् ॥ संचयेऽपहता दोषाः क्षन्ते ते नोत्र रागतिं ते तत्र रासुगतिषु नवंति बलवतराः ॥ २ ॥ सर्वे जीवे
स्त्रिजिर्वापि द्वाभ्यामेकेन वा पुनः ॥ संसर्गोऽपि तः कुर्द्धं दोषं दोषोऽनुधावति ॥ ३ ॥ संसर्गे योगरीयान् स्यात् उपक्रम्य
सर्वे नवे त्र शोषदोषा विरोधेन सन्निपाततथैव च ॥ ४ ॥ व्रणोति यस्मा ब्रूदोपि व्रणवस्तुन राशयति ॥ आदेहधारणात्
स्मात्तत्र एतत्कथ्यते बुधैः ॥ ॥ इति सोऽश्रुते सूत्रस्थाने एकविंशति मोध्यायः ॥ ॥ अथातो व्रणाश्च विस्तारं
यमध्यायां व्याख्यास्यामः ॥ ॥ त्वं ग्रास शिरा स्नायु स्थितं धिकोष्टमर्माणीत्यष्टौ व्रणसूनि ॥ अत्र सत्र ए निवेशः त
त्राद्येकवस्तु सन्निवेशित्वेनेदि व्रणः सूपचारः शोषाः स्वमवदीर्यमाणानां दुरपचारा नवंति ॥ तत्राय तश्चतुस्त्रोष्ट्रं

ब्रह्म-आवरणं

कृताशैत्यतोदोगात्राणां सदनधमनीशैथीत्येव। मेदः सयेस्त्रीहानिदृदिः संविश्यताशैक्षं मेदुरमांसप्रार्थनाच
 अस्तिक्षयस्ति तोदोदेतनखनोगाशैक्षेव। मज्जाक्षयव्यश्रुक्ता अस्ति निसोदोस्ति शून्यता च। श्रुक्तेक्षये मेदुवृषण
 वेदनाशक्तिर्मेथुनेचिराद्वाप्रसेकः प्रसेकेचाप्यरक्तश्रुक्दर्शने च॥ तत्रापि स्वयोनिर्वर्द्धनद्रव्योपयोगः प्रतीकारः पुरी
 षक्षयगद्गदवाक्कं हृदयपार्श्वपीडासशब्दस्य च वा योरुर्ध्वगमने ऊक्षोसंचरणं च। मूत्रक्षयवस्ति तोदोऽप्यमूत्रता च। अ
 त्रापि स्वयोनिर्वर्द्धनद्रव्योपयोगं स्वेदक्षये स्तब्धरोमकूपतात्वकशोषः स्पर्शवैगुण्यं स्वेकादनाराध्व। तत्र प्रतीकारोऽप्येगस्वे
 दोपयोगश्च। आतं वक्षये। यथोचितकालादर्शने मध्यतावाद्योनिवेदना च। तत्र संशोधनमाप्नेयानां च द्रव्याणां तिलमाषसु
 कसुराप्रचृतीनां विधिवदुपयोगः। स्तन्यक्षये स्त्रीलतास्तन्यासेन बोद्धता च। स्वयोनेरेव वर्द्धकक्षीरादिश्लेष्मवर्द्धनद्र
 व्योपयोगश्च। गर्तक्षये गर्जोस्पंदनमनुन्नतजसिता तत्र प्राप्नवस्तिकाभाया मधुवातहरेद्रव्यैः स्त्रीरवस्तिप्रयोगो मेधा
 न्नोपयोगोश्चेति। अत उर्ध्वं अतिप्रवृद्धानां दोषाणां धातुमलानां लक्षणं वक्ष्यामः॥ वृद्धिः पुनरेषां स्वयोनिर्वर्द्धनात् उ ५
 सेवनाद्भवति। तत्र वातहृद्दोषाकारुष्यं काश्म्यं कार्ष्णं गात्रस्फुरणं उष्मकाभितानि दानाशौ अल्पबलत्वं गाढवर्चस्त्वं च

अथानुपयोगश्च

विचित्रत उपयोगः ५

पुष्टिजनयति। मांसं शरीरलेपं पुष्टिं मेदसश्च। मेदः स्नेहं स्वेदं दृढत्वं पुष्टिं मस्त्रां च करोति। अस्ति नीदेहधारणं मज्जः
 पुष्टिच। मज्जास्ति पुराणं स्नेहं बलं शुक्रं पुष्टिच। शुक्रांधेय्यं च वनं मीतिदेहं बलं हर्षं बीजार्थं च पुराणं वासं निधारणं उ
 पष्टं नत्तु पुरीषं केदविवेकं बलिसर एतन्मूत्रं। स्वेदः केदत्वकं सौकमार्यं त्वत्॥ रक्तलक्षणं आर्तवमलतिमगर्भक
 चागर्भगर्भलक्षणं। स्नानं स्ननयोरापीनत्वजननं जीवनं चेति। तत्र विधिवत्परिरक्षणं। ऊर्वात। अत उर्ध्वमेवोक्षीणल
 क्षणवस्थामः॥ क्षयः पुनरेषामति संशोधनाति संशमनवेगविधारणा सात्त्व्यान्नयानतमनस्तापव्यायामानशानाति मेधु
 नेर्भवति॥ तत्र वातक्षये मेदचेष्टताऽप्यवाक्यत्वमप्रहर्षी मूढसंज्ञता च। पित्तक्षये मेदोष्माग्निता नि। प्रजवंता च। श्लेष्मक्षये
 रूक्षाता तर्द्दीहमा माशयेतराशये शिरसां शून्यतां संधिशैथिल्यं च तस्मादौर्बल्यं च। तत्र स्वयोनिवर्द्धनं कार्यं न तुः अ
 न्यैः कुरुकादिभिः पित्तवृद्धिर्न यात् पित्तस्पर्शीणस्य कुरुकैरेव वर्द्धनं कार्यं। लवणादिभिः श्लेष्मवृद्धिर्न यात् श्लेष्मणः
 क्षीणस्पर्शीरादिनिर्वर्द्धनं कार्यं नास्त्वलवणैः पित्तवृद्धिर्न तां त्रसस्येह त्पीडापंकः शोषः शून्यता तस्माच्च शोणित
 क्षये च कपासुष्पमस्त्रातीतप्रार्थना शिराशैथिल्यं च। मांसक्षयस्फिक् गंडोष्टोपस्थोरुवेसः कक्षापिंडिकोदराग्नीवाशु

रसा दधोऽन्तर्गतं चोदयति तस्माद्विदोऽपि ॥
 तेषां वैष्णवमिति तत्रारण्यसिद्धिः ॥

आमादिजीज्ञानमिध्यादिजीज्ञानमिति ॥
 तत्राहारविहारोऽप्युपपन्नं न शुक्रं गोपितं दुष्टं च तद्वत्तु ॥
 कुष्ठिकिञ्जलिः प्रवर्तते ॥

आमादिजीज्ञानमिध्यादिजीज्ञानमिति ॥
 तत्राहारविहारोऽप्युपपन्नं न शुक्रं गोपितं दुष्टं च तद्वत्तु ॥
 कुष्ठिकिञ्जलिः प्रवर्तते ॥

आमादिजीज्ञानमिध्यादिजीज्ञानमिति ॥
 तत्राहारविहारोऽप्युपपन्नं न शुक्रं गोपितं दुष्टं च तद्वत्तु ॥
 कुष्ठिकिञ्जलिः प्रवर्तते ॥

द्विविधं शारीरं मानसं च । तत्र शारीरं वातपित्तश्लेष्माणवैषम्यनिमित्तं । आधिदैवकं उपसर्गनिमित्तं । ततश्च स
 सविध्याधायुपनिपतति ॥ ता पुनः सप्तविधा व्याधयः । तद्यथा । आदिवलप्रवृत्ता जन्मबलप्रवृत्ता दोषबलप्रवृत्ता
 संधातबलप्रवृत्ता कालबलप्रवृत्ता दैवबलप्रवृत्ता स्वभावबलप्रवृत्ता इति ॥ तत्रादिवलप्रवृत्ता ये शुक्रशो
 लितदोषान्वयाः कृष्टाशी प्रवृत्तयः तेऽपि द्विविधाः मातृजापितृजाश्च । जन्मबलप्रवृत्ता ये मातुरपचोरात्यं गुजात्यं
 बलवधिरूपकमिर्मि एवामने प्रवृत्तयो जायंते । तेऽपि द्विविधाः रसलताः दोहदापचार्मुक्तताश्च । दोषबलप्रवृ
 ता ये आतंकसमुत्पन्ना मिथ्या हासचारुताश्च तेऽपि द्विविधाः । आमाशयसमुच्छा । पक्वाशयसमुच्छाश्च ॥ पुन
 र्द्विविधाः शारीरमानसाश्च ॥ त एते आध्यात्मिकाः संधातबलप्रवृत्ता ये आगतबो दुर्बलस्पृखलवद्विग्रहा
 तपि द्विविधाः । शस्त्रलता व्याललताश्च एते आधिभौतिकाः । कालबलप्रवृत्ता ये शीतोष्णवर्षावातातपप्रवृ
 त्तिनिमित्ताः तेऽपि द्विविधाः आपन्नलता अप्यापन्नलताश्च । देवबलप्रवृत्ता ये देवाप्रोहाघनिशस्त्रकाः ॥ अथ
 दृष्टलताः उपसर्गलताश्च तपि द्विविधाः विध्दशनिहताश्च पिशाचादिहताश्च ॥ पुनश्च । पुनश्च द्विविधाः स

रसोऽन्तर्गतं चोदयति तस्माद्विदोऽपि ॥
 तेषां वैष्णवमिति तत्रारण्यसिद्धिः ॥
 आमादिजीज्ञानमिध्यादिजीज्ञानमिति ॥
 तत्राहारविहारोऽप्युपपन्नं न शुक्रं गोपितं दुष्टं च तद्वत्तु ॥
 कुष्ठिकिञ्जलिः प्रवर्तते ॥

रसलताः संधातबलप्रवृत्ता ये आगतबो दुर्बलस्पृखलवद्विग्रहा
 तपि द्विविधाः । शस्त्रलता व्याललताश्च एते आधिभौतिकाः । कालबलप्रवृत्ता ये शीतोष्णवर्षावातातपप्रवृ
 त्तिनिमित्ताः तेऽपि द्विविधाः आपन्नलता अप्यापन्नलताश्च । देवबलप्रवृत्ता ये देवाप्रोहाघनिशस्त्रकाः ॥ अथ
 दृष्टलताः उपसर्गलताश्च तपि द्विविधाः विध्दशनिहताश्च पिशाचादिहताश्च ॥ पुनश्च । पुनश्च द्विविधाः स

यांति याप्याश्वासाध्यतो तथा ॥ द्युतिप्राणानसाध्यां स्तुनराणामक्रियावता । यापनीयं विजानीयात् क्रियाधारयते तु
 क्रियायां तु निवृत्तायां सद्य एव निवश्यति ॥ २ ॥ प्राप्ता क्रियाधारयति याप्यव्याधितमातुरं ॥ प्रापतिष्य दिवारे गारं वि
 क्षेत्तसाधुयोजितः ॥ अत ऊर्ध्वं असाध्या नूवक्ष्यामः । मांसपिंडवदुद्वेगताः । प्रसेकिनौ तः प्रयवेद नावांताः । श्वापानव
 दुष्टोष्टाः केचि कठिना गोष्ठे गवदु मांसप्रहरोहाः । अपरे दुष्टरुधिराश्चाविणः । तनुशीता पिच्छिलाश्चाविणो वाम
 ध्योन्नताः । कचिदवसन्नमुषिरपर्यताः । स एतल्लवक्कायुजा लवंतो दुर्द्दशाः । वसामे दोमज्जामस्तुल्यंगश्चाविणश्च दो
 षसमुच्छाः । पीतसितमूत्रपुरीषवातवाहिनः कोष्ठस्थाः । त एवौ नयतो नागव्रणमुखेषु सूर्यरक्तनिर्वाहिणः । क्षीणमां
 सानो च सर्वतोगतयस्त्वणुमुखा मांसबुद्धे दवंतः । सशब्दे वातवाहिनस्पशिरः कंठस्थाः । क्षीणमांसानो च । सूर्यरक्त
 निर्वाहिणो रोचका विपाकका सश्वासोपद्रव्ययुक्ताः । निन्ने वा शिरः कं पा ले यत्र मस्तुलिंगदर्शनं त्रिदोषलिंगादुत्तीव
 का सश्वासो वायस्पेति । नवंति चात्र । वसामे दोषमज्जानमस्तुलिंगं च यः श्रवेत । आगंतुस्तुव्रणः सिध्येत् न सिध्येद्दो
 षसे नवः । अममो पाहिते देशे शिरसं ध्ये स्थि वर्जिते । विकारो यो नुपर्येति । तदसाध्यं सलक्षणं ॥ २ ॥ क्रमेणोपच

मरुतवज्जु
 ३

सुत्र ३५

अस्मिन्

विशेषान् प्राप्नोति। प्राणवतो वेदानां निघाताहारयंत्रणादि निर्नग्नानि मुपैति॥ रूपयते॥ सत्त्वतांदा रुणैरपि क्रि
याविशेषैर्न व्यथान्वति। तस्मादेतेषां सुखसाधनीयतमाः। आत्मवतां पुनर्मिताहारविहारादिविचित्रोपैर्नान्य
यामतिः प्रवर्तते। त एव विपरीतगुणा वृद्धशाल्यप्राणनीरुषु दृष्टव्याः। अनात्मवत्सु च दृष्टव्याः। स्फिकपायुप्रज
नललाटगंडोष्ठकर्णफलकोशोदरपृष्ठजंतुमुखान्यंतरसेस्थाः सुखरोपणीया व्रणाः। असिदेतनाशा योगश्च
नानि जठरसेवनी नितंबपार्श्वजस्रिवसकसास्तनसंधिजागताः। सफेनसूर्यरक्तानि खवाहिनी तस्याश्च दुश्चि
क्रियाः अधोनागाश्चोर्ध्वनागनिर्वाहिणो रोमांतोपनखमर्मजंघास्थि संप्रिताश्च जगंदरमपि चांतर्मुखसेवनी
कटुकास्थि संप्रिते॥ ७॥ ऊष्टिना विषजुष्टानां शोषिणां मधुमेहिनां। व्रणाः लघ्वेण रसि द्यंति येषां चापि व्रणे व्रणाः।
याप्या अवपाटिकानिरुद्धप्रकाशसंनिरुद्धगुदजठरग्रंथिस्तलमिमयः प्रतिष्ठाजयः जाः। कोष्ठजाश्च त्वग्दोषिणां
प्रमेहिणां वापियेपरिस्तितेषु दृश्यंते। शर्करासिकता मेहिवातजं डलिकीकाष्टी क्षारमदंतशर्करोपजशर्करा
क्षकनिःक्षोषणद्रुषिताश्च देतवेष्टाः। ससर्पास्थिस्तोरुस्तत्राणग्रंथिप्रचृतयश्च याप्याः। साध्याप्याप्यत्वमा

संज्ञासंज्ञा
संज्ञासंज्ञा
संज्ञासंज्ञा

संज्ञासंज्ञा
संज्ञासंज्ञा

संज्ञासंज्ञा
संज्ञासंज्ञा

संज्ञासंज्ञा
संज्ञासंज्ञा

संज्ञासंज्ञा
संज्ञासंज्ञा

संज्ञासंज्ञा
संज्ञासंज्ञा

संज्ञासंज्ञा
संज्ञासंज्ञा

संज्ञासंज्ञा
संज्ञासंज्ञा

अद्वैतशिवात्मकप्रवृत्तिरिति श्रियात्तन्मया लब्धतन्त्रसाक्षात् ३

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

॥ ३ ॥

अधस्ताद्विदं तां स्ति तो दं श्व ल ऊ न ख प्र च त यो स्ति दोषाः । त मो दर्शनं सृ र्छा च म प र्व गौ र वं स्त्वं धो रु जं धा ने त्रा
नि स्पंदः प्र च त यो म म्मा दोषाः । जै व्य म प्र ह र्ष शु का र म री शु क्र मे द दोषा द य श्व त दोषाः । त्व दोषः स गौ ति प्र ह तिः
अ यथा प्र ह ति र्वा म ला य ता न दोषाः । इ द्रि यो णा म य थार्थ प्र ह ति र्वा इ द्रि या य त न दोषाः । इ त्य पे स मा स उ को वि स्त
र नि मि त्तानि चै वां प्र ति रो गं व स्या मः । न व ति चा त्र । अ पि ता नो हि दोषा णां श री रे र्वा रि धा व तो । य त्र सं गः स्व वे गु णा त
व्या धि स्त त्रो प जा ये ते ॥ भू यो त्र जि ज्ञा स्ये वा ता दी नां ज्व रा दी नां नि त्यः सं श्ले षः परि छे दो वे ति । य दि नि त्यः सं श्ले षः स्या
त् । त र्हि नि त्या तु राः सर्व ए व प्रा णि नः स्फुः । अ था प्य न्य था वा ता दी नां ज्व रा दी नां च चा न्य त्र वर्त्त मा ना नां अ न्य त्र लि गं
न न व र्ती ति उ त्वा ॥ य दु च्य ते । वा दं तो यो ज्व रा दी नां च मू क्षा नी ति त न्न । अ त्रो च्य ते । दोषा न् प्र त्पार म्बा य ज्व रा द यो न न
वे ती ति ॥ अ थ च न सं वे धो । य था वि ध्वा ता श नि व र्षा णा का शं प्र त्पार म्बा य न न वं ती ति । स त्प प्य को शो क दा चि न न
व ति । अ थ नि धि त्त ए व । त रं ग बु दु दा द य श्चो द क वि शे षाः । एवं वा ता दी नां ज्व रा दी नां च ना प्ये वं सं श्ले षो वो न परि
छे दै ॥ रा स्व ति कः । अ थ च नि मि त्तै स्त त ए वो त्य नि रि ति न वं ति चा त्र ॥ वि का र परि मा णं च सं ख्या चै वां दृ थ कू दृ थ क

[illegible]

सुप्रभात
 स गंगा माहि
 रतान जे वा
 सुप्रभात
 स्थिरता
 पति नवहे
 धे गंगा
 नसी विमु
 सर्वकाले
 दे मो लो
 विद्वाना
 नो सा
 नवहे श

नीदानीचो
सुखहाना
निकपादि

वेदमन्त्रादिभिः सद्यो बार्गदेव न जगदिच्छा निषेधति न तौ श्रुति शोधनं कुरुस्व न जगत् प्रीतिः ३ कुप्योगविशेषः

चलैश्च न र्पशप्रतिता दयः तथा कम्पसिद्धादयः ना सन्ति ३
गोमन्त्रादिना नृणां नागादि ५ एषां शीवने विशेषता
निषेधति

शोष पदार्थे दाहकं कंठमोने कम्पितं कान्धे
गन्धमाह्वयं सद्यो बार्गदेव

शोपदंशः स्तनरोगो विदारिका ॥ १२ ॥ शौषिरोग लशालूकं कंठकाः क्षमिदंतकः ॥ दंतवैद्यः सोपजंशः शीतलैर्देत
मुष्णुतः ॥ १३ ॥ पितासृक्कफजाश्वौष्माः सुद्रोगाश्च नृयसः ॥ सीव्यामेदः समुच्छाश्च निनासु लिखितागदाः ॥ १४ ॥ सद्यो
ब्रणश्चायोर्वै चैव संधिव्यपाश्रिताः ॥ न सारानि विषैः सुष्टौ न वा मारुतवाहिनः ॥ १५ ॥ नांता लोहितशल्याश्च तेषु सम
कविशोधने पांशुरोम तृणादीनि च लमस्ति न वे च यत् ॥ १६ ॥ अहतानि यतौ मुनिपाचये युर्नरां वरुणं रुजश्च विवि
धाः ऊर्ध्वः तस्मादेतान् विशोधयेत् ॥ १७ ॥ ततो ब्रणसमुन्नम्य स्थापयित्वा यथा स्थिते सीयेत सूक्ष्मेण सूत्रेण वल्के
नास्मैनेकस्य वा ॥ १८ ॥ स एन सौम सूत्राभ्यां स्नायुवालेन वा पुनः ॥ मूर्वा गुडूची तंतुतानैर्वा सीयेद्देहितं कंशानैः ॥ १९ ॥
सीयेत्तु गोमैलिकां चापि सीयद्वा तु न सेवनी ॥ रुजुयेथि मथो वापि यथा योगमथापि वा ॥ २० ॥ देशेऽप्यमोसे संधौ च सू
ची वृतां गुलद्वयं ॥ आयाता ये गुलतश्च स्वा मांसले चापि प्रजिताः ॥ २१ ॥ धनुर्वेका हिता मर्मफलकोरोदारा परि ॥ इत्यता
स्त्रिविधाः सूची स्नीहणायाः सुसमाहिताः ॥ २२ ॥ कारायन्मा लनी पुष्पवृता यं परिमंडलाः ॥ नातिदूरे निष्ठे वा सूचैक
र्मलिपातयेत् ॥ २३ ॥ दुरादुजो व्रणौ क्लृप्स्य सन्निष्ठे वलुंबनं ॥ अथ सौमपि चुण्ने सस्स तं प्रति सारयेत् ॥ २४ ॥ प्रियं

समनं
कोविदः
हो नमो
पुनः ॥
सीरी नुरा
ये तय प्रदु
हो नमो
नरु-गोम

सद्यो बार्गदेव
लेहिनाम्ना
स्थाने

कुप्योगविशेषः सद्यो बार्गदेव सद्यो बार्गदेव

सन्निधि प्राप्ति
प्राप्तः ६

शंभुनिवगति जलोदय वल्लभा गङ्गा जीकारो मङ्गल सुखे दुःखि यौता के दे य मासु नाना रूपा ॥ ५ ॥
 शंभुनिवगति जलोदय वल्लभा गङ्गा जीकारो मङ्गल सुखे दुःखि यौता के दे य मासु नाना रूपा ॥ ५ ॥
 शंभुनिवगति जलोदय वल्लभा गङ्गा जीकारो मङ्गल सुखे दुःखि यौता के दे य मासु नाना रूपा ॥ ५ ॥

[illegible]

वेद्यः आत्मनो ह्यस्य दीव्यमनसोऽर्च्यः ॥ ३५ ॥
 आत्मनोऽतः सत्त्वमिदं विदुः ॥ ३६ ॥
 तदित्येवमेषां ह्येतानां

यथास्वमेतानि विभावयेच्च लिङ्गनिर्ममस्वनिताडितेषु। स्पर्शान्नानातिविपांडुवर्णयोमां समर्मण्यनिताडितः
 स्यात् ॥ ३५ ॥ आत्मनमेवाप्यजघन्यकारीशास्त्रेण यो हेति हि कर्म ऊर्वन्। तमात्मवानात्महितं ऊर्वेद्यं विजर्जयेदायु
 रतिष्ठ्यमाने ॥ ३६ ॥ तिर्यक्प्रलहितेशास्त्रे दोषाः पूर्वमुदहेताः ॥ तस्मात्परिहरन् दोषान् कुर्यात् शब्दस्वनिपातने
 ॥ ३७ ॥ मातरं पितरं पुत्रान् बांधवानपि चातुरः। अप्येतानन्नि संकेतवैद्ये विद्या समेति च ॥ ३८ ॥ विस्तृजेत्यात्मनात्म्या
 नेन चैनेपरिरक्षते। तस्मात्पुत्रवदेवेन पाक्षयेदातुरन्निषक् ॥ ३९ ॥ कर्मणा कश्चिदेकेन द्वाभ्यां कश्चित्त्रिणि
 स्तथा। विकारे साध्यते कश्चित्चतुर्निरपि कर्मणि ॥ ४० ॥ धर्माथोकीर्त्तिमत्यर्थे सतां ग्रहणमुत्तमं ॥ प्राप्नुयात्
 स्वर्गं वा संच हितमारन्यकर्मणा ॥ ४१ ॥ इति ॥ २५ ॥ ॥ अथातः प्रनष्टशब्दविज्ञानीयमध्यायं व्याख्यास्यामः ॥ ॥
 शब्देनैवाध्यायगतांगमनेधातुस्तस्य सङ्गमीति रूपं। ततद्विविधं शारीरमागंतुच ॥ सर्वशरीरावाधं करं तदि
 होपदिष्येत इत्यतः ॥ शब्दशास्त्रं। तत्र शारीरं शोभनं स्वादिधातवो न मलादोषाश्च दुष्टाः। आगंतुपिशारीरस्वल्प
 व्यतिरेकेण यावन्तो जावा दुःखमुत्पादयन्ति ॥ अधिकारो हि लोहवेणुदृक्पट्टंगास्त्रिमयेषु। तत्रापि विशेषतो लो

आदिशब्दोऽपि रजःकादिषु रजःकादिषु
 सादृशः ॥ अतः ॥ तत्राह ॥ शरीरमागंतुच ॥
 सत्त्वादिदृक्पट्टादिषु रजःकादिषु
 तेषु दुष्टाः ॥ अतः ॥ तत्राह ॥ शरीरमागंतुच ॥

गते स्थि वच्चेष्टो परमश्च। कोष्ठगते त्वारोप आनाहौ सूत्र पुरीषाहारदर्शनं च त्रण मुखान्नवति। मर्मगते मर्मविद्ध
वाचेष्टते। स्तम्भगतिषु शल्येष्टेतान्येव लक्षणान्यस्य हानि नवन्ति। महोत्पल्यानि वा शुद्धदेहानामनुलोमसन्निविष्टानि
रोहन्ति॥ विशेषतः कंठः श्रोतः शिरात्वक्पेशस्थिविवरेषु। दोषप्रकोपव्यायामानिघाता जीर्णान्यः प्रवर्तितानि पुनर्वा
धन्ते। तत्र त्वक्प्रणष्टे क्रिस्निग्धस्विनायां मन्माषयवगोधूमगोमयमृदिनायां त्वचियत्र संरं नो वेदनावानवन्ति तत्र शल्यं
विजानीयात्। स्नानघृतमृच्चैर्दन्तकैर्वा प्रदिग्धयां त्वचिशल्योष्मणा सुविसरति॥ घृतमुपश्लिष्यतिवाले पोयत्र तत्र
शल्यं विजानीयात्॥ मांसप्रनष्टे स्नेहस्वेदादिभिः क्रियाविशेषैरविरुद्धैरातुरमुपपादयेत्॥ कश्चिन्मस्य तु शिथिलीकृतं त
तमनववकुं सुमार्णयत्र संरं नो वेदनां वा जनयति। तत्र संशल्यं विजानीयात्। कोष्ठास्थिसंधिपेसीविवरेष्वस्थि
तमेव परिहस्येत्। शिराधमनीश्रोतः स्नायुप्रणष्टे खंडचक्रसंयुक्ते याने व्याधितमारे ह्याशुविषमे धनिर्यायात्। यत्र सं
रं नो वेदना नवति। तत्र शल्यं विजानीयात्। अस्थिप्रणष्टे स्नेहस्वेदोपपन्नान्यस्तीनिबंधनपीडनान्तरा मुपाचरे
त्। यत्र संरं नो वेदनावानवति। तत्र शल्यं विजानीयात्। संधिप्रणष्टे स्नेहस्वेदोपपन्नान् संधीन् प्रसारणाञ्चन

विष्णुसर्गो ह्यष्टमः
 अथ विष्णुसर्गो ह्यष्टमः
 अथ विष्णुसर्गो ह्यष्टमः
 अथ विष्णुसर्गो ह्यष्टमः

विष्णुसर्गो ह्यष्टमः
 अथ विष्णुसर्गो ह्यष्टमः
 अथ विष्णुसर्गो ह्यष्टमः

अथ विष्णुसर्गो ह्यष्टमः
 अथ विष्णुसर्गो ह्यष्टमः
 अथ विष्णुसर्गो ह्यष्टमः

महाभारत
 अथ विष्णुसर्गो ह्यष्टमः

हे धेवा विषं शल्यं ज्ञेयं पुष्पं नृणां त्रिषु लोहं स लोहं नाम पिदुर्वीरत्वादेण मुखत्वात् दूरं प्रयोजनं करत्वाच्च। शरश्च
 वाधितः। स द्विविधः। कर्णोश्च स्त्रीश्च। तत्र प्रायेण विविधवृक्षपत्रपुष्पफलतुल्योऽतयो व्याख्याताः। व्यालमृगप
 क्षिवक्रसदृशाश्च सर्वे शल्यानां तु महतामैस्तेनावापं विधोगतिविशेषाः। ऊर्ध्वमधोवाचिने यस्तिर्यक् रुरुचुरिति।
 तानियदा वेगस्तया प्रतीयाता द्वात्वे गादिषु ब्रणवस्तु खवतिष्ठते। धर्मनी श्रोतोऽस्ति तद्विवरपेशीषु वा शरीरप्रदोषे
 धुतत्रलस एणमुच्यमानमुपधारय। यथा वै पिडिका चितं शोकवेदनावं तं मुहं मुहं। शोणिता आविर्भावो दवत्। मृ
 दुमांसं ब्रणं जानीयात् स शल्यो यमिति। सामान्यमेतद्धृत्त एणमुक्तं। वैशेषिकं तु त्वगते विवर्णः शोको न वै त्यायतः। क
 षि नश्च मांसगतेशो नाफानि दृढिः रक्षमागं नृपसरो हः। पीडना सहिष्णुतां चोषवपाको च। येषं तरस्तेऽप्येतदेव चोष
 शोषवर्जं पाकानां वा त्रिशगते शिराभ्याने शिराभ्यां शोकश्च। स्नायुगते स्नायुजा लोके पणं सुरं च शोभा रुजः
 श्रोतोगते श्रोतसं स्वकर्मगुणहानिः। धर्मनी स्ते सफेनं रक्तं मीरयन्ननिलः स शोऽनिर्गच्छत्वे गमद्। पिपासा हृदोऽस
 च। अस्ति गते विविधा वेदना प्रादुर्भावः। शोकश्च। अस्ति विवर्णगते अस्ति क्षणं ता अस्ति निस्तोदः संहर्षो बलवांश्च। संवि
 पीडविशेषः

तथा स्नायु
 धर्मनी स
 मृदुमांसं
 उच्यते
 चोषवर्जं
 पाकानां

मन्त्रोपमाते ह्येयनादिनेदनशस्त्रोदात्तं बह्विपीडनं शरीरप्रत्ययं ॥ अथ विनेदेनमस्तु ॥
 अथ विना प्रसाजं न शरीरान्नादिनिप्रोद्यते ध्यायति मन्त्रिणा
 पनेनाशिरादीर्घाणि प्रहेपनेनानिनादिना नमनं मन्त्रं विनादिनेन ध्यायति सर्वं
 दमस्तु विनादिना विनेदेनानिनादिना नमनं मन्त्रं विनादिनेन ध्यायति सर्वं

अथ विनादिनेनानिनादिना नमनं मन्त्रं विनादिनेन ध्यायति सर्वं
 अथ विनादिनेनानिनादिना नमनं मन्त्रं विनादिनेन ध्यायति सर्वं

ध्यानि विनिरीर्यते शरीरे मन्मयानि च ॥ १९ ॥ दिवि धेपंच गतिगं वगादिब्रणवस्तुषु यावेत्यधिष्ठितं शल्ये सराशः
 कतुमर्हति ॥ १० ॥ इति ॥ २६ ॥ ॥ अथातः शल्यो नैपुनीयमध्यायं व्याख्यास्यामः ॥ ॥ तत्र समासेनावबध्यं श
 ल्योद्धरणार्थं पंचदशहेतुर्वेत्तामः ॥ तद्यथा सूत्रावः ॥ पाचनं नेदनं दारुणं पीडनं प्रमार्जनं विधोपनं वमनं विरेचनं
 प्रक्षालनं प्रतिमर्षप्रवाहणमाक्षेपणमयस्कीर्तनं हर्षद्विगुणं तत्राश्रुसंतिवधुद्गारकासमूत्रपुरीषानिलैः स्वनावबल
 प्रहर्षैर्नयदिनोऽयः पतति ॥ मांसावगाढं शल्यमविदह्यमानं पाचयित्वा प्रकोपयेत् प्रकोपानस्य सूर्यशोणितवेगाद्गौर
 वाद्वापतति वगाढं प्रकोपातस्ये पक्वमजिघमानं नेदयेदारयेद्वापि निन्नमनिरस्पमानं पीडनीयेः पीडयेत्पालिनि
 र्वा अलस्य शल्यानि परिवेचनाध्यापनेर्वा लवस्त्रपालिनिः प्रमार्जयेत् ॥ आहारशेषश्चेन्महीना एव शल्यानि स्वस
 नोत्कासनप्रधमनैर्निर्दिमेत् ॥ अन्तःशल्यनिवमनां गुलिप्रतिमं शोप्रवृत्तिनिः ॥ विरेचनैः पक्काशयगतानि ॥ ब्रणदोषा
 शयगतानि प्रक्षालनेवातमूत्रपुरीषगर्भसंगेषु प्रवाहणमुक्तं ॥ मारुतोदकसविषरुधिरदुष्टस्तन्येष्वक्षुषणमास्पेनवि
 धाणैर्वा ॥ अनुलोममनववद्धं अकर्णमनस्य ब्रणमुखमयस्कीर्तनैर्न हृद्यवस्थितमनेककारणोत्पन्नैशोकशल्यैर्हर्षेणेति ॥

पराधीनं

वेधनपीडानेर्त्तशमुपचेत्। यत्र सरं नो वेदनावानवति तत्र शल्यं विजानीयात्। मर्मप्रनष्टे त्वन्य नावान्मर्मणा
 मुक्ते परीक्षणं नवति। सामान्यलक्षणमपि। हस्तिस्कंधाश्चष्टुष्टुपर्वतदुमारोह एधदुर्व्यायामदुतयनं निर्युक्तं विगम
 नलघनस्रवनप्रतरणव्यायामैर्त्त नोद्गारकारसवद्युष्टीवनहसनप्राणायामैर्वा तमूत्रपुरीषशुक्रोसर्गैर्वा यत्र सरं
 नो वेदनावानवति तत्र शल्यं विजानीयात्। नवति च। यस्मिंस्तदादयो देशे सुसतागुरुतापि च। बद्धते व कुशो
 यत्र श्लयते रुज्यते पि च॥ अतुरश्चापि यदेशे नैर्त्त परिरसति। संवापमानो बहुशः तत्र शल्यं विनिर्दिशेत्॥२॥
 अल्यबाधमश्ने च निरुजं निरुपद्रवं। प्रसन्नं मृदुपय्यं तं निराबद्धमनुत्तमं॥३॥ तेषां सर्वतो यथामार्गं विक्लिसकं
 प्रसारज्जं च नान्नूननिः शल्यमिति निर्दिशेत्॥४॥ अस्थ्यात्मकं न ज्यते तुराल्यमंतश्च शीर्यते। प्रायो निर्ज्यते सा
 र्गमायसंचेति निश्चयः॥५॥ वासं वै एव तार्णानि निद्रियं ते तु नो यदि। पचंति रक्तमांसं च क्षिप्रमेतानि देहिनां॥६॥
 कांचनं रजतं ताम्रं रैत्यैर्त्त पुंसीशकं। चिरस्थाना द्विधीयंते पित्ततेजः प्रतापनात्॥७॥ स्वभावशीता मृदुवायवा
 न्ये पीडशामनाः॥ इवीकृता शरीरे स्मिन् एकत्वं याति धातुनि॥८॥ विषाणदं तैर्केशास्थि वै एव दारुपक्षानि च। श

शीतल

वर्तमाना
नवोक्तः

(गख)
के शपु

तमुस्य प्रहारेण विचाल्य यथा मार्गे एव यंत्रेण विमृदितकर्णानि कर्णवन्त्यना बाधकरदेशोऽत्रैडितानि। पुरस्तादेव
जातुषेतुं कंठसु कंठे नोडी प्रवेशयामितं संचरात्वा कोतया वगृह्य शीतानि रद्भिः परिषिच्य स्थिरीकृतमुद्धरेत्।
अजातुषेतुं जंतुं मधु छिद्य लिप्तया शिषा कया सर्वकल्पेनैत्येके। अस्थिशल्यमन्यद्वातिर्य्यकं कंठाशक्तमवेक्ष्य के
शोदकं दृढैकं स्तनं बद्धं दुवचकोपहंतं पाययेत्। आकंठात् सर्णकोष्ठं च वामयेत्। वृमनश्च शल्यैकदेशासक्तं सा
त्वास्तनं सहसात्तास्ययेत्॥ मृदुना वादं तधावनं कूर्चं केलापहरेत्॥ प्रणदेदो तं। दंतकंठाय च। मधुसपिषीले
दुप्रयच्छेत्। चक्रलास्रैर्नामधुशर्करामिश्रं उदके सर्णमिकाच्छिरसमवपीडयेधुनीयाद्वा मयेद्वानस्मराशौवानि
षच्चेदामुखात्। आसृशल्येतुं कंठाशक्ते निःशोकमनवबद्धं स्केधे मुष्टिना निहन्त्यात्॥ स्नेहं मधुपानीयं वा पाययेत्।
वाङ्मूलं जालनापी शकंठपीडनाद्वायुः प्रक्षुपितः। श्लेष्माणको जयित्वा श्रोतो निरुणद्धि तदा लालाश्रवं फेनागम
नं संज्ञानाशं चापादयति। तमन्यज्यसंखेद्य शिरो विरेचनेन तस्मै तीक्ष्णं विदध्यात्। रसे च वातघ्नं दद्यादिति॥ नवेति
चात्र॥ शल्यान्तिवेशेषां च स्थानान्यवेक्ष्य नेकधा तथा यंत्रपृथक् च क्षम्पकराल्यमथाहरेत्॥ कर्णवन्ति तु शल्या

नजलेतेनं सुखीते-मकोचयेत्-रसैरुयेदम्पम-विभुम्-
स्वापयेचते-तलः ५। विसरु-रसनिजोह

सर्वशल्यानां तु महताम एतानां वा। दोवे वा हरण हेतु नवत प्रतिलोमो नुलोमश्च। तत्र प्रतिलोम मर्वाची न मानयेत्।
अनुलोमं पशचीने। उच्छुडितं छित्वा निर्वीतये छेदनीय सुखान्यपि च ऊर्ध्वं सार्वं स एवार्थकांतरं पतितानि च। अ-
नुच्छुडितशल्यानि छेदनीय सुरबानि च॥ अनिर्वीत्यानि विजानीयात् हृयः छेदादुबेधतः॥ हस्तशक्यं यथा मार्गेण हस्ते
नैवापहर्तुं मशको वि सशरास्त्रेण यंत्रेण पहरेत्॥ शीतले तंत्रेण लुत्वा स्वेदार्हं मयि घृतं प्रचृतिनिः संस्वेद्या बद्धं
प्रदित्वं सपिर्मधु-यांबंधाचारिकुमादिरोत्॥ शिरास्त्रा युविलघ्नशलाकादि निर्विभो-ओपनयेत्। स्वयं शुयस्त्वोरंगम-
वपीध स्वयं शुंदु-^{काडी} लवारंगं ऊर्ध्वादि निर्वेधाह दयम नितोवर्तमानं शीतजलादि नि रुद्धे जितस्यो पहरेद्यथा मायं
दुस्पहारमन्यतो पशध्वमानं शीतजलादि नि पाटयित्वा ऊरेत्॥ अस्थिविक्लव विष्टमस्थिविदं चावगृह्णादा-स्यो
पुरुषो यंत्रेण पहरेत्। अशक्यमेवं बलवद्भिः सुपरिगृहीतस्य यंत्रेण ग्राहयित्वा शल्यवारंगं प्रविष्टं स्वधनुर्गुलौ
बद्धे कतश्चास्वस्य पंचाग्या सुपयतस्याऽश्चैतव क्रकटके बद्धीयात्॥ अथैनं कशया ताडय यथोन्नमि शो यिरोवेगेन
शल्यमुद्धरति। दृढां वा वृक्षशारवामवनस्पतस्यां दर्ववद्धको ऊरेत्॥ अस्थिदोशा तुं डितमष्टी जामुद्राणां मन्य

सन्दि ३

पापानां विरोध-
नक्षत्रो

पीठाज्जवातं तदहं गति २

वदन्त वति माजीर्यर
मीहनादवन्ते २

वन्माससत्तापवन्ते

श्यामा ऊं ऊं मं कं कु सवर्णाः पितृकोपतः ॥ न दुह्यंते न दूयंते निषकृतान् परिवर्जयेत् ॥ ११ ॥ कंडुमंतः स्तिराः श्वे
ताः स्तिग्धाः कफनिमित्तितः ॥ दूयंते वायुदह्यंते निषकृतान् परिवर्जयेत् ॥ १२ ॥ स्वेडेतिर्बुर्बुशयंते ज्वलंती वचये
ब्रणाः त्वग्मासस्ताश्च पवनं सशब्दं विसृजंति जे ॥ १३ ॥ ये च मर्मसु संस्तुता न वृन्त्यर्थं वेदेनाः ॥ दह्यंते चांतरत्यर्थं
बहिः शीताश्च ये ब्रणाः ॥ १४ ॥ दह्यंते बहिरत्यर्थं न वन्त्यं तश्च शीतलाः ॥ शीतिवज्ररथाः ऊंते वाजिवारणगोवृषाः
१५ ॥ येषु वाप्यवनासेन प्रासादात् तयेस्तथा ॥ चूर्णावकीर्णा इव ये जातिचानवहर्णिताः ॥ १६ ॥ प्राणमांसस्य
श्वासकासारोचकपीडिताः ॥ ग्रहसंघप्रयुक्तधिराब्रणायेषां च मर्मसु ॥ १७ ॥ क्रियानिःसम्पगारुचानि सिध्यंति च
ये ब्रणाः ॥ वज्रयेतान् निषकृष्टास्तः संरसन्नात्मनो यशः ॥ १८ ॥ इति ० ॥ १२ ॥ ॥ अथातो विपरिता विप
रीतदुत स्वप्ननिदर्शनीयमध्यायं व्याख्यास्यामः ॥ ॥ इतदर्शनसंज्ञायावेष्टा चेष्टितमेव च ॥ रुसंवेधातिथि
श्चैव निमित्तं राज्ञो निलः ॥ ११ ॥ देशो बौधस्य वाग्देहमनसां च विचेष्टितं ॥ कथयंत्या नुरगते शुनं वायुदिवाशुनं
॥ १२ ॥ पाषाणं मवर्णानां स्वपक्षा कर्म सिद्धये ॥ त एव विपरीताः स्फुटिताः कर्मविपक्षये ॥ ३ ॥ न पुंसकं स्त्री बहवो

पुस्तकमिति

विपरिता विपक्ष

विपरिता विपक्ष

मध्य

मध्य

मध्य

मध्य

मध्य

मध्य

मध्य

मध्य

मध्य

मध्य

मध्य

मध्य

मध्य

मध्य

मध्य

मध्य

मध्य

मध्य

मध्य

मध्य

मध्य

मध्य

मध्य

मध्य

दीर्घजीवा
कृत्वा तीक्ष्णं ते लवि आ-साम गीष्म
रुद्धे नलोपि गीष्म उन्नाय मिश्रं वा
सन्निपातेन च

लक्ष्मिपुत्रो नेहीतप्राः ॥ ५७ ॥ अथ वेत्तवा ते गहि ता जे धि च नरो गोषु स सु ए वी न्द्र ता अपि प्रा प्राते वि सरो गे नि वि द्वाः ॥ ५८ ॥ रोगे प्र शि दि च रा न द ॥ ५९ ॥
 पिने २

५९

मूलपूर्वा सुनरणी पुवा चतुर्थ्या वानव म्यां वा अष्टम्यां चै दिने पुवा ॥ ५७ ॥ वैद्यं स उपसर्पेति दू ता स्ने वा पि गहि ता ॥ स्वि
 ना नि त द्वा म ध्या द्वा ज्व ल न स्य स मी प तः ॥ ५८ ॥ गहि ता वैद्य रोगे पु दू ता वै द्य मु पा ग ताः ॥ त ए व क फ रोगे पु क र्म सि द्धि क राः
 स्म ताः ॥ ५९ ॥ ए ने न रो षं व्या र मा तं बु ध्या सं वि न ज्ये च त र ॥ र क्त्वा पि ता ति सारे षु प्र मे हे षु त थै व च ॥ ६० ॥ प्र रा स्तो ज ल रो धे
 पु दू त वै द्य स मा ग मः ॥ वि क्षा यै वं वि ना गं तु रो षं बु ध्ये त पं डि तः ॥ ६१ ॥ शु क्रे वा शु चि गौरिः स्था मो वा प्रिय दर्श नः ॥ स्व स्पो ज
 नौ स्व गो त्रे वा दू तः कार्य करः स्म तः ॥ ६२ ॥ गो या ने गान ते स्तुष्ट पा दा न्यां शु न वे ष्टि तः ॥ स्मृ ति मा न् वि धि का ल शः स्व तं न
 प्रति प ति मा न् ॥ ६३ ॥ अर्धं तु तो मं ग ल वा न् दू तः कार्य करः स्म तः ॥ स्व स्तुं प्रा ण्यु स्व मा सी नं स मे दे रो षु शु चो शु चि ॥ ६४ ॥
 उप स र्पे ति यो वै द्ये च कार्य करः स्म ताः ॥ मा सो द ऊं नै त्रे प न्च वि प्र वा रे ण गो वृ षाः ॥ ६५ ॥ शु क्रे व णां च प्र ज्यं ते प्र स्ताने द
 र्श ने ग ताः ॥ स्त्री पु त्रि णी वै सै सा गो वै र्ध मा न म लं ल ताः ॥ ६६ ॥ क न्या म स्या फ लं वी र्म स्व स्ति कं मो द का द धि ॥ हि र ण्या ष्य त
 पा त्रं वा र ता पि नि सु म नो नृ पः ॥ ६७ ॥ अ प्र सां तो न लो वा जी हं स श्वा व शि ॥ खि स्त था ॥ ब्रू नं दु दु नि जी स्त तः शं ख वे ए
 र थ स्व ना ॥ ६८ ॥ सिंह गो वृ ष ना दा च हे वि तै ग ज हं हि तं ॥ रा स्त हं स रु तं नृ णां कौ शिक श्वै व मा रु त ॥ ६९ ॥ प्र स्ताने

जलरोधे
 लीवावेध
 परिम
 नरो गो रो
 वीरि एत
 श्री य दर्श
 शु न वे र त
 न वे र त
 नि गू मा
 वि प्र ह ति

प्रा लो क्य
 पु लो क्य

अथ
 पत्र सा तः स
 सा प्र सा स
 वा द
 ४ त व तो न र
 त प त्रि वा
 म न
 ३
 श्री ग जि त

५९

1845

हृदयप्रियका

यायिनः श्रेष्ठाः वाचश्च हृदयंगमः॥ पुष्पपत्र फलोपेतान् सस्तीरान् निरुजो ब्रूमान्॥ ३०॥ आश्रिता वानं नो वेश्मन् जतो
 रणवेदिकाः॥ दिक्षु शीतोश्च वक्ता रोमधुरं पृष्टतो नुगाः॥ ३१॥ वामा वा दक्षिणा वा पिशाऊनाः कर्मा सिद्धये॥ शुक्लेशनि ३
 हते पात्रे वक्षीन द्वे सकंठकोः॥ ३२॥ वृक्षे वा रमन्तस्मां स्ति विदुषां गारपां शुभु॥ चैत्यवल्मीक विषम स्थिता दीप्तख
 रस्वराः॥ ३३॥ पुरतो दिक्षु दीप्ता स्त्रुवकारो नर्थसाधकाः॥ पुनः मानः स्वगा वामाः स्त्री संज्ञा दक्षिणा शुभाः॥ ३४॥ रुद्राश्च गोधा ३
 कारिका चैव पौदकं गिलाशिवा॥ वामाष्टताः प्रशस्यंते स्त्रियोः॥ ३५॥ नौ सौ कौशिकयोश्चैव न प्रशस्यं किं लो नयं॥ दरी
 नं वारुतं वापिन गोधा कलाशयोः॥ ३६॥ दूते रनिष्टे सुख्यानां अशस्तं दशनं नृणां॥ नैऋत्ये छतिल कर्पास तुषाण न
 स्मनां॥ ३७॥ पात्रं नेष्टं तथा गारतैल कर्दमस्तु रितं॥ प्रसन्नेतर मद्यानां पूर्णं वारक्त सर्वपैः॥ ३८॥ शिवकाष्टपला
 शानां शुष्काणां पथिसंगमाः॥ नेष्टे ते पतितां तैस्तुः दीनां धरि पवस्तथा॥ ३९॥ मृदुः शीलो नु कूलश्च सुगंधिश्चानिलाः श्री ३
 शुभं नः॥ परोक्षे निष्टगंधिश्च प्रतिलोमश्च गहितः॥ ४०॥ यैथ्यर्बुदादिषु सदा छेद्यं राक्षसु सजितः॥ विद्रुध्वा ररुत्मे ति ३
 शुभे दशहस्तैव च॥ ४१॥ रक्तपित्ताति सारेषु रुद्धः राक्षः प्रशस्यते॥ एवं व्याधि विशेषेण निमित्तमुपधारयेत्॥ ४२॥

एते व्याधि विशेषवर्णनं

शिरोरुजि ॥६९॥ शुक्लीनक्षत्रं चर्धामध्यास्वासपिपाषसयोः । हारिदं नो जनने चापियस्य स्यातां दुरोगिणः ॥७०॥ रक्तपि
 तीपिवेद्यश्च शोणितं सविनश्यति । स्वप्नानेव विधान् दृष्ट्वा प्राते रुच्छाय चतः ॥७१॥ दद्यामाणास्ते लान् लोहिं विप्रेभ्यः
 काचने तथा । जपेच्च पिशुनान् मंत्रान् गायत्रीं त्रिपदां तथा ॥७२॥ दृष्ट्वा तु मथ मेयामे सुष्याध्यात्वा पुनः शुनं । जपेद्वा न्य
 तमं वेदं ब्रह्मचारी ममाहितः ॥७३॥ न चाचक्षीत कस्मैचिद् दृष्ट्वा स्वप्नमशो जनने । देवतायत्नने चैव वसे शत्रित्रये त
 था ॥७४॥ विप्रोश्च सजयेन्नित्यं दुःस्वप्नात्परिमुच्यते । अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि प्रशस्ते स्वप्नदर्शने ॥७५॥ देवान् द्विजागो वृ
 ष्णान् जीवनः सुहृदो नृपान् । समिद्धं येषां धैर्यमाय च । महाप्रासदस फलो वृक्षवराणामुनः ॥७६॥ मन्त्रिसाधू
 ष्वनिर्मलानि जलानि च ॥७७॥ पश्येत्कल्याणलाजाय व्याधिरपगमाय च । महाप्रसादस फलवृक्षवारणपर्वतम् ॥७८॥
 आरोहेद्व्यलाजाय व्याधेरपगमाय च ॥ नदीनदसमुद्रांश्च सुनितां कलुषोदिकान् ॥७९॥ तत्रैकल्याणलाजाय व्या
 धेरपगमाय च ॥ उरगोवाजलोको वज्रं मरो व्यापियं दिशेत् ॥८०॥ आरोय्यं निर्दिश्य तस्य धनधाने च बुद्धिमान् ॥ एवं
 कृत्वा नृशुनान् स्वप्नानयः पश्येत्स्वप्नाधितो नरः ॥८१॥ स दीर्घायुरीति ज्ञेयः तस्मै कर्म समाचरेत् ॥ इति ० ॥ २९ ॥

मन्त्रिसाधूनिर्मलानि जलानि च

परिजेरन्यंचापिप्रेताः प्रव्रजितास्तथा। मुकुटाधायतेयश्च स्वापदैर्विलताननैः॥५७॥ पिवेन्मधुचनैलेचयोवापंके
वसीदति। पकप्रदिग्धगात्रोवाप्रनृत्येत्प्रहेसतथा॥५८॥ निरंबरश्चयोरक्तोधारयेत्शिरसिस्त्रजं। यस्यवेशोन
लोवापितलोवोरसिजायते॥५९॥ यवामसोयसेयोवाजननीप्रवेशेनरः॥ पर्वताग्रपर्यतेत्योवास्वैवातमसाह
ते॥६०॥ क्रियेतेथौतसायोवा ज्येष्ठमवाधुयात्॥ पराजीयेतवध्येतकाकाद्यैर्वानिभूयते॥६१॥ पतनेतारकादी
नां प्रनाशंदीपचक्षुषोः। यः पर्यत्देवतानां वा प्रकंपमवनेस्तथा॥६२॥ यस्य छर्दि विरेकोवादशनाः प्रपतंति वा।
शास्त्रलोकिष्कुं यूपं वस्त्री पारिचद्रकं॥६३॥ पुष्पाद्यंकोविदारं वा यो धिरो हि तिमानवः। कप्यासतिलपिण्याकाशो
हानिलवणतिलान्॥६४॥ लनेतास्नीतवापकं च नयश्च पिवेत्सुरां। स्वस्थः सलनते व्याधिव्याधितो मृत्युमिच्छति॥६५॥
यथा स्वः प्रवृत्तिस्वप्ने विस्मृतो विहृतश्च यः॥ चिंतास्तु तो दिवा हृष्टो नवत्यफल एव सः॥६६॥ अकल्याणमपि स्वप्ने दृष्टं
तत्रैव यः पुनः॥ सौम्य पर्येत् शुभाकारं तस्य विद्यात् शुभं फलं॥६७॥ चरितानां शुभां सख्यैक पिसख्यनुशो विना। उ
न्मादे राक्षसैः प्रैतैरपस्मारे प्रवर्त्तने॥६८॥ मेहाति सारिणो तो यपान सेहस्य ऊष्टिनां। गुप्ते तु स्थावरोत्पतिः कोष्टे मूर्ति

कुतरोरमो २

आमको धारि १
अमेहीता इरुवणुपदिगुहति २
तदीतिनः थनो नीलपीतादीवीमा
नादि २

नक्षत्राणि चैरसूर्ययो रात्रौ दीवाग्रतः
अनीलेरुपधारणिरपतिरुपादीमत् ३
एषां चामादिषु ह्रस्वोऽन्त्येनैव तद्वत्
अनिसाध्या ह्रस्ववत्

नेरुहतिनावा नन्याश्च योनरः॥ दिवा ज्योतीषि यथापि ज्वलितानीव पश्यति॥१३॥ रात्रौ सूर्ये ज्वलंतं च दिवा वा चैव
चैवं सं। अमोघो पल्लवे यश्च शक्रं चापत डिद्रुणान्॥१४॥ तडित्वं तोसितान्योवानिर्मले गगने धनान्। विमानयानप्रासा
देय्यश्च संकुलमवेरं॥१५॥ यस्यानिले स्तुतिर्मंतं अंतरिक्षे च पश्यति। धूमनिहारवा सोपि निराहृतौ मिव मेदिनी॥१६॥
प्रदीप्तमिव लोकं च योवास्तुतमिवा नसा। नृमिमष्टौ पदाकारं लेखानि र्यश्च पश्यति॥१७॥ न पश्यति स न स त्रयो यश्च
देवी मरुधती। क्रैवं मां कोशं गंगां च तैवेदं तिगता युवं॥१८॥ योऽसादसौ स्मृतो येषु छाया यश्च न पश्यति। पश्यत्येको
गहीनो वा विलुप्तान्य स त्वर्जः॥१९॥ श्वका कंक कंष्ट्राणां प्रेतानां यक्षराक्षसां। पिशाचोरुगन्तानां नृतानां विलुप्तानामपि
॥२०॥ यो वा मसूरं कंठानं विधूमं वदति मिस्यते॥ आतुरस्य नावे नृत्कः स्वस्थो व्याविमवाप्नुयात्॥२१॥ इति ॥२०॥
अथातः छाया विप्रतिपत्ति मध्यायं व्याख्यास्यामः॥ ॥ श्यामा लोहितिका नीला पीतिका वापि मानवं। अनि इव तियं
छाया स परासुर संशयः॥१॥ द्वी श्री योनरपतो यस्य ते जनुजः स्मृतिः प्रजा। अकस्मात्त्यं न जं तेषां स गतासुर संशयं
॥२॥ यस्याधारो ह्यपतिनैः क्षिप्रश्चोर्द्धं तथोत्तरः॥ उन्नो वाजो बंधानां सौ दुर्धनं तस्य जीवितं॥३॥ आरत्नादशनो यस्य

आकाश
की गान्धर्व
प्रवाहक
वाचनपत्र
ति ५ नक्षत्र
आकाशपति
रहितो ६
वीर्यतोमल
अवतारलगा
महती पद्मा
दशरथरजि

अयुक्ता ह्यनभा अयु ५
वर्तिना छाया नाऽनृता नैव कथं नैव ध्रुवं वगा नो हीतका अपरस्ववर्त्तनी जवर्त्तनि रत्नवर्त्तनि पीतिः आहृतिता जवर्त्तनी इति सूत्रं नूतनं
पराभ्यासपंचमसीतमरः २ न जायते। सौंदर्यमिति पाठः २ न जायते। शीतं जवलाः स्मृतिः प्रजागौरवर्त्तनि ह्यवाक्स्ति किं अकस्मात् ५३॥
एतावन्मात्रः १ उर्ध्वं मेव गतः १

नमो भगवते वासुदेवाय ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥
 इति श्रीमद्भगवद्गीतायाः अष्टाध्यायः ॥ १८ ॥

१००
 १०१
 १०२
 १०३
 १०४
 १०५
 १०६
 १०७
 १०८
 १०९
 ११०
 १११
 ११२
 ११३
 ११४
 ११५
 ११६
 ११७
 ११८
 ११९
 १२०
 १२१
 १२२
 १२३
 १२४
 १२५
 १२६
 १२७
 १२८
 १२९
 १३०
 १३१
 १३२
 १३३
 १३४
 १३५
 १३६
 १३७
 १३८
 १३९
 १४०
 १४१
 १४२
 १४३
 १४४
 १४५
 १४६
 १४७
 १४८
 १४९
 १५०
 १५१
 १५२
 १५३
 १५४
 १५५
 १५६
 १५७
 १५८
 १५९
 १६०
 १६१
 १६२
 १६३
 १६४
 १६५
 १६६
 १६७
 १६८
 १६९
 १७०
 १७१
 १७२
 १७३
 १७४
 १७५
 १७६
 १७७
 १७८
 १७९
 १८०
 १८१
 १८२
 १८३
 १८४
 १८५
 १८६
 १८७
 १८८
 १८९
 १९०
 १९१
 १९२
 १९३
 १९४
 १९५
 १९६
 १९७
 १९८
 १९९
 २००

नीलमहिमाविष्णवे नमः
मुनिध्वजोद्भवपरीशती
सराय ४
अथ यत्किंचिदस्मादोषातिरुद्धयेन वीतिमेषो पयस्कृता कान्तो ग्राह्यवति ३
इति सप्तमे श्लोकस्य अन्तर्गतं द्वादशमं सूत्रम्

१॥॥
 अथ पुरुषावापादप्रसूतशोचः
 अतीसारश्च पदवासी हो वागैश्वर्यसर्वस्वात्
 स्त्रियोवाभ्रवात्प्रसूतः कृदिउमा लज्जीवति २ पुरतोवे
 इतयोप्रसूतः स्वतंत्रमाद्यि श्वेतो अमरिः कृमां ४ दसामयु ५ अति-प-अंतरे मरति ३
 मी-असस्य ७ मरणां प्रयति ६

अतः न च ॥ ७ ॥

तस्यागति
 मरुती
 धूनी ज्वति
 ते निविद्ध

अथ तस्य

वल्लत शोकपादसमुच्चितः ॥ पुरुषेहंति नारी तु मुखजो गुह्यजो द्वयं ॥ १७ ॥ अतीसारो ह्यारोहिष्काष्ठर्हिः श्वनोऽमेद्रा
 ता ॥ कासिनः स्वासिनो वापि यस्य तं स्त्रीणमादिशेत् ॥ १८ ॥ स्वेदोऽदाहश्च बलवान् हिष्काश्चासस्यमानवं ॥ बलवं त
 मपि प्राणैः वियुजंते न संशयं ॥ १९ ॥ रूपावा जिह्वा न वेद्यस्य सयं चाक्षिनि मज्जति ॥ मुखं च जायते स नियस्यते पवि
 वर्जयेत् ॥ २० ॥ वक्त्रमाद्यर्यते श्वेतां विद्यते श्वरणां तु नो ॥ चक्षुश्चाङ्गुलं तां यातियमराष्ट्रिगमिष्यते ॥ २१ ॥ अतिमा
 ८ त्रैलघुनि स्युर्गोत्राणि गुरुकौलिवा ॥ यस्याकस्मात्सविज्ञो यागं तां वैवस्वता जयं ॥ २२ ॥ पंकमस्य वृक्षातैर्धृतग
 धास्तु ये नराः ॥ मिष्टानगंधाश्च ये वोति गंतारस्ते यमालये ॥ २३ ॥ यूका ललाटमायां तिवर्तिना अतिवायसा ॥ ये
 वांचापिरतिर्नो स्ति यातारस्ते यमालये ॥ २४ ॥ नरातीसारशोकाः स्फः यस्यान्योन्यावसादिनाः प्रक्षीणव लमांस
 स्य न सत्रा कश्चि किमिदु ॥ २५ ॥ स्त्रीणस्य यस्य ह्युत्तरह्मे हृद्यैर्मिष्टैर्हितैस्तथा ॥ न शाम्यते न पानश्च तस्य मृतक
 रूपागतः ॥ २६ ॥ प्रवाहिकां शिरः शूलं कोष्ठं ह्रस्वदा रुणः ॥ पिपासा बलहानि च तस्य मृतक उपागतः ॥ २७ ॥ वि
 षमैणो पकारेण कर्मनिश्चयपुरातनैः ॥ अनित्यत्वाच्च जंतूनां जीवितं निधनं प्रजेत् ॥ २८ ॥ प्रेता हताः पिशाचाश्च

अतिताचारशीलेन १ अतितांतरकृतै पापैश्च २
 अनित्यानि शरीराणि जीवन्तान्

आधुः प्रन्यो नयत्तयात्

अथ न ६
 वे अथ मरणा

एतां हि स्वस्थं लक्षणा निवेदयतां दाहणा सर्वार्थपरं तं निवेदय
अथ स्वस्थं लक्षणा निवेदयतां दाहणा सर्वार्थपरं तं निवेदय सर्वार्थपरं य
अथ स्वस्थं लक्षणा निवेदयतां दाहणा सर्वार्थपरं तं निवेदय सर्वार्थपरं य

शाब्दिक
दीवत् ३

भेद उता
 वत्तपुत्र
 नैदिमुप
 तपुद्रुमि
 अपवनेग
 लीति
 ति-मागपद

[illegible]

शरायते
विष्णुवन्दे
मन्त्रसंग
ता
नगान्त
अठिरो
नधादयति
मानसमु
यति
दीनदयवर्ष
मन्त्रप्र
ति

दीवाप्रेतमंजाषत

गतस्त्यस्यः ५

काशपूर्णकम्पा

शतः स्तुतेः चोत्तराति ५

[illegible]

मओवायुहजूरवजिः

सं

इन्द्र एवः आत्मरो भुक्पत्यः

नमो भगवते वासुदेवाय ॥ १ ॥
तत्त्वज्ञानं नमो भगवते वासुदेवाय ॥ २ ॥
नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ३ ॥

स्वरेनादिनशहीनत्वोदयः १

रतादीषु प्रदुर्भावः पन्ने देवी जगती सारो हामी प्रते ३ न शीब दु कारे लता तसे वरुं ३ अरुवी ३ ३

पार

वी। नष्टहीनविकलविलसतस्वरताविवर्णता। पुष्पप्रादुर्भावोवा। देतनस्वसुखशरीरेषु। यस्य चाप्सुकफमूत्र
पुरीषरेतांसि। निमज्जति॥ यस्य बाह्विर्मंडले निविलसतानिरूप्योऽप्यलोच्यते। स्नेहान्यक्तकेसोर्गद्वचयोना
ति। यस्य दुर्बलो नैकदेशाति साराभ्यां पीड्यते। कासमानचक्षुश्चक्ष्मा निरुतः। सीताः छर्दिनैकदेशयुक्तः। स
केन स यरुधिरोद्दामीहतस्वरः। शूलानि पन्नश्च मनुष्यः सूनुकुरचरणवदनः सीलो न देवीपिंडी सुपिंडिकी
शपाणिपादोद्भासः। यस्य सर्वाङ्गे युक्तमपराङ्गे छर्दयत्यविदग्धमति सार्थ्यते। वाज्वरकासा नूतः सश्वासान्निय
तै॥ बस्तिवह्निर्लयश्च वद्रूपोपतति। स्रस्तमुष्णस्रब्धमेढो न नयीवः। प्रनष्टमेहनश्च मनुष्यः। प्राविशुष्पमानह
दयेः। आर्द्रशरीरो यस्य। लोष्टे लोष्टेनानिहेति। काष्ठं वाष्टेन वा। छिन्नैत्यधरोष्टे वोदशति ऊर्ध्वं। बालेदि। आलुंच
ति। वाकलैकेशाश्च। देवदिजगुरुसुहृदैर्घाश्च देष्टियश्च वक्रातुर्वैकगौथहागहितं॥ स्थानगता जन्मसर्वापी
दुयंति॥ यथोक्ते रोनिन्यामनिहन्यते॥ हेरावागृहदारशायनाशनयाने वाहनमणिरत्नोपकरणगहितनिमित्तमा
दुर्भावोति॥ नवंति चात्र। चिकिसमानसम्पक्यो विकारो यस्य वर्द्धते। प्रसीएव लमांसस्य लक्षणं तागतायुषः।

रमफेनसु
पीरुमेव

त्रोऽथति

अथा स्वास्तनः ५

अपु ३ काशः ५ मे छमेहन ५ जीमामन्या

द्वेषकरोति ३ लता निविहन्तीति
अथा दीप्ता दीप्तता न कोऽपि

प्राक् विप्रकृतस्य
जले वा वातादि लोहय
स्वाशयति शास्त्रेति

अरुत
शत ५
अनि
वा ५

स्वदेनादिनष्टहीनत्वामयः १

शतपथ ४

दत्तादीषु प्रादुर्भावः प्रेक्ष्य देवी-माती सारेणामि प्रतेर न शीबः दुःकारेणातस्यैव दुःखं प्रकृवी ३

पार

वी। नष्टहीनविकलविलसतस्वरताविवर्णता। पुष्पप्रादुर्भावोवा। देतनखसुखशरीरेषु। यस्य चाप्सुकफमूत्र
पुरीषरेतासि। निमज्जति॥ यस्य वाट्टि मंडले निवविलसतानिरूप्यो एषा लोक्यंते। स्नेहान्यक्तकेसोरे इव च योना
ति। यस्य दुर्बलो नक्तदेषाति साराभ्यां पीद्यते। कासमानचक्षुःक्ष्मा निहृतः। सीराः छर्दिनक्तदेषयुक्तः। स
केन सयसुधिरो दामाहतस्वरः। श्लानिपन्नश्च मनुष्यः स्तनद्वरचरणवदनः सीलो नष्टे धीविंही स्तुपिं डिके
रापाणि पादौ ह्यासः। यस्य सर्वाङ्गे तुक्तमपराङ्गे छर्दयत्यविदग्धमति सार्थ्यते। वाज्यरकासा नृतः सश्वा साम्रिय
ते॥ बलिवद्विषयवर्चवद्रूपोपतति। स्तनसुक्ष्मस्तर्भमेदो नययीवः। प्रनष्टमेहनश्च मनुष्यः। प्राविशुष्पमानह
दयेः। आर्द्रशरीरो यस्य। लोष्टे लोष्टेना निहतेति। काष्ठं वाष्टेन वा। छिन्नत्यधरोष्टं वा दशति ऊर्द्धोष्टं। बालेदि। आलुंच
ति। वाकलैकेशाश्च। देवद्विजगुरुसुहृदैर्घांश्च देष्टियश्च वक्रानुवृक्कगौयहागहितं॥ स्थानगता जन्मसंवापी
उयंति॥ यथोक्ते रोनिन्यामनिहन्यते॥ हेरावागृहदारशायनाशनयानवाहनमणिरत्नोपकरणगहितनिमित्तं प्रा
दुर्भावोवेति॥ नवंति वात्र। चिकिसमानसम्पक्यो विकारो यस्य वर्द्धते। प्रसीएव समांसस्य लक्षणं ततागतायुषः।

रूपकेन सु
धीशेनेवे

त्रोऽथ

प्राप्ता स्वास्तनः ५

अपुत्र-ताशः ५ मे छमेहन ५ जीमामन्या

द्वेषं करोति ३ लक्षणानि विहिन्यति
अपादीत्यादी गतहावकाः ६

प्राक् विप्रकर्षादयस्य
जेष्टेया वाताः रिक्तोऽयं
स्वाश्वरोतिः प्राक् विप्रकर्षादयस्य

कुष्ठस्य उपर्युक्तं प्रविशति प्रकृत्यागमिष्यते न वा लक्ष्मिः प्रकृत्या न च धर्मस्वरं पचन्तति तिनमनादि निपत्तिरिति वा दुःखं
 तेषां प्रकृत्यागमिष्यते न वा लक्ष्मिः प्रकृत्या न च धर्मस्वरं पचन्तति तिनमनादि निपत्तिरिति वा दुःखं
 य. 3

श्री.
६०

प्रमेहो हन्ति मेहिनां प्रमित्रं प्रसृतं वापिरक्तं नेत्रं हतः स्वरी पंचकर्म गृहातीतं कुष्ठं हती
 रुकुष्ठिनां हृष्टो रोचकश्चलात्तमतिप्रकृत शोणितो शोफाती सारसं युक्तं मशो व्या
 धिविनाशयेत् वात मूत्रपुरीषाणां विक्रमांशुक्रमेव वा भगं हरात प्रकृतं वेति यस्य
 तं परिवर्तयेत् प्रसूननाभिरुषां हृष्टं मूत्रं रुगन्वितं अशमरी सपपत्याशुसिकताश
 करो धृत्वा गर्भकोशं परासंगौ मक्षन्तोपो निमवृत्तिः ॥ हस्तः श्रिपं मूठगर्भे धियो यथो
 कौश्चाप्युपद्रवौ ॥ पार्श्वसंगात्र विद्वेषा शोफाती सारपीडितं पूर्वमाशो विरिक्तं
 पंचवर्तयेत् रुगन्वितं यस्मात्पतिविसंश्रुतेति पतितोपि वा शीतादि तौ तं रुग्मश्च
 चरेत्ताप्रियते नरः ॥ यो हृष्टो रोमारक्ता हो हृष्टि संघातश्चलात्तमतिप्रकृत शोणितो शोफाती सारसं युक्तं मशो व्या
 तं च रोहन्ति मा ४ नवां हि क्वाद्या सृष्टिपि पासात्तं मूठं विभ्रांतं लोचनौ संततो ह्यसितं

वेदमुद्रयोर्मोक्षि
 कुष्ठविनाशः प्रमेह
 र इति ३
 नातस्तत्र हृष्टीका
 म्रुष्टस्य प्रशुति
 भवति तदेसाध
 इति म्रुष्टस्य प्रशुति
 न प्रमेहमिति ३

राम.
६०

न नमिष्यः गर्भकोशे पापराजः
 प्रकृत्यागमिष्यते न वा लक्ष्मिः प्रकृत्या न च धर्मस्वरं पचन्तति तिनमनादि निपत्तिरिति वा दुःखं
 रक्तमपि निमवृत्तिः संनरतां न
 सो वा यद्यो कपद्रवा म्रुष्टा
 यः प्रकृत्यागमिष्यते न वा लक्ष्मिः प्रकृत्या न च धर्मस्वरं पचन्तति तिनमनादि निपत्तिरिति वा दुःखं

गुणनिष्ठा विरक्तस्यापि कुनरुदरेष्वयं तं वयं यत्परं सत्कानी
 शीति ३
 सद्यो तं शूलं प्रकृत्यागमिष्यते न वा लक्ष्मिः प्रकृत्या न च धर्मस्वरं पचन्तति तिनमनादि निपत्तिरिति वा दुःखं
 रोमाचः ३

महोदयवृक्षस्य अतश्चैतदस्ति
तस्मिन्नुदाहृतं नमो नमो नमो
इति यावत्तस्मै नमो नमो नमो

कुटुम्बिक रत्न का.
वैद्यनाथानुपय
निष्ठाजीवन्निजा
सत्तपोपदेकते

सुनानि इहा
विषात्तास्तदीषात्

2.

三

विनाशयेत् ॥ ॥ इति त्रयविंशोऽध्यायः ॥ ॥ अथोयुक्तसेनीयमध्यायं व्याख्यासः ॥ ॥
युक्तसेनस्य वृषते परानधितिगीषतः ॥ मिषतारहाणां कार्यं यथा तदुपदेह्यते ॥ विजिगीषुः
सहामात्यैर्यात्रायुक्तः प्रयत्नतः ॥ मिषतारहाणां कार्यं यथा तदुपदेह्यते ॥ विजिगीषुः स
हामात्यैर्यात्रायुक्तः प्रयत्नतः ॥ रक्षितव्यो विशेषेण विषादेव नराधिपः ॥ यथा न मुहकं क
यां भक्तं पवसमिधुनीं दूषयत् परयत्तस्मान् नानीयाच्छे ॥ धयेद्विषक ॥ तस्य लिङ्गं विकिंसात्
कल्पस्थाने प्रवक्षते ॥ तत्रैकं कालं संयुक्तः शेषाश्चागंतवः स्मृताः ॥ विषकवातादिमिष
द्वदीपतैर्नादिसंपुतः ॥ निर्वीत्यरक्षणादेहीतथेवागंतुमृत्युभिरितिकश्चित् पठंति ॥ दोष
गंतुं न मृत्युभ्योरसमृत्युविशारदो ॥ श्लेतां वृषतिं नित्यं पत्ना द्वेघपुरोहितो ॥ ब्रह्मावे
दांगमष्टांगमायुर्वेदमभाषत ॥ तस्मात्पुरोहितमतेवर्त्ततमिषगात्मवान् ॥ शकरो

पेशानेति नमि मध्येति
प्रश्नं किञ्च यान्त्रिकम्
देहो ननु प्रमाणम्
यत्किञ्चित् कथ्यते सा
हस्यमिति न कीदृशम्
निर्गतमित्यादि पश्यन्तु
स्वभावेनेत्यादि
लिना सन्तीति स्ति
रवा ५

रामः कृष्णः कल्याणः

三

संज्ञा: द्वै सत्तायका जगत्

नाना जालेनियनमिति
 यो यस्मिन्नुपतेनाएव
 नावमृष्टुनामलेसा
 दिनप्रपद्यत्यतिरेके
 दधितोमूर्ध्वपदीनच
 यतिननुमदिनामृष्टु
 भेत्तवेषु तदाश्रयाः
 एवमेव हारनधितोम
 सिद्धानयन्तीह

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥
॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

[illegible]

आविवेति तस्मात्तियथास्मिन्नवलक्षणानि

अथ द्वितीयः

निष्कर्षः ६ तः ५

हीतांतरं ह्यपयतित्वरः। आवित्तात्वं प्रताम्पतं निद्रायुक्तमतीव चाशीराशो गितमं
संवनेरं नाशयति त्वरः। आसप्त्युत्पिपासा तं हीतां त्वरति पीडितं विशेषेण नरं वृद्धं स
ति सारो विनाशयेत्। शुक्लासमन्ने दृष्टारसूक्ष्मासमति पीडितं कृष्णवक्रमेहं तं यस्मा
हंतीह मानवं। आसप्त्युत्पिपासा त्रविधेषु ग्रन्थिपृष्ठताः। त्वेति दुर्बलत्वं च गुल्मि नो
पुत्सु मेध्यतः। आध्मानवस्तिर्द्विस्मिद्वह्निहिका नृजितां रुजाश्वाससमाविष्टं वि
द्विर्वाशयेन्नरं। पांडुस्तनुरवोपश्चात्पांडुने वश्यु योनरः। पांडुसंघातदृशी वपांडुरोगी
विनश्यति। लोहितं कृद्घसु वक्रशो लोहिते भ्राताः। रक्ता नां च दृशां दृष्टार कृपिता
विनश्यति। अवांशु रवस्तु सुखो वाहीतामोसवत्तोनरः। जागरुको रसं देहमुन्मादेन
विनश्यति। वक्रशोपस्मरं तं तु प्रहीतां चलितं श्रवौ नैवां च विकृतीणामपस्मारो

अथोऽथर्वः। अथर्वः ३

रि०

पांडुवर्ण पांडुवर्णः ४

अथ श्रीमद्योगाचार्यस्य सनातनधर्मसूत्रे
अथ श्रीमद्योगाचार्यस्य सनातनधर्मसूत्रे
अथ श्रीमद्योगाचार्यस्य सनातनधर्मसूत्रे

हानिः

की

सर्ववर्णानां प्राणाशोधर्मकर्मणां प्रज्ञानामपि चोद्धिन्नं नृपव्यसनं होतुतः। पुरुषा
णां नृपाणां च केवलं तुल्यं श्रुतिं ता आतात्यागः समाधेयं विक्रमश्चाप्यमानुष्यत
स्मादेवमिवाभीक्ष्णं वा घनः कर्मभिः शुभैः। चित्तं नृपतिर्वैद्यश्रेयांसीह न्विचक्षणा
॥ स्कंधावारेचमहती राजगोहाहनंतरं। भवेत्संनिहितो वैद्यः सर्वोपकरणान्वितः। तत्र
स्थमेन ध्वजवधशः। व्यातिसमुत्थितं। उपसर्पत्पमो होत। विषशाल्यामद्यादितां स्वि
त्रैव कुशलान्येषु शास्त्रार्थेषु बहिष्कृतः। वैद्यो ध्वज इवाहं वाताति नृपसद्विधपू
जितः। वैद्यो व्याधुपसृष्टश्च भेषजपरिवारकः। एते पाशश्चिकित्सायाः कर्मसा
धनहेतवः। गुणावद्विधिभिः पादैश्चतुर्थो गुणावानभिषक्तः। व्याधिमत्त्येन काले
नमहांतमपि साधयेत्। वैद्यो नास्त्रयः पाशश्चतुर्थो गुणावतोऽप्यपार्थक्यः। उक्तं

अथ यथागुरुणादिवाग्देवशः श्रीहोत्यातिः इति

उक्तं सति सा भवेत् ॥ १ ॥

अथ श्रीमद्योगाचार्यस्य
सनातनधर्मसूत्रे

४.
६३

अष्टतः। पस्पस्युसस्पपरममायुर्मवतिसप्ततिः। तद्यन्यस्यायुषो ज्ञानमत ऊर्द्ध्वनि
बोधसोह स्वा नियमपर्वोऽति सुमहद्वापि मेहनतां तथोरस्पवर्त्तनी ठानि नवस्योत एष्ट
मायती ऊर्द्ध्ववश्रवणोऽष्टनी नाशा बोधा शरी शिणः। हसतो ज्ञमेतो वापि संतमां संप्रदर्श
तौ प्रेक्षमेयश्च विश्रांतं मती वेत पेव विंशतिं। अथ पुनरायुषो विज्ञानार्थं मंगप्रत्ये
गप्रमाणसारा नुपदेक्ष्यामः॥ तात्रांगान्यंतरास्य तेराधिभविष्यवाङ्मशिरांसितस्व
यवाः प्रत्यंगानीति। तत्र स्वेरंगुलौः पादगुष्ठप्रदेशिन्योऽद्यंगुलापते। प्रदेशिन्यास्तुम
ध्यामाना मिका कनिष्ठिका यथोत्तरं पंचमभागहीना। पंचनुरंगुलायते पंचांगुल
विस्तृते प्रपश्यते तैः पंचवतु रंगुलायत विस्तृतोपास्मिः॥ वतु ईशांगुलपरीणा हा
निपादगुल्युजं धौ मध्यानि अष्टादशांगुला जंघानात्र परिष्ठाहा त्रिंशोऽंगुलं एवं प

नादां प्रपदि प्रोक्तं

२३३ अखिविहाय ३

धनुजतर २

अत्र मर २
रहना-राहलेना मं ह्यानि नि अथवा पिका ति ठानि २
ज्ञानतो वीमि ३ चिन्ति ३ अथवा न स्यो गच्छे मलागुषः २

पाद ५

नखिविहाय ५

राम

६३

वाङ्मयः ४ कोटि ७

विस्तार ३

८ गित २

चाशतज्ञयापामसमावृष्टं गुलानि वृषणाविकुलशाननाशापुटभागा कर्णमूल
 नयननयनांतराणि तुरंगुलानि मेहनवदनांतरनासाकर्णललाटोक्तोक्तो ययं दृष्ट
 तराणि द्वादशगुलानि भ्रूविस्तारो मेहननामिहस्तनांतरमुखायामसमिबंधप्रकोष्ठस्थो
 ल्यानि इंदुवर्षिपरिणासमपीठकूर्प्यंतरायामः षोडशगुलानि चतुर्विंशत्यगुलानि हस्त
 द्वाविंशत्यगुलानि हावुरुर्मणिबंधवृषणतरांतरं षोडशगुलानि तले षड्चतुरायामविस्तार
 रात्र्यगुलमूलप्रदेशिनी श्रवणावांतरमध्यमंगुलिपंचांगुलैश्चैव पंचांगुले प्रदेशि
 न्यनामिके माहवंगुलौ कनिष्ठ्याष्टौ चतुर्विंशतिविस्तारपरिणासमुखश्रीवाविभा
 गंगुलिविस्तारानसापुटमयीशनपनविस्तारपरिणासनांतरं कानवमहस्तारकांशो द्वा
 दशिकेशांतरमस्तकांतरमेकादशगुलमस्तकाहर्वकेशांतोदशगुलानि कर्णावैष्वा

गुलानि
 दन्तमूलमिति
 चतस्रामरिच
 तुरंगुलप्रज्ञा
 ८० ३
 स्थितौ ५

कनिष्ठ
कावर्गमिति ५

शकावर्गमिति ५
नाशावास
हस्तार

जेनाप्रोक्त ४

अवर्ग
काहर्व

सप्तमतालेज
५५ नागः २

प्रदेशिनामध्वजानामिकाकनिष्ठिका
 यययोचैव विमानागहीना २४

चतुर्गुलमिति ५
 कनिष्ठार्तोयो
 ५५ तरे ५

माला

त्रिभक्त्या

पञ्चाक्षरं

सोमपप्रोरिति। प्रवतिचात्र॥ सामान्यतोऽप्रत्यंगप्रमाणादथसारतः। परीक्षायाः सनिपु
रांभिषकसिध्यातिकर्मसु॥ व्याधिविशेषास्तुप्रागभिहिताः॥ सर्वएवेतेत्रिविधाः साध्याय
प्राप्रत्पारव्येपाश्चातवेतानक्षयश्चिकीपरीक्षेताकिमयं सोपसर्गिकिप्राक्षेवलोन्यनक्षरा
शति। तत्रोपसर्गिकीपूर्वोत्पन्नव्याधिं जघन्यकारिजातो व्याधिरूपसंजाति। सतन्मूलएव
पदवसंज्ञा। प्राक्षेवलोन्यः प्रागेवोत्पन्नो व्याधिरपूर्वोऽनुपदवश्चान्यनक्षराणो योभवि
ष्यद्व्याधिरव्यापकः॥ सपूर्वद्वयसंज्ञः तत्रसोपदवेप्रन्योन्याविरोधेनोपक्रमेतावलनवत्तमु
पदवंता। प्राक्षेवलनं यथास्वाअन्यनक्षराणोत्वादिवाधौ प्रयतेता भवतिचात्र। नास्तिरोगो
विनाहोषेयस्मात्तस्माद्विचक्षणा॥ अनेकमपि दोषाणां लिंगैर्व्याधिमुपाचरेत्। प्रागभिहि
तारूतवः॥ शीतेशीतप्रतीकारमुक्तेचोस्मनिवाराणां कृत्वा कुर्यात्तक्रियां प्राप्ताक्रियाका

अमोशतिवेव गपत्वादि

वीरोचरितं

तत्पुत्रेन

नहापयेत्। अत्रापेवाक्रियाकाले प्राप्तेवानकृताक्रिया। क्रियाहीनातिरिक्तावासाध्येष
 पिनासिध्यति। यद्युदीयेतांशमयतिनान्यं व्याधिकरोति चेत्। साक्रियाननुपाव्याधिहृत्य
 न्यमुदीरयेत्। प्रागभिहिते गिरन्नस्य पावकः॥ सवतुर्विकेनवति। शेषानभिपन्नकोवि
 क्रियामापन्नस्त्रिविकेनवतिविषमोवातेनरीक्तः पितेनमहः श्रेष्ठाणां समासर्वसा
 म्पादिति। तत्रयोयथाकालमन्नमुपयुक्तसम्पकपवतिसमः॥ याकहावित्सम्पक
 पवतिकहाविहाध्यानशूलोहवर्त्तीतीमारजठरगौरवात्रकृजंनप्रवाहगानि। कृत्या
 सविषमः॥ यः प्रभूतमप्युपयुक्तमाशुपवतिसतीक्तः॥ स एवाभिमानोत्पत्तिरित्यो
 ताप्यतेमपुरुषुः प्रभूतमप्युपयुक्तमाशुतरं पवतिपाकाते एषगलतावोष्ट
 शेषहीरुसतापान्नजनपतिः यः स्वान्यमप्युपयुक्तमुदरशिरोगौरवकासश्चासप्र

सेक कृद्दिगात्रसाहता निहृत्वा मलता कालेन पवतिसमं हः विषमो वातजानरोगान् तृतीह पित्तनिमि
 त्तज्ञाशकरोत्यग्निस्तथामहोतिकारात्रकफसमवात्र। तत्र समे प्ररीरहाणं कुवीत विषमस्निग्धत्व
 लोः क्रिया विशेषेण प्रतिकुवीता नीलो मधुरस्निग्धशीते विरेके श्वासी रक्षिसर्पिर्मिर्महैक दुतिक क
 षाये र्वमनैश्चा एवमेवात्यग्रे विशेषेण माहिषे श्वासी रक्षिसर्पिर्मिर्महैक दुतिक कषाये र्वमनैश्च। ज्ञा
 ढरो मगवान् अग्निश्वरो न स्पपावकः॥ सोऽप्यादसानादशनो विवेक्तुं नैव शक्यतां प्राणापानसमाने
 स्तुमर्वतः पवनो ह्यभिः॥ ध्यापते पात्यते धापिस्वे स्वे स्थाने व्यवस्थितेः॥ वयस्तु त्रिविधं बालं मध्यमं
 वृद्धमिति। तत्रो न षोडशवर्षा बालाः। ते त्रिविधाः क्षीरपाः क्षीरात्राहाः सुत्राहा इति। तेषु संवत्सरपाः क्षीर
 पाः॥ द्विसंवत्सरपाः क्षीरात्राहाः परतोत्राहा इति। षोडशसंस्मारेतोरमध्यवयः तस्य विकृत्यो वृद्धिर्पेवि
 ने संपूर्णा ताहानि॥ तत्राविंशते र्वृद्धिरात्रिंशौ वनमावत्चारिंशः तः सर्वकालिंदियवत्नवीर्यसंपूर्ण

ते श्रौतयो

लो २ बौ

४
६६

र्गिता। अत ऊर्ध्वमीषतपरीक्षानिर्धोवत समति। समनेर्द्धंती यमाणा कल्पी द्वियवलवीयो आह महन्य
 हनिवलीपलितवाली त्यनुष्ठं कामश्चासप्रभृतिभिर्प्रयमानसर्वक्रियास्वसमर्थं जीर्णगारमिवाभिवृष्ट
 मवसीदतं वृद्धमाचक्षते। तत्रोत्तरोत्तरा सुवयो वस्था सूत्रोत्तरोत्तरा मेषजमात्रा विशेषाः। कृत्स्नपरिहाने
 सत्रमापेक्षनया प्रतिजुवीत। भवति वाचः॥ वाल्ये विवर्द्धते श्रेष्ठा मध्यमेपि तमेव तु। श्रियं वृद्धते
 वायुवृद्धे तद्विषयो जयेत। अग्निहारविरेके सुवालनवृद्धौ विवर्जयेत। तस्माद्येषु विकारेषु भृष्टी कुप्य
 तक्रियांशने॥ देहः स्थूललक्ष्णो मध्य इति प्रागुपरिष्टः। कर्षयेद्देहयेवापि सशूललक्ष्णो नरो रक्षणा
 चैव मध्यम्यजुवीत सततं मिषकावलमभिहितगुणां। होर्त्त्यनुस्वनाददोषजगद्विनिर्गते हितं वायस
 हलवैवतः सर्वक्रियाप्रवृत्तिः। तस्माद्वलमेव प्रक्षनमधिकारणानां। केचित्कुरंशाः प्राणवतः स्थ
 नाश्चाल्यवलानराः। तस्मात्स्थिरत्वव्यापामेव लंघेद्यः प्रतर्कयेत्। सत्त्वं तु वासनाभ्युदयक्रिया

राम
६६

वराहपुराण मन्त्रेन वरी १२

मुडी ५

तज ४

गरसपी १२५

जी ५२

भाव प्रेक्षनं

कारणसो मन्त्रः

मासवद्धने

लक्ष्मी

अपि वकुर्वति मतिमापूत्र एधूपने कैषा पाणामनस्मानो वृत्ता एतत्त्वकप्रसाधितं धृतरी तं कषायं वा प्रोपलै पंप्ररास्यते सो मा
 मृताश्च गंधासुका कोत्यादौ गणैतथा हीरप्ररो हेषपिववर्त्रयोरोपणस्मृताः समंगा सोम सरला सोम वाश्च गंधासुका कोत्यादौ गणैव
 था हारिप्ररो हेषपिववर्त्रयोरोपणस्मृताः वल्कः सचं रनं का कोत्यादि वल्कल्लस्यात् प्ररास्मो वणरोपले ॥ ४ ॥ यकृपण्यं गुप्ता वहरि
 देमालती सितिका कोत्यादि च योजः स्यात् तन्निष्ठु जा रोपले पृते काला तु मायं गुरुणी हरिदे देवदारु वप्रियंगवश्चरो वंचतै ल यो ज्यो
 तिरोपले कंशुका विफला धरो वंका सी सें अ वला कृपा धवाश्च कर्ण यो त्वं क वरोपले कर्ण मिष्यते प्रियंगुका मजर से पुष्पं का सी सें मे व
 ल कर्ण धनु जं वै वरोपणार्थं प्ररास्यते ॥ ५ ॥ चतु यो वृत्तं स्प विफला या ल यै व वार मा क्रियो रोपणार्थं विद्वीत यथा क्रमो अ यामार्गश्च
 गेवा वता ले पत्री सुवर्चला तुत्सा दने प्ररास्यते का कोत्यादि अ योगणः का सी सें सें च वं कि एव कु रं विं दो म न शि ला कु कु टां ड क पा ला
 नि सुमनो सुकु लानि वा फले सै रे व कारं जै था नू र्ण नि यानि व नू ए सूर्य च मां से पु प्र रा स्मा न्प त्सा दने सं म लं व र्ग प्र र्ध वा य था
 पि वा प्र पु जित निष्ठु प्रा ता दि ह्ये क म सु ॥ ॥ इति षट् त्रिंशोऽध्यायः ॥ ॥ अथातो भूमि प्रविभागी यमया ये यः ॥ तत्र रा के रा म्म विष म व
 ल्मीकं रमशानां घन न दे वा र्म ते नै सि क ता भि रं व य ह तां म नू रं व रां म नं उ रा म दू रो द कं मि थ्यां प्र रो द व ती मृ धो स्थि रां स मां ल स्मां गौ री लो
 हि तां वा भूमि मौ ष य य ह णा य परि ते तं तं स्मां ज्ञा त म पि क मि वि व रा स्मा त य प व न र ह न तो य सें वा स मा र्ग रं उ म ह त मे क र सं पु रं ४ ५ व रा म
 गा द मूलं तो री यो वौ ष ध मा री ते ये ष भूमि प री ज्ञा वि शे षः सामा न्य वि शे ष त ल आ म्म व नी स्थि रा गु री र्पा मा ल स्मा वा स्मूल वृ त्त स

प्री ५३५

मुसली ७

चक्र ११५

५१५

रातोपाधर

राम

६८

वसस्थान ३ यथो सीतीस
दि ४

गर्त ५
उत्त ३

खेदकती ५
पालु ४ का ५५

पृथ्वीयाग्निरुक्ताः २
गतेयुक्ताः २

भस्म ३

अतिमधुरश्चिह्नश्चित्तानि याधीते एतेन शो वन्मप्यहं तत्र एधिप्यं जोडुणश्च ५
या नरमो ५

॥ स ज्ञेया निष्ठा
नमो बुद्धिः ५
आधना निरुद्ध
ति ५ सोम्यालो
पध्वनि सो
म्योपुरी ५

॥ ५ ॥

समायामुगुणभूमिष्टाग्निश्चाशितलास्रोक्ताग्निग्नसस्यतुणकोमलहृत्तश्चाशुक्तोवुगुणभूमिष्टानानावर्णिलघुमव
नीप्रतिरुलात्पवांडुरसपरोहाश्चिगुणभूमिष्टाहंसारसिसवर्णितुरुक्तकोटराल्परसरसपापानिलगुणभूमिष्टाहंदीस
समाश्रवेतीअवत्तरसजलामर्वतोऽसाररुत्तामहापर्वतवृत्तप्रधारणमात्राकारगुणभूमिष्टातत्रकेविराजदकिंभीःशारद
वर्णीशरद्वरुसेतवसेतयीधेषुयथासंभ्रमलपत्रत्वकुक्षीरसारफलाभ्या ररीतेनितुनसम्पद्वैस्मात्सोपायेयत्तावजगतसो
मनौपयानिसोम्येष्टुतुगुहातानिसोम्यगुणभूमिष्टापोभूमौजातानिविरेवनप्रव्याण ररीतत्राग्निश्चाकारगुणभूमिष्टापोसं
शमनानिएववलवतराणिनवंनिसर्वाणभिनवाभिन्यत्रमधुष्टतुगुडपिप्पलीविडंगेनः सर्वाणैवसत्तीराणिदीर्घवैतितेषामसं
प्रकावतिक्तावत्संराणा ररीतत्रवैतिवात्रगोपालास्त्रापमावाभायेवायेवनवारिणमूलाहाराश्चयेतेनोप्रेषजवक्रिरिष्यतेसं
वीवमवसायेपुपुताशालवैणादिषुववस्थितेनकालोत्तितत्रसर्वविधीयतेवर्णंवरसोयेताषड्विधाभिरुच्यतेतस्मान्
मिस्वनावेनवीजिनःषड्रसामूनाःअवत्तःकिलतोयस्परसोनिश्चयनिश्चितःरसमएववायवकोवकोभूमिरसाहंयवद्वयंपुराण
वायाहमेवंविनिर्दिरोत्विडंगपिप्पलीसौंसेसपिश्चापतवेहितंअन्यत्वभिनवेरोषरुह्रीपादोषवर्जितंजंगमानोचयस्योतार
करोयनखारयःसीरमूत्रपुरीषाणिजीर्णहारेषुसंहरेत्तस्मात्तत्रांडकलकसंकुचिन्यस्तत्रेषजैशरास्त्रापांदिशिषुवौवैवजा
गारमिष्यतेइतिसुवस्थानेसप्तविंशो जायः॥ ॥ अथातोऽव्यगुणसंश्रुणागमयायेव्याख्यास्यामः॥ ॥ समासेनसप्तविं

अनिप्रयुक्तं
चिह्नं पावमन
इव्याणि कुन
यन्मरुत्तयो
उचयत्राणिनि
५

सत्त्वानि ५

तरुण

मि ५ विमंयेनापराहृष्टापवीपनीर
सादिनिः

२ म. वि. २

हस्तपदी

अरुसकरी

जोषर

पुनर्वसु २२ स. वि. ३

सा. वि. ४

वा. जे. सार

सा. वि. ३

स्य. द. न. व. ३

सा. वि. ५

श्रु. न. व. ५

कु. फ. ३

जे. वि. ५

र. क. त. वि. द. न. ५

म. वि. ५

रात्रिप्रयुगुणमवतिनघमावदरिगंधाविहारीविश्वेदेवासहदेवास्वरं द्वाष्टयकपणीरातावरीमारिवाजीवककाषभकौमहाम
 हासुप्रसहादहस्योपुनर्नवाएरंउहंसादिचक्रिकालीअपनीवेतिविघातविरारिगंधायंगणः विज्ञानिलापहः शोफ्युल्लोगम
 दधिनिवासकासविनाशकत् आरग्वचमदनगोपघोटाकंजिमाणिकं विपाटलाभवीइयवसंमपलीभिवकुंठेकंकदलीरासी
 गुडुवीविचकसाईष्टोकरंजदयंपुटलाकराततिक्तकानिमुखवीवेतिआरग्वधादिरितेसुकाएश्वेअविषघापहंमैहकुष्टज्वर
 वमीकंष्टघोत्रणरोपणः शालसांराजकणीखदिरकंदरंजमुकभूजमेषष्टं गीतिनिशवदनकुचंदनशिंशिपाशिरीषत्रशनच
 नार्जुनकमालभूतीकंष्टकणीगुरुणिकालीयकंवेतिशालसादिहिरितेपगणकुष्टविनाशनः मेहपांझामयंहरकफमेरोवि
 जोषणः वरुणनेगलः विष्टलकीरीमेषष्टं गीदंजहृतीद्वयंवेतिवरुणाद्रिगलेषेकफमेरोविलापहविनिहंतिशिरः शूलगु
 ल्मासंतरविषधीरक्षीरतकसहवरदयदंभचूदनीउंनानलंककुचाकाशाम्भेदकाश्रिमंथमोरटाकरारंभैलंककुंठिकेदीवरक
 पोतवंकाश्वदंष्ट्रावेतिवीरतकीदिरितेपगणोवातविकारनुत् अम्परीशार्कशस्त्रक्षुधाधातरुजापहः शोभसावररोधप
 लानाकुंठनक्षत्राकंकटफलैलवैलुकंसलकीजिणिणीकंदुवाशालेकदलीवेति एषरोधारिरितुक्तोमेदः कफहुरोगणः मोनि
 दोषहरमेमीवर्णेविषविनाशनः अर्किलैकंकरंजद्वयनागदंतीविचकमधूरकभाईरास्माइंदुषीत्तुअश्वेतामहाश्वेताव
 शिकालीअलवणजेतिष्मतीतापसदृताश्वेति अकरिकोगलेषेकफहृत्कमिस्तरनः प्रतिष्ठायासुविष्ठासकाशघोत्रण

दी. वि. ५

जी. जे. सार

शे. य. न. ५

राम

६

श्री. वि. ५

स. वि. ५

क. कु. ५

वे. ल. न. ५

प. व. व. ५

हस्तपदी

कं. वि. ५

कु. फ. ३

जे. वि. ५

पा. वि. ५

वी. वि. ५

व. क. ५

म. वि. ५

म. वि. ५

म. वि. ५

3 रामरतीका २५१

मन्त्री ३

मन्त्री ३

मन्त्री ४

मन्त्री ५

मन्त्री ५ नमो भगवते वासुदेवाय

मन्त्री ५ मन्त्री ५ मन्त्री ५

तीरीपप्रकप्रपौंडरीकमृद्धीकातुद्धिजीवंसोमयुक्तंवेति। काकोत्यादिरयं पितृशोणितानिलनाशनः जीकोचं हणोदृष्यस्तस्य श्रेष्ठ
करमथा। उपकसैववशिलाजतुंगुलकासीसद्य हिंरुनितुत्यकंवेति। उपकादिकं फं हंतिगणे मे दोविशोषण अम्परीशर्करामृत्रहृ
गुल्मविनाशनः सारिवामककवेदनपमककाश्मरीफलमधूकपुष्पाणिउरीरंवेतिसारिवादिः पिपासाघोररुपित्रहरो हणः मृदंवेतिच
जनादिगणे घेषरुपित्रनिवहणः विषोपशमनोर्दहंन्याभ्यंतरतया। पक्षकप्रक्षोक्तफलराडिमराजादनकेतकफलशाकफलानि विफ
लावेतिपक्षकदिरिसेषगणे निलविनाशनः सूत्रहोषहरोरुचः पिपासाघोररुपिप्रदः। प्रियंयुधातकीपुत्रो गनागपुष्पंवेदनकुवंदनमो
वरसरसोदुनकुंतीकाश्रोतो जनपमकेसरपोजनवल्लीदीर्घमूलवेति। अवष्टावातकीकुसुमेसमंगाकवेगमधुकावित्वपेशिकारोअशा
वररोचपलाशानेरीरुहपप्रकेसरणीति। गणैप्रियंयुधवादीपकातीसारनाशनौ। संधानीयौहितौपित्रेवृणनांवापिरोषणैमयो
उवराप्रम्यसत्समश्रुककुं नाशकोउपमंजेरुहयपिपालमधुकरोहिणीविकूलकदेववदरीनिंदुकीसिलकीरोअशावररोअमलातक
रुदिपिपासाराहनाशनः। उमलकुंतीतलकुमुदसौगेधिककुवलपपुंडरीकाणिमधुकंवेतिनल्लादिरयं दाहररुपित्रविनाशनः।
पासाविषहृद्रोगरुदिमृच्छीहरेगणः सुक्ताहरिद्रादामहरिद्राहरातकामलकविनीतेककुष्टहैमवतीपाठाकुरोहिलीशाईष्टानिविषा
प्रवस्तिनल्लातकीवित्रकश्चेति एषनुष्मादिकोनायागणः श्लेष्मनिश्रदनः योनिरोषहरस्तन्यशौचनपावनलयाहमवामलकविनि
तकातिविफला। विफलावप्रपित्रघ्नीमेहजृष्टविनाशिमीवक्ष्यादीपनावैवविषमज्वरनाशिनी। विषलीमरिवष्टगवेराणिवि

मन्त्री ५
मन्त्री ५
मन्त्री ५

मन्त्री ५

उद्धीनिमृक्तुंउरवीदनपमकंवेति एषः सर्व मन्त्री ५
ज्वरान्तेति उद्धीनिमृक्तुं उरवीदनपमकंवेति एषः सर्व मन्त्री ५
मन्त्री ५ मन्त्री ५ मन्त्री ५

मन्त्री ५
मन्त्री ५
मन्त्री ५
मन्त्री ५
मन्त्री ५
मन्त्री ५

वेत्ता २२ देवता ११ ककुडा ११ चन्द्र २२
 सप्तमी २२ श्रद्धा २२ श्रद्धा २२ श्रद्धा २२
 श्रद्धा २२ श्रद्धा २२ श्रद्धा २२ श्रद्धा २२

व्याख्यासुप्रामाण्यमनकुटजजीभूतकेहवाकुयामागुविशेषरुतवेवनसर्पविडंगपिपलीकरंजप्रमुत्राटकोविदारकवुदाराविष्टाश्व
 गंवाविडुलवंशजीवकश्चेतासंएणुष्पीविवीववाभृगेवीरुवित्रामभूकविषाणिकाप्रियंगुलवणरसाजनीकेसुहीपयस्यावेसुर्धनाग
 हराणितत्रकेविदारप्रवीणपलानिकोविडारादीनामूलानिप्रियंगुदीनापुष्पपत्रनिर्मासदीराणीतिरुट्टरुपामारतीप्रवंतीसमल
 शोविनीविषाणिकागवाहीगिलात्रीशुक्रसुवर्णदीरीवित्रककिणिहीकुराकाशशालितिल्वककेपिल्वकरम्पकपाटलाफगविपलान
 लिनीवमरुंगुलैरंडरतीकमदाहसससुदार्कज्योतिवेसुचोनागहाराणितत्रतिल्वकप्रवीणमूलानितिल्वकादीनांपाटलानांतात्व
 यः कपिलकादीनांफलरजइतिप्रगादीनामेरंडातानांफलानिस्तुतीकरवचयोः पत्रंशेषाणोत्तीराणि कोशातकीसमलानोविनीदेव
 तीकारवेलिकानेसुमयतोनागेहराणि एषांस्वरसाइति। पिपलीविडंगपामागुशिष्टसिद्धार्थकशिरीषमरिवकरवारविंवीगिरिकलि
 काकिणिहीक्याज्योतिष्मतीकरंजाकलिकेलमुतातिविषाष्टंगवेसुतालीसनेमालसुरसाजकेयुदीमेषष्टंगीमातुलुंगीसुरंगीपीलुजा
 तीशालतालमधुकलाताहिंगुलवणमधुगोसंज्ञसमृज्वाणातिशिरोधरेवनानि। तत्रकरं प्रवीणफलानिकरवारादीनामकंतिनां
 मूलानितालीसपुष्पिकाकेकेदाः तालीसादीनामर्जकांतानांपत्राणिइयुरामेषष्टंगोः त्वचोमातुलुंगीसुरंगीपीलुजातीनांपुष्पाणिशा
 लतालमधुकादीनांसारोः हिंगुलाक्षेनिर्मसौलवणनिपार्थिवविशेषाः। मद्यान्यासवसंयोगाः गोमूत्रसंज्ञसौमलाविति। शशमनान्
 तउर्ध्वस्यामः। मद्राकुकुटहरिद्रावरुणमेषष्टंगीवलतिवलाककुडात्रगलसल्लिकुवेरादीवारतरुसहवराभिमंथवत्सारमेव

जाम
 चानव
 सेकुज
 अतिउ

सप्तमी २२
 सप्तमी २२
 राम
 २९

श्रद्धा २२ श्रद्धा २२ श्रद्धा २२ श्रद्धा २२

चन वहन ३
गोप २५

पीठल २
शालघाति १

कडुकं चूषणं कफमेरोघं मेहकुष्ठलगाभयान्न। निहत्या दीपनं गुल्मपीनशाग्न्यल्पतापि आमलकं हरीतकी पिप्पली चित्रकश्चेति आ
मलकादि रितेषु गण सर्वज्वरापहः वक्ष्यो दीपनो रुच्यः कफारो व कनाशनः वपुसी सुनाम्नरजन हस्तलोहस्तवर्णी रीत्यो लोहमलाश्च
निगण्य ध्यादि रितेषु गरुमिहरः परः पिपासा विषहो गणो दुमे हर हेमपा ला सार वत ककुट जाम्बमारक कडुपल हरिद्रा कपुतिर्नरा
प्रहृष्टमालतश्चिफलावेति गणः कषायमधुरकफपित्ताग्निनाशनः कुष्ठकमिहरश्चैष दुष्टत्रणविशो घनः एभिर्लेषो वने लोश्च स पिप्पली च
पानकान्तर। क्षारान् यथा वि कल्पाश्च क्षार पिचकारयेत् पंचमूलप्रत उध्वं च स्था मूर्ते त्रिकेटको रुह तीक्ष्ण दृष्ट कपली विदारिगे जावेति
कनीष्। कषायनिक्षमधुरं कनीयः पंचमूलके। वातपित्तोपशमने रुह एव लवर्धने विन्वाति मंथ टिड्क पाटला काशमपीमहता सति कं
कफवातप्रपाकेल घति दीपनं मधुराग्नि र्द्वी सं वैव ये व मूलं मूलस्य ते गणप्यास हरो ह्येष कफ पित्तानिलापहः आमस्य पावनश्चैव सर्व
ज्वरविनाशना विदाती सारिवाहय गुडु वी अजपं गार्दक रस ई त्रिकेटक सैरेय कुरा ता वरी य च तरवी इति केटक संतार कपित्त हरो सेतौ रो
फत्रय विनाशना नौ सर्व मेह हरो वैव शुक्र रोष विषापहौ कुरा काशन ल र्धकां डे रुक इति नृण संज्ञः मूत्र रोष विकारं वर कपि त्रैत ये वैव अ
त्यप्रयुक्तः क्षीरेण शीघ्रमेव विनाशयेत् त्रिदृता चितौ परिवत्सामः समासेन गण सेत प्रोक्ता सेषो व विस्तरं ॥ विकित्ति तेषु वत्सामि ता
त्या रोषवला वलं भूमवषा निलक्षे रे सर्वं ह्य न भितो ग्राहयिता ए हे वास्या विविनौषध सं ग्रहं समी त्य रोष चेदां वगना वा नि आन प्रयो
जयेत् एय धिष्ठा न समस्तान् वा गणं वा व्यस्त स हतः ॥ इति सौ अतस्तत्र स्थाने मृदु वि रो जायः ॥ ॥ अथातः रोचन रा मनीयम आयं

३१ वल्य ३

गुड्यारिष्टविफलारसेनसव्योषमूलकफजेपित्तेशात्रिवर्णकाश्रूषणयुक्तमेतत्तुडेनलिह्यात्प्रतिरुत्पन्नं प्रस्थेवतन्मूलरसैसा
 दत्तातन्मूलकल्कवरणप्रमाणं। कर्षेन्मितेसैचवनागस्त्रिपाव्यकल्की। सतमेतरघात। तत्कल्कनागः समहोषार्धः ससैचवोमू
 त्रयुतश्चेपेयः समास्तृजागरकात्रमासुजागार्धकंपूगफलसुपुं विडंगसारोपरिवंसदार्ढ्ययोगः ससिंहरजवमूत्रयुक्तः विरेचनद्रव्य
 भवंतुर्लृणरसेनतेषामतिनक्षिष्टघातन्मूलसिद्धेनवसर्पिषाक्तंसेव्यतराज्येपुटिकीकृतंवा। गुडेनपाकानिमुखेनिचायनूर्णकृतंम
 य्मिद्विपायंशीतंविजातांक्रमरोविमृद्ययोगातुरुपावटकाप्रयोज्यारसेनतेषांपरिभायसुजानद्रव्यः ससिंहरजवसर्पिरिष्टः। विरेचनोत्प
 रपिवैदलैः स्यादेवंविदयाहमनौषधैश्च। द्विचेत्तोः परिलिप्यकल्केत्रिभेदिजातैः प्रतिवधपक्कापक्षेवसम्पुष्टपुटपाकमुक्तात्वादेतुतं
 पित्रगदीसुशीतं। सिताजगेचायकजीरीविचितासमाः। लिह्यात्पुनमनुम्योतुतदहाहज्वरशांतयेचार्कुराहोपसंयुक्तं। तद्वृ
 णवर्णितं सुकुमाराले। त्रकपलपरिचोदिकं। यवेत्तेहंसिताहोपपलाहं कुटुवावित्रं। तद्वृर्णयुतंशीतंवित्रघृतद्विरेचनं। तद्वृ
 त्तरामाक्षारशुठिपिप्पलीमधुनासह। सर्वश्लेष्मविकाराणां श्रेष्ठमेतद्विरेचनं। वीजाद्यपय्याकाशमयंयात्रीदादिमकोलजातंनै
 लभ्यतारुमानसफलैः सकृत्सौवर्षेत्। घनीभूतं तुसौगेअविचृतसौप्रसमन्वितंलेह्यमेतत्कफशयैः सुकुमारैर्विरेचनं। नीलीतुल्ये राम
 त्वगेलेवतैस्तृप्तसितोपलाहूर्णसंतर्पणं सौप्रपलाहं सत्रिपातजित्। तद्वृत्तरामासिताह्लाविफलाभासिकैः समैः। मोदका
 सत्रिपातोर्ध्वरक्तपित्तज्वरापहातद्वृभागश्चयः प्रोक्तातफलातत्समातथा। स्तारह्लाविडंगानिसंयुक्तंमधुसर्पिषालिह्यागुडे

नोस्त

तद्वृत्त
 पत्रे
 तद्वृत्त
 नवाली

नीजपरादि ३
 सि श्री २

यथकीजपुक्तावपथादीन्

लीला ३

चक्रपुष्पविष्णु

मृदुलपुष्प १

कुटुबो २

निष्पन्नस्तान् लेशमात्रं मा ६०

सुमनसं वा पूर्ववदेव क्षीरिण निवृत्तेषु क्षीरयवाग्रो मरो पु संतानिका दधुतरं हरितपांडुषु तक्ष्णाय संमृष्टं वा सुरां ककारो
चक्रकासश्वासपांशुरोगयस्मसुपकी गतेषु मदनफलमज्जत उपयोगः तथा कुटजफलविज्ञानं कृतं वेचनानामप्येष एव कल्पः
विशेषतस्तु पित्रश्लेष्मणिकुटजफलमुक्तेः इत्वाकुसुममूर्णं वा पूर्ववदेव क्षीरिण कासश्वासश्चार्दिकफरोगेषु प्रयो ज्योऽर्गव
स्यापि मदनफलमज्जत उपयोगः विशेषतस्तु गरुत्मा मये वा यो वा कफस्यानगतं हृतं वेचनपिप्पलीनां वमनद्रव्यकषायपरिपी
तानां वक्राः मूर्णं च त्र्यम्बकदिषु दत्तमा घ्राते वा मय निर्दोषेषु यवाग्रमा के हात्पीतवत्सु वा विद्वारवमनविरेवन क्षीरो विरेवन द्रव्या
णि प्रधानतमानि भवन्ति तत्र वमनद्रव्ययोगाणां दिगियं सप्रकीर्तिताता मन्त्रिष्य यथाधिकालनिश्चयशक्तिः यत्र गत्येव सुप्तस्य
दोषस्य सधु क्षीरिणः को हि संवोचयेत्सुप्रसिंहं किरियु हाशयं तस्मात्संशोचने स्वस्थकायेन परिवर्जयेत् हिने दोषप्रकोपेन किं विसं
शोचने नृणां षण्मासात्कुतये यस्तु वमनं सविरेवने न तस्मात्क्रमते आधिः सर्वरोगैः प्रमुच्यते कषायेः स्वरसैक्यैः दुर्लभं विदुर्बुद्धि
मारपेयलेत्वादि योज्येषु वमना सुप कल्पयेत् ॥ इति सौम्यतेस्तत्र स्याने विवत्वारिंशोऽध्यायः ॥ अथा लो विरेवन द्रव्य विज्ञानं
यमप्येवाख्यास्यामः ॥ अरुणप्रविट्मूले श्रेष्ठं मूला वरे वने प्रवानतिल्वकः त्वह्म कफघनेष्वपि हरीतकी तैले स्वे रंजं तैले
स्वरसैकारवेक्षिका सुवापयः पयस्सूक्तं इति प्राशम्य संग्रहः तेषां विज्ञानं च सामि यथा वदतु पूर्वशः वैरेवन द्रव्य रसातु पीतं मूलं म
हत्रैव तममं दोषं मूर्णं कृतं सैव वनागराद्यं महेः विदेत् मारुतरोगजघृः इति र्षिकारै मयुरै रसैस्तु पैत्रे गदे क्षीरपुतं पिबेद्य

तत्त्वतः यव
रूप
जगति

लो शातकी
लेक उपार
कून वं वा पीपा
लो शातकी

धुनरही १० सै ५५५०

मी १११५

नहु लोधाः ८५ गीता मध्ये मृदु ३

पल्लव

ला ६

पञ्चमस्य कोपयुक्तमिधुनलवणयुक्तोऽपचितसनिभ्रतशलाकुलद्वाराद्विज्ञावा २

पल्लव ३

पञ्चाफल १

रा ३
मदनफलानां
वीज ३

कणपुष्पप्रत्यक्षपुष्पीनिक्कषायाणामन्यतमेनोत्पेनालोऽमधुमैधुवपुष्पांमात्रां पाययित्वा वामयेत् मदनशलाकुलद्वाराद्विज्ञावा २
कंवातिलतंडुलपवाहंनिर्दृष्टावांनतिहरितपांइनाकुरामूलावद्धमृजोमयप्रलिप्तानांयवतुषमापरात्पादिधान्यराशिरोव
हृरात्रोषितक्लिन्नभिन्नानांमूलानांपुलापिप्लीरुच्यतातयेनोषयेत्तासांरश्मिमुमुदितातपयुक्ताणामुजाजनस्थानांमेतत्
खमुष्टीमुष्टीयष्टीमधुकषायेकोविहारादीनामन्यतमेवाकषायेविमृज्यराशिपुष्पितंमधुसैधुवपुष्पमाशीनिरमिनंरितंमुद
मुखःपाप्मुखेमातुरंषायेत्भूतसैधोअनेनमंत्रेणमिमंअ।अमरदत्ताश्चिरंइभ्रवंडाकीनिलानलाःरुषयःसौषधीयामा
भूतसंघाश्रुपांनुवःरसायनमिवर्षिणाममराणामिदामृतेमुद्येबोत्रेमनागानांमैषज्यमिदमुतेविशेषेणश्लेषज्वरप्रतिरपायां
तद्विद्विषिर्वर्तमानेवतेषेपिप्लीदवागौरसर्षपकुल्लोमिधुसलवलेःउष्मांनुभिःपुनरप्रवत्रेयेत्तदासम्पदात्रलक्षणःम
दनफलमूलतत्काप्यपरिभाषितंमदनद्वयकषायेणमदनफलमज्जसिद्धस्यवापयसमंतानिकंस्तौद्रपुष्पायवाशुंमयोभागास्त
कपित्तरुदाहयोःमदनफलमज्जसिद्धस्यवापयसिद्धिनादमुपगतस्यदधुत्रेरदधिवाक्कलप्रसेक्यदिमूकीतमकेषु।मदन
फलमज्जसिद्धसंघेहंवाज्ज्वातकवत्त्वेहमादायकाणितीकृतंलेहयेत्आतएपरिबुद्धंवामदनफलमज्जमूलंजीवतीकषा
येणवित्रेकफस्थानंगतेमदनमूलप्रज्जकाथंवापिप्ल्यादिप्रतीवापेकषायपोरन्तरंएसंतर्पणकार्यंरूपसर्वव्याधिहरंम
दनफलमज्जमूलंवामधुकपुष्पद्राक्षाकाशमर्दकषायेणकफस्यावगते।अयोगमेनरक्षपित्रेमदनफलविधानमुक्तंजीमूतकु

सा ६

राम

७६

देवसीली २

तस्यस्नेहनिष्कासने ३ कनारी धनै ७ अतीवाम्ना सा ६ ४
एतत्तर्पणनिबन्धनं २

करीर १००११ कं हस्त जाली धाने तल्लु १
 ३६२ कपूर का बली १ मोधूम का जिन् १
 धस्ती ५ जीवका जिन् १
 धन मे २१ मलका जी २१

नती १००१३ जी १२

न गंध का १०१३
 नु १०१३

वेत स रंत रा ह र वि सु त्त सु की बु क सौ वी र क तु षो द क च मा ल प्र न ती ति स मा से ना शो वर्गः सै व द सौ व र्त ल वि ड पा कुरो म क
 य कि म ए वं सौ रो च र सु व र्धिका प्र न ती ति स मा से न ल व णो वर्गः पि ष्य त्या रि सु र सा दि शि शृ म ल क ल सु न सु सु व री त री वे
 कु ष्ट रे व हारु ह रे णु का व लु ज वं डा गु गु लु पु त्ता ला ग ल की षु के ना सा पी लु प्र न ती ति शाल सा रा दि श्व प्रा य शः क ड को वर्गः
 आ र ग्व च रि यु डू आ रि मे डू क प र्णी वि न क री र ह रि डा ह ये डू य व च रु ण स्पा डु के र क स म प र्ण च ह ती द य रो स्वि नी डू वे ती ह
 वृ त्त च त वे च न कं कौ र क कार वे ल का र्जी क किरा त ति न क री र क री र सु मे री री ख पु ष्य पा मा र्ग प्रा य मा ण रो क रो हि णी ज
 यं ती क कौ र क सु व र्त ला पु न र्ग वा र शि का ली ज्यो ति ष्य ती ति स मा से न ति को वर्गः सु यो चा घं व ष्टा रि वि यं वा दि रो द्रा दि वि
 फ ला स ल की जं वा प्र व कु ल ति डू क फ ला नि कै र क री क प ल पा षा ण ने डू व न स्स ति ष्य ला नि शाल सा रा दि श्व प्रा य शः
 कुरु व क को वि र र जि वं ती वि ली प ले का सु नि ष ण क प्र न ती ति व र का र यो शु का द य स मा से न कृ षा यो वर्गः त न्नै षो र
 सा नो सं यो ग वि ष टि र्ज वं ति तं घ था पं व र रा दिकाः विं श ति श्रि काः पं व र रा व तु क्का प ड् पं व काः एकः ष कः एक राः ष ड् र
 साः इ ति त्रि ष टि तेषा म न्य त्र यो ज ना जि व द्वा मः भ व ति वा ज्रा ज याः ष ड् पि ग छ ति व लि नो व र प तो र साः य था रो षा म क
 पि ताः व षं यां ति व ली य सः ॥ इ ति सौ ष्ण ते सु च स्था ने दि व त्ता रि रो द्या यः ॥ अ था तो व म न द्र व्य वि धि क ल्प वि ज्ञा नो य
 म आ ये द्या र्वा स्था मः व म न द्र व्या णो फ ला घा नो म द न फ ला नि श्रे ष्ठ त्वा नि वं ति अ थ म द न पु ष्या णो मा त य परि श्रु द्वा णो

लोड ५
 जेव सा ५
 तल्ला १६
 १४३११११६
 जेव सा २२
 ३०३१

१०१३
 १०१३
 १०१३
 १०१३
 १०१३
 १०१३

वेत स रंत रा ह र वि सु त्त सु की बु क सौ वी र क तु षो द क च मा ल प्र न ती ति स मा से ना शो वर्गः सै व द सौ व र्त ल वि ड पा कुरो म क
 य कि म ए वं सौ रो च र सु व र्धिका प्र न ती ति स मा से न ल व णो वर्गः पि ष्य त्या रि सु र सा दि शि शृ म ल क ल सु न सु सु व री त री वे

इन्द्रकुसे
वीर

27

[illegible]

558

गम
७८

आर्यवर्गदि ६

नमुद्रिकास्तत्वावाप्यथमज्ञयेत्कफवातगुल्मान्गुलीहोदरहलीमकान्तरहस्यनानपिवाप्येतन्निष्पायंविरेचनं। चूर्णरिपायात्तृनि
 लीकडीमुस्तदुरालमा। वयोद्वीजविफलासपिर्मसिरसावुभिः पीतेविरेचनेनक्षिरुसाणमपिरास्यतीवैरेवनिकमिक्कायमागच्छी
 ताश्चयोमताः। दौफणितसतञ्चापिपुत्रयावधिश्चयेतैस्साक्षुसिद्धंविज्ञामरीतेहत्वानिचापयेत्कलसेहतसंस्कारेविमज्जुहिमाहि
 मौमासाहर्षजातरसमासवेमद्युगंधिके। पिवेदसावेवविधिसारमूत्रासवेद्यपिदैरेवनिकमूलानांकायेमापात्सुमावितात्सुयौनात्सं
 कषायेणशालीनांवापितेडुलात्। अवनुधैकतःपिंडात्रुस्त्यामुष्कान्सुहृणितान्शालितंडुलचूर्णवतकपायोमसाधितेनस्यपि
 पृथग्भागावृत्तीचकिंवागविमिश्रितानामंडोदकायेक्काभंबुधातत्सर्वमेकतःनिदयात्कलरोताउसंजातांसुसुरापिवेत्। एष
 वसुराकत्योवमनेषपिक्वित्तितः। मूलानिचिचितादीनांपथमस्यगणस्यव। महतःपंठमूलस्यमूर्वीनाईष्टयोरपिसुनोहमवतं
 वैवविफलात्रिभिश्चैववासं हसैतातिजागौहोकारयेदेकमेतयोः कुर्यान्निक्कायमेकस्मिन्नेकस्मिन्चूर्णमेवतुंछुण्णंस्मिन्नुनि
 कायेष्वावयेत्तवकुचोमवान्मुक्काणामृडभृष्टानांतेषांभागाश्चयोमताः। वनर्थजागमावाप्यचूर्णजामत्रकीर्तितेप्रक्षिप्यकलरो
 मस्यकसमस्तंनदनेतरंतेषामेवकषायेणशीतलेनप्रयोजितेपूर्ववत्संधिदयासतेयंसौवारकंहिने। पूर्वोक्तवर्गमाहसदिवात
 त्वैकमेतयोः भागं संसृष्टं संपृष्य यवानस्यात्मानविश्रयेत्तत्र कृष्णपाकषायेण तमभिषिंध्यसायेयत्। सुसिद्धोश्चावतयेतादौष
 हीनोविवेचयेत्। विमर्दसनुषात्साम्यं कुतस्तान्पूर्ववन्मितात्पूर्वोक्तौषधमागस्य चूर्णं रित्वा तु पूर्ववत्। तेनैव सह पूषणं पूर्वोक्तं

नदुली
कषर

मजीह

नीलमही २२ तवावृत्

मोकेकुपति २

ज्वरसोपीरका मूत्र
कांजीवत्

तदंगारे विनोषितं अत्रादिभिः सर्ववर्णैः कालमुमितं महावृक्षपयः पीतैयवायुसं दुलैकता पीता विरेचयतां शुद्धोक्तं
 रिकाहृतांते होवासाधितः सम्यक् सुही क्षीरसितधृतैः भावितास्तुही क्षीरे पिप्पल्यो मरिचान्विताः पूर्णैकपित्तकं वापि नत्पीतं गुटि
 काहृते सप्रलाशं विनीरं तीक्ष्णहारं यो गवो मूत्रेण प्राप्य समाहं सुही क्षीरे ततः परं कीर्णं ते नैव पूर्णं न मात्स्यं वसतमेव वा ॥
 आप्रायादृशसिम्पकमृदुकोष्ठो विरीयते क्षीरत्वक्फलमूलानां विधानैः परिकीर्तितैः लिप्ता देरु तैलेन कुष्ठं त्रिकटुकं मुतो
 मुखोदकं वापि वेयोगो विरेचयेत् अवेक्ष्य सम्यग्योगा दीनं यथा वदुपयोजयेत् सिताजगं चाक्षुक्षीरी विदारी विरता समाप्रलि
 स्नात्तु सर्पिष्णां तद्दृष्टा हृत्वरशांतयेनार्कशौक्यं संपुत्रं तद्वृक्षैर्विदूरितं शोचनं सुकुमारं त्वक्पत्रमरिचं चकं यद्वेलेहं
 सराक्षौं पलायकडुकान्वितं तद्वृक्षैर्पुतं शीतं पित्रघ्नं तद्विरेचनं तद्वृक्षैर्पुतं शीतं पित्रघ्नं तद्विरेचनं तद्वृक्षैर्पुतं शीतं पित्रघ्नं
 क्षीरं गाणसिम्पकमृदुकोष्ठो विरीयते क्षीरत्वक्फलमूलानां विधानैः परिकीर्तितैः लिप्ता देरु तैलेन कुष्ठं त्रिकटुकं मुतो
 संहली मरुमरो वक्त्रं कफवातक्षतश्चाभ्याधीने तद्यथोक्तं ॥ धृतेषु तैलेषु पयस्तु वापि मघेषु मूत्रेषु तथा रसेषु भक्षोत्रपाने
 पुत्रतेषु तेषु विरेचनासु ग्रामनिर्विद्वान् क्षीरं रसं कल्कमथो कृष्यायेन तं वशीतं च तथैव पूर्णैकल्याः षडेते खलु नेषजानो यथो
 त्ररेते तद्यवः परिष्टाः ॥ इति सौश्रुते सूत्रस्थाने वतुः वत्सारिणोऽध्यायः ॥ अथातोऽवद्वयविद्यानं द्व्येवमध्यायेत्याख्यास्या
 मः ॥ पानीयमोतरिक्षमनिर्द्वपरसेममृते जीवनं तर्पणं धारणमाश्वासजननं प्रमत्तमपि पातकदमूर्च्छितं दानिदा दारुप

श्री श्री गणेशाय नमः

राम
७६

मेल्दी ८
५५२५५

शोचने। हरीतकी विडंगानिसे चवनागरं विरुतमरिवाजिवात्सर्वगोमूत्रेण विरेचने। हरीतकीमिद्रा रुकुष्टं युगफलेन यासैव
 वंशुंगवेरं च गोमूत्रेण विरेचयेत्॥ नीलिनी फल नूतनं नागराज्यमोक्षपात्री कृणुते नमलिलेपश्चादुल्लेखिवेचनः। पिप्पल्यादि
 कषायेण विवेतपिष्टा हरीतकीसैवोपहितः सर्वेषु योगो विरिच्यते हरीतकी जलमाणा नागरेण गुडेन वा सैवोपहिता वपि
 भवत्पेषादिदीपनी वातातुलोमैनी वृष्या वैदियाणां प्रसादिनी। संतर्पणं कृतान्नो गान् प्रायो हस्या हरीतकी शीतमा मल केतुं सपि
 तमेवः कृपापहं विनीतकमच संवकफपित्तनिवहणं। त्रीण्यप्यस्त्रकषायाणि सति क्रमचुराणि त्रिफला सर्वरोगघ्नी विनाशघ्नी
 तमूर्च्छिता वषसः स्थापने वापि कुर्वास्तु सेविता। हरीतकी विधाने नूफलामेव प्रयोजयेत् विरेचनीयानि सर्वाणि विरोधास्तुरे
 गुलानूफलं काले समुच्य सिकताया निशोपयेत्। सप्ताहिमानयेषु कृततो मज्जाजुष्टरेत्। तैलेन या घंजलेपत्क तिलवर्च्यपी प्र
 वातस्योपयोगे बालानां यावद्वर्षाणि द्वादशालिहादेरं डतैलेन कुष्टं विकडकाचितं। सुखोदकं चानुपिवेदेषु योगो विरेचयेत्। एरं
 डतैले त्रिफला कायेन द्विगुणेन तु युक्तं पीतं मया हीररसाभ्यां नु विरेचयेत्। बालवृद्धतत सीए सुकुमारेषु योजितं। फलानां वि
 धिरदिष्टीराणं मृणुषु श्रुतं। विरेचनानोती सणानां पयस्यो ह्यपरं स्मृतं। मृदुकोष्ठे शिरो रूडेन हीणानां नियोजयो योजयेत्
 ररे गुल्मे शोफपांशमये गरेषु संजीत सुधाक्षरं पूषे मंसर सैवैतं। अत समुक्ते तद्वंति विषवत्कर्म विप्रमार्तं विजानता प्रमुक्तं तपि
 महोत्तममि संचयो। भिन्नस्य विरोधाणां रोगान् रुतिव दुक्तान्। महत्याः पंचमूल्यास्तु रहस्योश्चैकराः १४५। १४५ कषायभागाव

वेतिकीरमूत्रपुरीषां उशवकोपप्रदूषितं। तृणपर्णत्किरयुते कलुषं विषसंयुतं। यो वगाहति वर्षसिपिवेद्वापि न वंजले। सूबास्यामं
 तरा न रोगान् नृपा मुयात्ति प्रमेवतु। तत्र पत्वे करौ बलकृत्त ए प मपत्र प्रभृतिभिश्च शशिसूर्या न ले न भिन्नुष्टं गंधवर्णरसोपस
 छंदः। तद्यापन्नविघातः। नृपसर्शरसरूपगं प्रविश्य विपाकरोषः। षट्संनवंति तत्र वरता पैदित्यं मोक्षं रंत याहिता वस्पर्शरोषः। पंक
 सिकता शैवलवंतं वर्णितारुप्ररोषः। अनिष्टं गंधतागंधरोषः। अक्रूरसर्शरोषः। यदुपपुक्तं दृष्टा गौरवमूलकफप्रसेकानुपादयति स
 वीर्यरोषः। यदुपपुक्तं विराद्विषयने विष्टं नयति वासविपाकरोषः। एते आंतरिते न संनिष्ठा पत्र मुदकेय क्लृप्तवती सप्रसाधिते श्वयु
 पांडुरोगं नत्वरोषमविपाकितं श्वासका सप्रतिश्या पृथूलगुल्मो दराणि वचन्याते न विद्याभोगव्यामुपाद विरेणसः। सदा कलुषप्रसा
 धनाभितपथा कृतकंगो मेदकं विसंयं पिमूलं सेवालव द्वालिं शुक्रां मलिं श्वेति। यैव विरेणं न वेति। तद्यथा फलं कृत्वा एकमुंजं
 दकं मंजिका शिकं वेति सप्रभृति करालि न वेति तद्यथा प्रवर्तनस्था पन मुदकविदे पण यष्टिके मणं मंजं न व द्वा दराणं वालुका प्रस
 पणं तं प्रायः विदुः सिकतालोष्टां वा निवी पणं प्रसारनं वकर्त्रे च नागवेय त्रो मल पाटला पुष्प प्रभृतिभिश्चाधिवसनं मिति व्यापत्रव
 ज्ञेयं सर्वं तोयं। यथाप्यनार्थं रक्तरोष संजनने यत्र तत्रादरीता हितं हितम्। निगंधं अक्रूरसंरसा प्रसुविशीतलं अमं लघुव हं वतो
 यं गुणवदुच्यते तत्र नयः पश्चिमाभिमुखपथ्याः लघूदकत्वात्। हवीभिस्तु न प्रसासने। यत्तदकत्वात् रसिणानां तिरोषलाः साया
 रणत्वात् तत्र ससं प्रवाः कुष्टं विषय प्रवाः कुष्टपांडुरोगं न मलयः प्रमवा हं मीन महे प्रमवा श्लीपदो दराणि हिमवत्प्रमवाः हं
 शिक्या वंजितं वेति व्यापत्रं नृपचरितं कथं न र्शरीरपता पनी शीति

कविधा
१२

विलेपि
नृनाल
श्री
दो ३५
श्रीकृष्ण

अक्षरीतपीसा
जाशतहा

लो ६
श्रीकृष्ण ६
माटी ६ ला ६

वलो ५
श्रीसा ५
आमग ४३

श्रीकृष्ण
कलुष
नृनाल
श्री
दो ३५
श्रीकृष्ण
अक्षरीतपीसा
जाशतहा
लो ६
श्रीकृष्ण ६
माटी ६ ला ६
वलो ५
श्रीसा ५
आमग ४३
श्रीकृष्ण ६
माटी ६ ला ६

अपारी २ जडही २ खियत २

5742

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

महाराष्ट्र
मुम्बई
काठ
परीक्षे

नील प्रदेष्टुं धी
निदिता नित

॥

प्रातःदादि वरुण
मृगशिरा उग्र
मौलप्रातःदि

1904

३ सवसाय

विद्यया ऋषिः

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

ले प्रा. ६६

पृष्ठ १२

10

पुनर्विचार न कर

पञ्चमः विंशतिः

14

1

यनां श्वासकासज्वरहरपथं मुसोदकं तथा वर्षासुकडुपाकित्वा दुर्कं पित्रलं न वेत्ता विपाकमधुरत्वाद्ब्रह्मं ते श्रेष्ठं वदने कपायक
 दुपाकित्वा त्रयीये वा तत्र कोपणे विशेषास्ति रुक्तात् प्राच्येषु तत्र कोपणे सिग्धं स्वादु हिमं हृद्यं दीपनं वस्ति शोधनं च त्रयं पित्र
 पिपासाघ्नं नालिकेरोदकं गुरुतदेव जीर्णं विष्टं मिश्रं कृमिनां करस्मृतं राहाभिसारपित्रासु मुक्तामयविषाद्विषुसतशीतं जलं च
 संतसाद्यदिभ्रमे पुवत्र रोवके प्रतिरपाये प्रसेके श्लेष्मण्योत्तये मदाग्रावुरेकुरे ज्वरे नेत्रामये तथा ब्रणे वमशुमे हृवपानीयं मंदमाय
 रेत्तेशरणि राघाभ्यां पिचेत्स्वस्थो भिदात्पराः समस्थूलकशा भुक्तमभ्यातप्रथमं बुधाः पक्काभ्यामानं निर्वैर्गैः फेजे निर्मलं ल
 घु वसुमीगवशेषं तु तत्रोपेयं एव तस्मिन् तत्पादहीनं वा तत्र मर्द्धहीनं वपित्रजित् कफघ्नं पादशेषं तु पानीयं दीपनं तथा धारापा
 नेन विष्टं मिदुर्जरं पक्वतादृतं सतशीतं त्रिदोषघ्ने वाष्पांतर्कवशीतलं नवपयुषितं देयं कदाचिद्वारिजानता अस्मीभूतकफो
 त्क्षेपिनहितं तत्पिपासितं मधुपानसमुद्धूते रोजे पित्रोश्चिते तथा सन्निपातसमुष्णे वसुतशीतं प्रशस्यते अजिर्णं नेषजं वा
 रिजीर्णं वारिवलपदे अमृतं नोजने वारिभुक्ते नोपरितो निशि बानीयं प्राणिनां प्राणस्तन्यं वा खिलं जगत् सात्पत्वात्तमयत्वा
 द्बनकविदारिकार्यते इति जलवर्गः ॥ रावमाजं तथा वोष्टं माविकं माहिमं च धृतं अश्वायाश्चैव नार्पयिष्ये करेणानां वपुस्त्रयः
 जीर्णज्वरकासशोषगुल्मेन्द्रादोदरमूलीभ्रममदपिपासाहृत्सांडुग्रहणीदोषादी उदावर्गति सारमवाहिकायो निरोगगर्भे रास
 वध्रमक्तमहरं वल्यं वृष्यं रसायनं वाजीकरणमेवं संघानस्यापनं मानुष्यं वमने विरेचनं वा उल्लस्युण्णत्वाभोजनसोवर्धनमिति ८१
 तत्सर्वं मे वदस्व श्रावित्वा मज्जितं वदस्व ॥ तत्सर्वं मे वदस्व श्रावित्वा मज्जितं वदस्व ॥ तत्सर्वं मे वदस्व श्रावित्वा मज्जितं वदस्व ॥ तत्सर्वं मे वदस्व श्रावित्वा मज्जितं वदस्व ॥
 रसप्रसादपाण्डुरूपं मधुरं पिबिष्ये शीतं हिमं च क्लेशो रसं मृदु ॥ शीतं तागतं सर्वं प्राणान्द्रतातुसासात्प्यति
 ते ज्यते तत्सर्वं मे वदस्व श्रावित्वा मज्जितं वदस्व ॥ तत्सर्वं मे वदस्व श्रावित्वा मज्जितं वदस्व ॥ तत्सर्वं मे वदस्व श्रावित्वा मज्जितं वदस्व ॥ तत्सर्वं मे वदस्व श्रावित्वा मज्जितं वदस्व ॥

राम
८१

अपरहिति ३

कनक
पालु-हाडुम
नर

स्वास्थ्य

तंविरोषस्तस्मिन्विपाकेमधुरं वल्यं संतर्पणं गुरुवातापहं पवित्रं वदधिगन्धं रुविप्रदं रज्याजं कफपित्तलघुवातक्षयापहं दुर्निमिषा
 सकासेषु हितमग्रेष्वदीपनं विपाकेमधुरं चरुं वातपित्तप्रसारनं वलासवर्धनं स्निग्धं तं प्राणिनां करं युतम् । अतस्त्रिसमं वृत्तं विरोषाद
 धिमाहिषं । विपाके कटुसहारे मल्लं चोदिकं रधि । वातमशंसि कुष्ठानि हृमीन् हंस्युराणि चारसे पाके वमधुरं मनमिच्छं विरोषले । कोप
 नं कफवातानां दुर्निमिषं वा विरोधं दीपनीयमवक्षुष्यं वा उवदधिवातले । रुक्षमुष्णकषायं वकफमूत्रापघ्नम् । कषायानुरसं पाके युतस्निग्धं
 बलप्रदं । स्निग्धं विपाके मधुरं वल्यं संतर्पणं गुरुवत्तु मग्नं रोषघ्नं रधिनाम्युणोत्तरं लघुपाके वलासघ्नं विष्णुं संपाके युतस्निग्धं
 मागदधिवर्धं विवेचनं । दधी सुक्ताभियानीह गव्यादीनि दध्या कृष्टं विज्ञेयं । तेषु सर्वेषु मयमेव गुणोत्तरं वातघ्नं कफलघ्नं स्निग्धं च हं
 नवपित्तलघु कफपित्तकामिलाषं वदधिमत्सु परिहृतम् । सतान्तीराज्यज्जाते गुणवदधितत्त्वम् । वातपित्तहरं रुग्णं वा त्वग्निबलवर्धनं र
 भ्रः सरो गुरु रूच्यो विज्ञेयो मिलनाशनः वस्तेर्विज्ञो घनश्चापिकफपित्तविवर्धनः । रधिवसारं रुक्षं च ग्राहि विष्टं निवातले । दीपनीयं लघुतरं स
 कषायं रुविप्रदेशरुद्धी अवसंतेषु प्रायशो रधिगर्हितं हेमं ते शिचिरे वैव वर्षासु रधिशत्यनेट् स्नात्तमहरं मल्लुलघुश्चो तो विरोधना अम्लं
 कषायमधुरं मृष्टं कफवातनुत्प्रकारने प्रीणनं वमितत्याशु मज्जं वपत् । वलमावहते वापि भक्तिं दैवरोतिवा ॥ इति रधिवर्गः ॥ ॥ त
 रं मेधुं मल्लं वकषायानुरसं वसवीर्यं लघु रुक्षं मयी दीपनं गरुडोक्ता तीसारग्रहणी पांडुरोगाचीः स्निह्युत्मारो वक विषमज्वरं रसाद्यदिपि
 मे कफूलमे रस्ने आनिलहरं मधुरं विपाके हृद्यं मूत्रं छेपशमनं चरुं वातसु नर्मधुरं स्नेहप्रकोपणं पित्तप्रशमनं वा । अतस्त्वं वातघ्नं

हृ. च. २
नारद ५

॥ ८२ ॥

राम

वर्या दशाष्टकं ५
ह्रस्वमापत् २

दधी जल
मल्ल ५३

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

11730

कफापहंकषायंवक्त्रविण्मंत्रंतिक्तमक्षिकरंलघुहंतिकारेणवंसर्पिःकफकुष्ठविषक्षमीन्सीरघृतंपुनःसंयाहीरक्तपित्तप्रममूर्च्छाप्रज्ञा
मनेतेत्ररोगहितंवसर्पिंउन्मुमयुरःसरोयोनिश्चोत्राक्षिक्रमेघ्नःतत्परलेष्टूरिष्यते।भवतिवात्रपुराणंतिमिरश्वासपीनसज्वरकासन्त
मूर्च्छाकुष्ठविषोच्चादयहापस्मारनाशनेएकारशरातंवैवत्सरावधिकंघृतं।रक्तोघ्नंकुंजसर्पिस्पात्यस्तस्महाघृतं।षेयंमहाघृतंभूतैः
कफघ्नंभवनाधिकै।वत्संपवित्रंमयेवविशोत्रिमिरापहंसर्वभूतमहितंवैवघृतमेतत्प्रशास्यते॥ इतिघृतवर्गः॥ तैलंत्वाग्नेपमुंक्षेत्राणाम
धुरंमधुरविपाकंरंहणंपीएनेचवापिस्त्वमिश्रादंगुरुसरंविक्वाशिरुंत्वक्प्रसादनंमेघ्नंमक्षिमांसस्यैर्षवर्णवलकरंरक्तुष्यंवक्ष्मनं
लेखनंतिक्तंकषायानुरसंमनिलवलासक्षय्यकरंरुमिघ्नमसितंपित्तजननंयोनिर्गोणंमूलप्रमंनंगर्भाशयविशोचनंवा।तथाश्चित्रमिन
विद्धेलिष्ट्युतमथितक्षतपिधितमनस्फुटिताग्निदग्धविस्त्रिष्टदक्षितामिहतदुर्भग्नमृगव्यादृष्टप्रवृत्तिषुवपरिशोकासंगावगाहेषुतिलते
लंप्रशास्यते।तद्दक्षिणपुनपानेषुतस्येकानिपूरलेअत्रपानविशोवापिप्रयोज्यंवातशांतयेएरंडतैलमधुरंतीक्ष्णंशीपनंकडुकेषामातु
रसंस्त्वमंश्रोतेविशोचनंक्षयंरुष्यंमधुरविपाकंवयुस्थापनंयोनिदोषशुक्रविशोचनमारोग्यमेयाकांतिस्मृतिवलकरंवातकफहरं
मद्योनागदोषहरंवा।क्षंवातसीकुसुंनमूलकजीमूतकचक्षकंक्षतवेद्यतार्ककंपिल्लुकदक्षिकर्णपृथ्वीकापीलुकरंजेगुहीशिशुसर्षपसु
वर्बलाधिदिग्गजोनिष्पतीतैलानितीक्ष्णनिलघूनिउल्लवायीणिकडुनिक्कडुविपाकानिसराणनिलकंफक्षमिकुष्ठप्रमेहंशिरोरोग
हराणिवेति।वातघ्नमधुरंतेषुक्षौमंतेलंवलपहंकडुपाकमवक्ष्मंश्चिश्चोक्षंरुपित्रलेरुमिघ्नंसार्षपंतैलंकंडूकुष्टापहंलघुकफमे

३११

राम

अथ कांत २

लिमी

देवरा ॥ ३

पित्तकरंवेति वातेसंयवयोपेतंस्वादपित्तंमशार्करं पिवेत कंकपेवापि ओषधत्तारसमायुतं। तत्रंनोरः सते रघात्रोसकालेन दुर्वलेममूर्च्छा
 भ्रमराहेषुनरोगेरक्तपैतिके। शीतकालेऽग्निमांघेवकफमद्यामयेषुवा मार्गविरोचे डष्टेववायोतत्रं प्रशस्यते याहिणी वातनारुत्ताडुर्ज
 रातक कृविकातकालपुनरोमंडः कृविका रधितकजशुरुः किलहोटीनिलहापुंस्त्वनिद्रा वलप्रदः मधुरौचं हलौचरपौ तद्वत्पीपूषमोराणौ
 नवनीतेपुनः सघत्सुकुमारलघुसमधुरकंकषायमीषदस्ते शीतलेमेयं दीपनं हृद्यं मेयाहि पित्रानिलहरेचरणं मविदं हि दीपकासंवे
 एणोर्दितापहं गुरुं हृद्यं शोषघ्नं विरोधतोवालानां प्रशस्यते क्षीरोत्पुनर्नवनीते मुल्हं हृद्यं हृद्यं मधुरं मति शीतसौ कुमार्यकरं वसुधं
 संयाहिरक्तपित्तनेत्ररोगहरं प्रसादनं वसंताभिका पुनर्वीत घ्रीतर्पणी वल्पाधिग्यारुव्या मधुरद्विपाकारकपित्तप्रसादनी युर्विविकेत
 ए कंषदद्यादिषेष्टोवर्गेभिवर्णितः विकल्पानं वशिष्टं वक्षारवीर्यत्समादिशेत्। घृतं सौम्यं शीतवीर्यं मृदु मधुरं मत्पाभिष्यं दिस्नेहनमु
 दावर्त्तमादापस्मारशूलज्वरानाहवातपित्तप्रशमनं मधुरीपनं स्मृतिमतिमेवाकांतिस्वरलावणसौ कुमार्यजिस्नेजोवलकरं मायु
 ष्यमेयं वयस्यापनं गुरु वस्तुष्यं श्लेष्माभिवर्द्धनं। याप्यालक्ष्मीप्रशमनं विषहरं रक्षोघ्नं वेति विपाके मधुरं शीतं वातपित्तकफापहं वस्तुष्यम
 ग्रांवलं बृण्यं सर्पिर्गुणोन्नरं आजेष्टुते दीपनीयं वस्तुष्यं वलवर्द्धनं कारोश्चासेत्तमेवापि मथं पाके वतलघु। मधुरं रक्तपित्तघ्नं गुरुपाके कफा
 पहं। वातपित्तप्रशमनं सुशीतं माह्विषं स्मृतं। औष्टं कडुघृतं पाके शोफक्षमि विषापहं। दीपनं कफवातघ्नं कुष्टकुल्मी दरापहं। पाके लघुस्व
 वीर्यं वकषायं कफनाशनं। दीपनं वद्वसूत्रं वविघादेकशोफघ्नं। वस्तुष्यमध्विघ्नी एणं सुसर्पिः स्वादमृतोपमं। रुद्धिं करोति रेहायः। लघुपाके

मधुमे दोषि
 लघुनेत्रां नयि
 २५

सप्तरीय सा
 तं तर मम
 नेदपुष्प
 रेक्ष ली ६

पाके लघु विविक्तसर्पि नच पित्तप्रकोपली द्यो ३
 कफे निजे योनि दोषे शोफे केवे च तद्धितं ने द्रुकारः ३

१० विष्णु नाम हतिमहिम्नो ज्ञेयः ३

सूक्तं हि मापी गता न दूयता ॥
॥ १ ॥ ॥ २ ॥ ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥
॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥

वर्णीतं वतां धा
॥ १ ॥ ॥ २ ॥ ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥
॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥

हिक्काश्वासकासातिमारुद्धि तस्मात्तुमिषिषप्रशमनं क्वादि विरोषोपशमनं वा तत्तुलघुत्वात्कफघ्नं पैष्ठित्यान्माधुर्यात्कषायनावाञ्च वा
तपित्तघ्नं रुक्षदीपनलघादिगुणमुक्तं पुराणं नवमेतद्विपरीतं पैष्ठिकं धामरं सौद्रमासिकं क्वात्रमेव वा आर्द्रोदानं कंदालमित्यष्टौ मधुजा
तयः ॥ विरोषात्पैष्ठिकं तेषु सौक्ष्मसविषान्वयात् ॥ वातासृक्पित्तकृच्छेदिविराहिमरुक्कामधु ॥ पैष्ठित्यात्त्वाडुभूयस्त्वात्धामरं गुरुसंज्ञितं ॥
सौद्रं विरोषतो ज्ञेयं शीतलं लघुलेखनं ॥ तस्मात्तुलघुतरं रुक्षमासिकं प्रवरस्मृतं ॥ आर्द्रं विरोषं कषायं कदुपाकं गुरुहिंसकं
रक्तपित्तजित् ॥ अत्र मेहकृमिघ्नं विषाद्यां गुणोत्तरं ॥ आर्द्रं विरोषं कषायं कदुपाकं गुरुहिंसकं ॥ औदालं
कंदालं कषायं कदुपाकं गुरुहिंसकं ॥ औदालं कषायं कदुपाकं गुरुहिंसकं ॥ औदालं कषायं कदुपाकं गुरुहिंसकं ॥
दः स्यौत्पापहं याहि पुराणं मतिलेखनं ॥ दोषत्रयहरं पक्वमासिकं विरोषकृत् ॥ तद्युक्तं विविधैर्योगे निरुन्नासामयारवरुनानाद्रव्यात्म
कत्वाच्च योगवाहिपरं मधु ॥ तत्तु नानाद्रव्यरसगुणविषयविषाकविरुद्धानां पुष्परसानां मक्षिकासंनवनाञ्च ॥ अत्रोपचारं तु सैर्विरुध्यते स
र्वविषान्वयतया मधु ॥ उस्मात्तु सैरुस्मेव तन्निहतियथाविषं ॥ तत्सौ कुमार्याञ्च तथैव रोत्यान्ना नौषधीनां संनवाञ्च उस्मेर्विरुध्यते विरो
षतश्च तयां तरिहो एजलेन चापि ॥ उस्मेन मधुसंयुक्तं वमनेष्ववधारयेत् ॥ अपाकाद्वमनवस्थानाञ्च विरुध्यते पूर्ववत् मध्यामत्परत आसदा
मं कष्टं न विधत्ते ॥ विरुद्धो पक्वमासिकं तत्सर्वं हंतियथाविषं ॥ इति मधुवर्गः ॥ रक्तवोमधुरामधुरविषाकायुरवोशिताग्निग्धावल्पा रुष्या मूत्रला
रक्तपित्तप्रशमना रुमिकफकराश्चेति तेनानेकया तद्यथा पौंड्रकोभीरुक् श्वेवंशकः श्वेतपोनकः कांतारत्नापसेश्च काष्टेश्च मूत्रविपत्रकः

॥ ८४ ॥

॥ १ ॥ ॥ २ ॥ ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥
॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥

राम
अप्रीतत्त
३

अथ ना २ ३ श्रीरा ७ अ० (५५) १

137

पित्त ४

137
३ (१६)

अथ ना २ ३

रोतिलहरं लेखनं कडु दीपना रुमिधर्मि गुदी तैलं मीष त्रिकंत थालघु। कुष्टामय रुमिहरं दृष्टि शुक्रवलापहं विपाके मधुरं तैलं फौ
 मुंनं सर्वदोष हृत्तरु पित्तहरं कीर्ती दृष्टं मव रुषं विराहिव। किरात तित्त कांति सुक्रक विनीत कनालिकेर लो वला सोड जावंती भिषा
 त कर्बुरार सूर्यवली त्रपु सैवी रुक्म कर्क रुक्म कृष्ण उप्र ४ तीना तैल निमधुराणि मधुर पाका निपित्त प्रशमना निशीत वीर्यणि अभिषां र
 निरुष्ट मूत्राणि अग्नि सादना निवेति मधुक काच मर्य पलाश तैल निमधुर कषाय शीत कफ क्षिप्र प्रशमना नितु वं वर कन लप्त क तैले उप्से मे
 धुर कषाये तित्तानुर सेवात कफ कुष्ट मेदो मेह रुमि प्रशमने उभय तो माग दोष हरे वसर लदेव दारु सिं सिपां डीर सार स्रे हः तित्त कडु कषाया इ
 दृवण विशेष ना रुमि कफ कुष्टा तिल हरा अतु च कोरा ब्रह्म ती प्रवे तीर पा मा सप्त ला तिलिका कं पिल्ल रं विनी घे हाः कडु तित्त कषाया
 अथो माग दोष हरा रुमि कफ कुष्टा तिल हरा उष्ट्र वण विशेष नां वय वे तिका तैलं सर्व दोष प्रशमने मीष त्रिकंत कै मधि दीपनं लेख्यं मेयं
 मथ्य रसा मने च रे के विक तैलं मधुर रुमि तीरी तेषि त्र हर म तिल प्र को पणं श्रेष्ठा भिव र्चनं व सह कार तैलं मीष त्रिकंत मति सुगंधि वात क
 फ हरं रु सं मधुरं कषाय र सं च ना निपित्त करं व फलो ज्व तित्तै ला तिया मुक्ता नीह का निव गुण रुमि व विज्ञाप फलाने वं विनिर्दिशेत् ॥
 पावंतं वरा स्रे हाः समासात्परि कीर्तिताः ॥ सर्व तैल गुण ज्ञेया सर्व वा तिल नाशनाः ॥ सर्व म्प सि ह तैले म्पः तिल तैलं प्र शस्यते निष्प त्रे म्प
 एत्वा च तैल त्व भितरे ष्पि धा प्पा उ पो द काना व वसा ने दो म ज्जा रुः गुरु ल मधुरा वात घ्नाः ज्ञांग लै क शफ मधु मधुरं कषाया नुर सं रुत
 शीत ल मग्नि दीपनं वल्यं स्व र्यं लघु सुकुमारं लेखनं हृद्यं वा जी करणं धानं रोपणं व रुषं प्रसा दने म्प त्म मागी नु सारि पित्त श्रेष्ठा मेदो मेह रु

श्रीराम ५
 सेतु ५६
 छंजा २
 आवा ७

कुशुतरादिना

स्थी ७

लोथनं

घोडादि

रुक्मा रादीनां लघु शीत रुक्मा रस्तु पित्त प्रास तु दवे काराणां कफ घ्ना त व ह त तै ल मे दो म ज्जा श्रे य यो त र्छ रु वि पा आ ता ल हरा च्च रुति
 तैल वरा ३